

TC
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

146926

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLK VE ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA LAİKLİK
(1929-1960)

146926

Hazırlayan
GÜLSÜN ÖZAKIN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. AYNUR SOYDAN

İstanbul-2004

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ İlk ve Ortaöđretim Ders Kitaplarında Laiklik (1929 -1960)” adlı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografya verilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03.03.2004

GÜLSÜN ÖZAKIN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1929-1946 YILLARINDA OKUTULAN DERS KİTAPLARI VE LAİKLİK

1. EĞİTİMDE LAİKLEŞME SÜRECİ VE DÖNEMİN LAİKLİK ANLAYIŞI	6
2. DÖNEMİN LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI	14
2.1. Dilediği Gibi İnanmak	14
2.2. Dilediği Gibi Düşünmek	16
2.3. Hayat Zincirinin Son Halkası İnsan	18
2.4. Düşünce ve Dinin Doğuşu	21
2.5. Laik Ahlak	29
2.6. Gerçeği Aramak ve Bulmak	33
2.7. Evrenin Bilmeceleri	34
2.8. Yaşamın Gerçekleri	34
2.9. Laiklik ve Uygarlık	36
2.10. İlerleme, Değişim	39
2.11. Toplumların Değişimi	41
2.12. Laiklik ve Ulusal Egemenlik	43
2.13. Laiklik ve Demokrasi	46
2.14. Egemenliğin “Masraf”ı	47
2.15. Din ve Dünya İşleri	51
2.16. Hukukun Üstünlüğü	54
2.17. Laiklik ve Örgütlü (Tartışan) Kamuoyu	56
2.18. Laiklik ve Dil	59
Ek: 1 - Birinci Bölümde İncelenen Ders Kitapları	66

İKİNCİ BÖLÜM

1946-1960 ARASINDA OKUTULAN DERS KİTAPLARI VE LAİKLİK

1. 1946-1950 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞI	67
2. 1946- 1950 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI	69
3. 1950-1960 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞI	71
4. 1950-1960 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI	72
4.1. “Manevi Değerlerle Teçhiz Edilmiş” Ders Kitapları	72
4.2. Din “Yeniden” Yol Gösteriyor	74
4.3. “Dinler ve Mezhepler Hakkında Umumi Mâlumat”	75
4.4. Eşitlik, Kardeşlik	80
4.5. Peygamber ve Nitelikleri	82
4.6. İlim ve Ezber	84
4.7. Tabiat Kanunları ve Harikulade Haller	85
4.8. Bilim ve Din	87
4.9. Nesnellik ve Öznellik	88
4.10. Bilim Neye Yarar?	88
4.11. Devlet ve Demokrasi	89
4.12. Laiklik ve Devrimler	94
4.13. “Ölçülü İnkılap”	95
4.14. Hukukta Devrim	96
4.15. Kılık Kıyafet	98
4.16. Eğitim	99
4.17. Artık “Dil Devrimi” Yok!	99
4.18. Kadın, Aile, Ailede Demokrasi	99
4.19. Örgütlü Toplum	102
Ek: 2 - İkinci Bölümde İncelenen Ders Kitapları	104
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılanmasında temel işlevi olan laikliğin ders kitaplarına yansısıdır. Çalışmada incelenen dönem, "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"un çıktığı 1929 ile 1960 yılları arasındır.

Çok partili yaşama geçişle birlikte iktidar partisi CHP'nin 1947'deki VII. kongresinde su yüzüne çıkan laiklik tartışmaları, ilköğretimde okutulan derslere yansımış, isteğe bağlı da olsa, 1949'da programa din dersleri konmuştur. Ana babaların isteğine bağlı olarak okutulan din dersi kitapları dahil, DP iktidarına kadar, ilkokul birinci sınıftan lise son sınıfa kadar genel olarak "sözel" diye adlandırılabilir Türkçe, tarih, coğrafya, yurt/yurttaşlık bilgisi, felsefe, sosyoloji vb. ders kitaplarının içeriği, siyasi iktidarın laiklik konusuna verdiği önemi göstermektedir. Bu dönemin ders kitaplarına yansıyan, her türlü dinsel etkiden uzak "dünyevi" bakış açıdır. 1929-1950'nin ders kitapları, hiçbir koda gereksinim duymadan, açıkça, bilimi ve aklı öne çıkarmıştır.

Demokrat Parti iktidarıyla birlikte, din dersi kitapları, önceki dönemin, "bütün dinlere nesnel yaklaşım"ından uzaklaştırılmış; Müslümanlık ve mezheplerinden Sünni/Hanefilik öne çıkarılmıştır. Yeni iktidar, eskisiyle laiklik konusunda "hesaplaşmak" için ders kitapları arasından din dersi kitaplarını seçmiştir.

Öteki ders kitaplarından tarih dışındakiler, laikliği benimsetmeye yönelik, neredeyse, bütün metin ve anlatımlardan arındırılarak yeniden yazdırılmıştır. Tarih kitaplarında ise laiklik kavramının içi boşaltılmış, kavram "din ve devlet işlerinin ayrı olması"na indirgenmiştir.

Bu çalışmanın, ders kitaplarında tarihsel süreç içinde, laiklikten adım adım, nasıl uzaklaşıldığını göstereceğini umuyoruz.

ABSTRACT

The subject matter of this work is the way in which the idea of secularism, which had a fundamental function in the making of the Republic of Turkey, has been reflected in the textbooks for primary, junior-high and high schools. The time period that is studied is between 1929, which is the year that the law for the acceptance of the new Turkish alphabet was passed, and 1960.

Discussions on secularism surfaced after the beginning of the period with multiple political parties; in particular during the 7th meeting of CHP (the party then-in power), that took place in 1947. These discussions also affected those about education, and in 1949, religion courses –although elective- were integrated into the education system. Until the Democrat Party (DP) came into power, the content of textbooks for courses on "social sciences" such as Turkish, geography, history, philosophy, sociology, "citizenship," etc., as well as religion (which could be studied depending on the will of the parents), reflected the high importance given to secularity by the party in power. The viewpoint reflected by the textbooks of this period is a "worldly" one, without religious overtones. The textbooks of the period 1929-1950 openly promote a scientific viewpoint.

After the DP came into power, the textbooks on religion have departed from the "objective viewpoint towards all religions" which was followed in the books of the previous period. Islam, and in particular the "Sunni (Sunnite)/Hanefi" sect of Islam, began to be promoted. The new party in power had chosen the textbooks on religion as a place to "counter" the secular approach of the previous one.

All the other textbooks apart from those on history, have been stripped off almost all sections that promote secularity. In history books, the concept of secularity has been trivialized to the "separation of state and religious affairs."

We hope this work will display how the textbooks have been distanced from secularity step by step, through a recent historical period in Turkey.

ÖNSÖZ

Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal, yoksulluğa ve cehalete karşı savaşın birlikte yürütmesi gerektiğinin bilincindeydi. Cumhuriyet ilan edildikten sonra onu korumak, kollamak, geliştirerek demokratik bir toplum yaratmak kurucuların hedefiydi. Böyle bir hedefe ulaşmanın en etkili araçlarından biri laik eğitimdi.

Genel olarak eğitim, “Yeni kuşakların toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme”¹ sürecidir. Bu sürecin dizgesel olarak gerçekleştiği yer eğitim ve öğretim kurumlarıdır.

Özellikle 20. yüzyılda çağdaş devletlerde, eğitim bir kamu görevi sayılmış; yetiştirilmek istenen insanın özelliklerini oluşturacak içerikte bir eğitim politikası belirlenmiş ve uygulanmıştır. Bu anlayış, günümüzde de sürmektedir.

Çağdaş, laik, demokratik bir hukuk devleti olduğunu Anayasa'sıyla ortaya koymuş Türkiye Cumhuriyeti, eğitim ve öğretim etkinliklerini kuruluşundan bu yana Milli Eğitim Bakanlığı ve ona bağlı organlar aracılığıyla yürütmektedir. Genel ve özel amaçlar doğrultusunda ders programlarını yapmak, okutulacak ders kitaplarının programlara uygun olup olmadığına karar vermek, “Talim ve Terbiye Kurulu”nun yetkisindedir.

Ders kitapları, eğitim teknolojisindeki hızlı gelişime karşın, bugün de ülkemizde eğitim ve öğretimin en temel gereğidir. Toplumsal ve kültürel birikimimiz, bilimsel gelişmeler, çağın gerektirdiği/gerektirmediği türlü nitelikler yeni kuşaklara öncelikle bu kitaplar aracılığıyla aktarılmakta, geleceğin bireyleri büyük ölçüde bu kitaplarla biçimlenmektedir.

Günümüzde, ders kitaplarıyla ilgili olarak akademisyenler, sivil toplum örgütleri, meslek örgütleri, ders kitabı uygulayıcısı öğretmenlerce yapılan, sayısı her gün çoğalan araştırmanın birleştiği nokta, ders kitaplarının çağın gereklerine uymadığıdır. Yürürlükteki ders kitapları laik, demokrat, insan haklarına saygılı, bilime inanan, çevreyi koruma bilinci gelişmiş, düşünen, sorgulayan, yaratıcı, üretken ... yurttaşlar yetiştirmeyi sağlamamaktadır.

---

¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara, Dil Derneği Yayınları, 1998, s.395.

Ne yazık ki bu eleştirilere karşın ders kitapları, öğrenciler ve onların anne babaları için, ister istemez güvenilmesi gereken asıl kaynaktır. Bu nedenle ders kitapları çok önemlidir.

“Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Halkevleri, Köy Enstitüleri, İlköğretim Davası” gibi “eğitim seferberliği” uygulamaları içinde, “laik eğitim”i yaşama geçirmede ders kitapları bir işlev üstlenmiş miydi? Üstlenmişse, laiklik bugün de Cumhuriyet’in “değiştirilemez, değiştirilmesi önerilemez” ilkesi olduğuna göre töre cinayetlerinin, türban sorununun, din uğruna işlenen cinayetlerin, dinin siyasallaşmasının, kısaca yaşama din penceresinden bakan bir toplum olmamızın ders kitaplarıyla bir ilişkisi var mıydı? “Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik”² adlı çalışmada, cinsiyet ayrımcılığıyla ilgili olarak ortaya konduğu gibi, ders kitaplarında laiklik konusunda da bir kırılma yaşanmış mıydı? Yaşanmışsa kırılma nasıl, ne zaman, hangi biçimlerde ders kitaplarına yansımıştı?

Çalışmanın amacı bu soruların yanıtlarını bulmaktır. Bu amaçla 1929-1960 yılları arasında okutulmuş ders kitaplarından yaklaşık 600’ü tarandı. Farklı yıllarda yeniden basılarak okutulmuş kitaplar elendi. İlkokul, ortaokul ve lise öğretiminde kullanılmış kitaplardan kaynakçada gösterilen 51’inden alıntı yapıldı. Alıntı yapılan kitapların seçiminde birinci sınıftan on birinci sınıfa kadar her devreden en az bir kitabın örneklenmesine özen gösterildi. Alıntılar, özgün biçimlerine bağlı kalınarak değiştirilmeksizin yazıldı. Devletin ders kitaplarının uygulayıcısı olan öğretmenleri yetiştirirken kullandığı kitaplardan nasıl öğretmenler yetiştirmek istediğini yansıtmaması bakımından, çalışmada, öğretmen okulu kitaplarına da yer verildi. Astronomi ve bir fen bilgisi dışındaki matematik, fen alanıyla ilgili ders kitapları, yalnızca kendi alanlarıyla ilgili teknik bilgileri aktardığından, çalışmanın dışında bırakıldı.

1950-1960 yılları arası, Demokrat Parti döneminde okutulmuş Türkçe kitaplarındaki metinler, 1950 öncesindekilerden farklı olarak çoğunlukla, laiklikle ilişkilendirilebilecek nitelikte değildi. Metinler, genellikle yaşama ilişkin görgü ve davranış kurallarını, mevsimleri, trafik bilgilerini; yakın tarihle ilgili olarak da ulusal bayramları, bayramların simgelediği olayları din konusuna değinmeksizin, laiklik ilkesine herhangi bir gönderme yapmaksızın ele almaktaydı. Yurt sevgisi, bir yönetim biçimi olarak cumhuriyetin erdemleri, Atatürk’ün kahramanlığı gibi “hamaset” yanı ağır basan metinler de bu çalışmanın dışında bırakıldı.

² Firdevs Helvacıoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.

Tarih,yurt/yurttaşlık bilgisi kitaplarında ise laiklik kavramı, yalnızca “Atatürk İlkeleri” başlığı altında ve çok kısa olarak “din ve devlet işlerinin ayrılması” biçiminde tanımlanmaktaydı.

1950-60 döneminin ders kitapları, önceki dönemin ders kitaplarında yer alan laik anlayışa karşı çıkışı, çok sayfalı , ayrıntılı biçimde ele aldığı; zorunlu hale getirdiği din dersi kitapları aracılığıyla gerçekleştirdiği için bu dönem örneklerimizin, ister istemez, çoğunluğunu din dersi kitapları oluşturdu.

Ders kitaplarının içeriğinin, çağdaş demokrasi anlayışı doğrultusunda yeniden biçimlendirilmesi gerektiğinin tartışıldığı günümüzde, özellikle 1950 öncesi okutulmuş ders kitaplarından öğrenilecek çok şey olduğu kanısındayız. Çocuğu ve genci önemseyen, ona değer veren; toplumca yaşanan acıları da mutlulukları da “küçüktür, anlamaz” demeden paylaşan bu dönem ders kitapları, laikliğin neden ve nasıl içselleştirilmesi gereken bir kavram olduğunu göstermektedir.

1950-1960 yılları arasında okutulmuş ders kitapları ise bugünkü noktaya nasıl gelindiğinin, laiklik kavramının içinin nasıl boşaltıldığının açık ve gizli kodlarını yansıtmaktadır.

“Ders Kitaplarında Laiklik” konusunu tez konusu olarak seçtiğimde, alışılmışın dışında bir yaşta yüksek lisans öğrencisi olmamın getirdiği sorunları alçakgönüllülükle göğüsleyerek danışmanlığımı üstlenen Yrd. Doç. Dr. Aynur Soydan’a teşekkür ederim.

İstanbul Milli Eğitim Basımevi’nin ders kitapları arşivinden yararlanmama izin vererek çalışmamın hızlanmasını sağlayan Basımevi Müdürü İdris Aslantaş ve basımevi çalışanlarına; birikim ve emekleriyle katkıda bulunan öğrencim Müsemma Sabancıoğlu ve kardeşim Erkan Kaya’ya teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, beni yüksek lisans yapmaya özendiren, yılmınlığa kapıldığım zamanlarda verdiği destekle yola devam etmemi sağlayan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Genel Başkanı Prof. Dr. Türkan Saylan’a borçluyum.

GİRİŞ

Laikliğin 1929-1960 dönemi ders kitaplarına yansımalarına geçmeden önce tarihsel gelişim sürecine, kavramsal boyutuna, Türkiye Cumhuriyeti siyasal düzenine girişine ana çizgilerle de olsa değinmek gerektiği kanısındayız. Bu değinmeler, ders kitaplarının laik bir anlayışla yazılıp yazılmadığı konusunda yargılarda bulunurken kullandığımız ölçütleri de ortaya koyacaktır.

1. Laikliğin Tarihsel Gelişim Süreci ve Kavramsal Boyutu:

Dilimize Fransızca “laïque” sözcüğünden gelen “laik” sözcüğünün kökeni Yunancadır. Yunancada “halk, kalabalık, yığın” anlamına gelen “laca” adı, “laikos” olarak “halka, kalabalığa, yığına ait” anlamında kullanılmış bir önaddedir.

Batıda Hıristiyanlığın benimsendiği yüzyılın sonlarına doğru kilise adamlarına “lericci”, Latince adıyla da “clerici” denmiştir. Aynı dönemde inandığı dine bakılmaksızın din adamı olmayan geniş kitleler “laikos/laici” olarak adlandırılmış, sözcüğe başka bir anlam yüklenmemiştir.

Ortaçağa girişle birlikte “laikos” sözcüğü anlamca değişikliğe uğramış; siyasal iktidarın dinsel olmadığını, olmaması gerektiğini savunan görüşleri adlandırmak için kullanılmıştır. Din kurallarına dayanmayan siyasal iktidar yapıları da o dönemde “laik” olarak adlandırılmıştır.³

Avrupa’da 200 yıllık bir süreçte belirlenen “laiklik” kavramı “aydınlanma” ile yaygınlık kazanmış; aydınlanma, bireyi ve aklı öne çıkararak felsefenin yeniden doğmasını sağlamış; laiklik de böyle bir ortamda gelişmiştir.⁴

Çağımızda da laiklik kavramı genel olarak, siyasal iktidarın din kurallarına göre düzenlenmemesi, dinsel düşüncelerin devlet yönetiminde etkili olmaması, devlet ve dinin birbirlerinin etki alanlarına karışmaması; devletin, bireylerin dinsel inançlarında özgür olmalarını güvence altına alması ve bütün inançlara eşit yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır.

³ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yayınları, t.y. ,ss.13-14.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (1923-1938)*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 42.

Ayrıca laiklik, herhangi bir dinsel inanca gerek görmeyenlerin öteki insanlarla eşit ölçüde özgür olmaları anlamını da kapsar.⁵

Laiklikle ilgili yukardaki tanımlamalardan, laik bir devlet düzeninde, kişilerin din alanında istediklerini yapabilecekleri anlamını çıkarmak doğru değildir. Aynı biçimde, laik devletin gücünün ve olanaklarının herhangi bir dinsel inancın ya da inançsızlığın öğretilmesinde, yayılmasında kullanılabileceği düşüncesi de kavramın özünde taşıdığı anlamla bağdaşmaz. Laikliği böyle anlamak, dini siyasete ya da başka tür kişisel çıkarlara araç yapmak anlamına gelir. Laiklik anlayışı, toplumu oluşturan bütün bireylerin din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alınmasını da içerir.⁶

Toplumbilim açısından laiklik, yalnız devletle din arası ilişki sorunu değildir. Aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel örgütlerin de din ölçülerinden ayrılmasıdır. Bunlara bağlı olan bilim ve felsefe, sanat ve edebiyat, halkın alışılmış davranışları diye adlandırılabilen töre ve gelenek alanlarının dinden bağımsızlaşması, din ve devletin birbirinden bağımsızlaşması ölçüsünde önemlidir. Tersini durumda toplumun, günlük yaşamda ortaya çıkan yeni koşullara, gereksinimlere uygun yeni çözümler üretmesi olanaksızlaşır. Dinin değiştirilemez kuralları, toplumsal değişimin, gelişimin önünde engel oluşturur.⁷

Laik bir toplumsal yapının özellikleri, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Laik toplumda egemenliğin kaynağı kutsal değildir.** Egemenliğin kaynağını kutsal bir güce dayandıran toplumlarda karşıt görüşlere yer yoktur. Yönetime karşı çıkmak, Tanrı'ya karşı çıkmakla eşdeğerdir. Bu durum demokrasiyle bağdaşmaz. Laik düzende egemenliğin kaynağı halktır. Devlet yönetiminde bireyin özgür istenci, düşünsel alanda özgür yaklaşımı öne çıkar.⁸
- **Laik toplumda dinsel ve siyasal erk, birbirinden ayrılmıştır.** Hükümet ve yönetim işleri ve bunları düzenleyen yasalar, kurallar dine dayanmaz. Yasalar ve kurallar toplumsal yaşamın gerçekleri ve gereksinimleri ölçü alınarak düzenlenir. Din,

⁵ Özer Ozankaya, *Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli*, 6. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.5.

⁶ *a.g.e.*, s.104.

⁷ Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, 2.baskı, İstanbul, Adam Yayınları, 1997, ss.25-26.

⁸ Yılmaz Aliefendioğlu, "Laiklik ve Laik Devlet", *Laiklik ve Demokrasi*, Der. İ. Kaboğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s.75.

toplumun siyasal, kültürel, ekonomik, hukuksal yaşamını yönlendiremez.⁹ Devlet de kamu düzeni ve güvenliğini bozucu eyleme dönüşmedikçe dinsel alana karışmaz.¹⁰

- **Laik toplumda bireyler, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir.** Bireyler, dinsel inançlarını açıklayıp yaymak, inançlarının gerektirdiği ibadetleri yapmak; örgütlenmek, haklarını kullanırken herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmamak¹¹ ya da herhangi bir dine inanmamak hakkına sahiptir.
- **Laik devlet değişime açıktır.**¹² Yenilikleri destekler, yüreklendirir; baskıcı değil, hoşgörülüdür. Düşünce özgürlüğünü engelleyecek eylemlere kalkışmaz.
- **Laik toplumda yol gösterici, bilim ve akıldır.** Çağdaş uygarlığın gerektirdiği her türlü gelişime açık olan laiklik, bilimin dışında herhangi bir yol gösterici tanımaz.
- **Laik devlet, laik yapısını korumakla yükümlüdür.** Anayasal düzenin teokratik bir düzene dönüştürülmesine yönelik zorbalığa ve şiddete varan hukuk dışı eylemleri suç sayar.¹³
- **Laik toplumda hukuk ve eğitim de laikdir.** Laik devlette dinsel kurallara dayalı hukuk düzeninin yeri yoktur. Bu, laikliğin özündeki eşitlik, gelişim için değişime açık olmak zorunluluğuyla çelişir. Eğitim de tümüyle yaratıcı ve üretici düşünceyi besleyici biçimde düzenlenir. Dinsel eğitimin, kuralları yineleyen, belleten anlayışı laikliğe aykırıdır.¹⁴

2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Laikliğin Gelişimi:

Rönesans ve reformla aydınlanma çağını başlatan Batı, düşünce ve bilim yaşamının önünde bir engel oluşturan tutuculuğu laikleşerek aşmıştır. Batı'da pek çok önemli buluşun birbirini izlediği dönemde Osmanlı Devleti, türlü nedenlerle bu atılımı yapamamış, her alanda gerilemiştir. Osmanlı Devleti'nin dine dayalı yapısı, dine aykırı olacağı kaygısıyla, matbaa örneğinde olduğu gibi, Batı'da geliştirilen bilim ve teknik ürünlerinin kullanımını bile çok geciktirmiştir.¹⁵ Padişah ve şeyhülislam tarafından –gecikmiş de olsa- basım izninin din dışı

⁹ Fatma Kuşkonmaz, *Türkiye Cumhuriyetinde Siyasal Sistemde Laiklik*, İstanbul, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002, s.4.

¹⁰ Aliefendioğlu, *a.g.e.*, s.75.

¹¹ Kuşkonmaz, *a.g.e.*, s.5.

¹² Berkes, *a.g.e.*, s.26.

¹³ Kuşkonmaz, *a.g.e.*, s.5.

¹⁴ Aliefendioğlu, *a.g.e.*, s.75.

¹⁵ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, 7.b. , İstanbul, Der Yayınları, 2000, s.310.

konular için verilmiş olması, din alanı dışında başka bir bilim ve düşün alanının bulunduğunu simgelemiştir.¹⁶

Tanzimat döneminde değişik din ve mezhebe bağlı olanlara yasa önünde eşitlik ve ibadet özgürlüğü tanınması; Batı'dan alınan yasaların kabul edilmesi ve kurumların benimsenmesi laik devlet yönünde atılan ilk adımlardır.

II. Meşrutiyet döneminde laiklik, ulusçuluk ve pozitif bilimleri benimsemiye akımlarıyla koşut bir gelişim göstermiş,¹⁷ din işlerinin devlet işlerinden ayrılması boyutunda da olsa önemli konulardan biri olarak gündeme girmiştir.¹⁸

Kurtuluş Savaşı sırasında, egemenliğin ulusa ait olduğu görüşüne dayandırılan bağımsızlık hareketi, teokratik yapıyı temsil eden Osmanlı padişahının işgal güçlerinden yana davranmasına duyulan tepkiyle, laiklik görüşünü güçlendirmiştir. Bu yapı, Mustafa Kemal'in kişiliğinde güç kazanan laiklik akımı için olumlu bir taban oluşturmuştur.¹⁹

Ulusal birliğin ürünü olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, zaman içinde bütün türleriyle saltanatı ve teokrasiyi reddetmiş; ulusal egemenlik aracılığıyla laik cumhuriyete dönüşmüştür.²⁰ Misak-ı Milli'ce belirlenen sınırlar içinde ulusal egemenliğin, toprak bütünlüğünün gerçekleşmesi; Lozan Antlaşması ile askeri zaferin siyasi alana taşınması Türkiye'nin laikleşmesi bakımından son derece önemli olmuştur.²¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin "Kurtuluş ve Kuruluş" sürecinde, laiklik yönünde gerçekleştirdiği başlıca uygulamalar şunlardır:

- İlk büyük adım, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır (23 Nisan 1920). Egemenliğin kutsal bir güce değil; kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğunun benimsenmesi laikliğe gidişin başlangıcıdır.
- Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), devlet yapısında dinsel ve siyasal otoritenin tek elde toplanmasını önlemiştir.

¹⁶ Berkes, *a.g.e.*, s.31.

¹⁷ Aliefendioğlu, *a.g.e.*, s.85.

¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s.44.

¹⁹ Aliefendioğlu, *a.g.e.*, s.85.

²⁰ Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul, May Yayınları, 1974, s.226.

²¹ Kuşkonmaz, *a.g.e.*, s.124.

- Cumhuriyetin ilan edilmesi (29 Ekim 1923), egemenlik hakkının kutsal bir güce dayanmaktan çıkarılmasını pekiştirmiştir.
- Halifelğe son verilmiş, Şeriye ve Evkaf Nezareti kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat (Öğrenim Birliği) Yasası çıkarılmıştır (3 Mart 1924). Bu değişikliklerle devletin yapısının dinden arındırılması sürdürülmüştür.
- Türk Medeni Kanunu kabul edilmiş (17 Şubat 1926), Şeriye mahkemeleri kaldırılmıştır. Böylece hukuk alanı laikleştirilmiştir.
- 1924 Anayasasındaki “Türkiye devletinin dini, din-i İslamdır.” cümlesi ile TBMM’nin görevleri arasında yer alan “ahkâm-ı şeriyenin tenfizi” sözü çıkarılarak devlet, dinler karşısında tarafsızlaştırılmıştır (10 Nisan 1928).²²
- 13-14 Mayıs 1931 tarihli CHP programında yer alan laiklik ilkesi, 1937’de Anayasa’da “Cumhuriyetin nitelikleri” arasındaki yerini almıştır.²³

²² Gencer-Özel, *a.g.e.*, s.215, 219, 220, 224, 241, 243.; Aliefendioğlu, *a.g.e.*, s.87.; İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 1998, s.92.

²³ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931 3.b.**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.474.

BİRİNCİ BÖLÜM

1929-1946 YILLARINDA OKUTULAN DERS KİTAPLARI VE LAİKLİK

1. EĞİTİMDE LAİKLEŞME SÜRECİ VE DÖNEMİN LAİKLİK ANLAYIŞI

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmasıyla kurumsallaşan "ulusal egemenlik" süreci, aynı zamanda devlet yönetiminin kutsal bir yapı olmaktan çıkıp laik bir yapıya dönüşme sürecidir.²⁴

Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal ve devrimin diğer önderleri, işgale karşı savaşla yoksulluğa ve cehalete karşı savaşın birlikte yürütmesi gerektiğinin bilincindedir.²⁵ TBMM'nin açılışından sonra kurulan ilk bakanlıklardan birinin Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekilliği) olması; gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitime vereceği önemin göstergesidir.²⁶ Eğitim, 3 Mayıs 1920'de göreve başlayan I. İcra Vekilleri Heyeti'nin programında yer almıştır:

"Programa göre, eğitim '...bir milletin yaşamı ve varlığı için en önemli etken' dir... Program eğitimin amacını açık bir şekilde şöyle ortaya koyar: '...Öğretim işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek eğitimi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları yaşam mücadelesinde muvaffak kılacak, dayanaklarını kendi özlerinde bulduracak girişim gücü ve öz güven gibi karakterler verecek, üretken bir düşünce ve bilinç uyandıracak yüksek bir düzeye eriştirmek' tir."²⁷

Yeni devletin ilk resmî belgelerinde yer alan "dinî eğitim" anlatımı, Osmanlı anlayışını yansıtırken "millilik, yaşama dönüklük, üretken bir düşünce ve bilinç uyandıracak yüksek düzey" sözleri de yeni bir anlayışın, laik eğitime gidişin ipuçlarını vermektedir. Program

²⁴ Kuşkonmaz, *a.g.e.*, 11.

²⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.157.

²⁶ Sait Dinç, *Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şuraları ve Alman Kararların Uygulamaları*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999, s.8.

²⁷ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.152-153.

“...bizde milli ruhu geliştirecek tarihi, edebi ve toplumsal eserleri uzmanlarına yazdırmak...”²⁸
amaçlarını gerçekteştirmek için ders kitaplarına gereksinim olduğunu vurgulamaktadır.

15 Temmuz- 5 Ağustos 1921 tarihleri arasında Ankara’da toplanan Maarif Kongresi’nde Atatürk’ün cepheden gelerek yaptığı açış konuşması eğitimin dinsel etkilerden arındırılmak istendiğinin giderek netleştiğini göstermektedir:

Atatürk bu konuşmasında “Bugüne dek izlenen eğitim ve öğretim yöntemlerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli etken olduğu inancındayım. Onun için bir Milli Eğitim Programından söz ederken geçmişin boş inançlarından, yaratılışımızın nitelikleriyle hiç de ilgisi olmayan düşüncelerden... uzak...”²⁹ laşmaktan söz etmektedir.

Atatürk 1 Mart 1922’de yaptığı TBMM’yi açış konuşmasında ise “Hükümetin en verimli ve önemli görevi eğitim hizmetleridir. Bu görevi başarabilmek için eğitim programlarının, milletimizin bugünkü durumu ile sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, çevrenin şartları ve asrın gereği ile uygun ve uyumlu olması esastır...”³⁰ diyerek, laik eğitimin nesnellik ve somut gerçekliği göz önünde bulundurma niteliğini gündeme getirmektedir. Atatürk aynı konuşmasında “Eğitim siyasetimizin temelinin, cehli ortadan kaldırmak” olduğunu, “kadınlarımızı da aynı eğitim kademelerinden geçirerek yetiştirmeye önem vereceğiz.” sözleriyle eğitimde bilginin önemini ve eşitliğin gereğini öne çıkartmaktadır.

15 Temmuz 1923’te toplanan I. Heyet-i İlmiye, eğitim işleri ve sorunlarının bütün yönleriyle ele alındığı, tartışıldığı ilk bilimsel çalışmadır. I. Heyet-i İlmiye’nin kararları 14 Ağustos 1923’te Meclis’te okunan İkinci TBMM hükümetinin programına yansımıştır.³¹ Dinsel eğitimden hiç söz etmeyen³² bu programla ulusal; yaşama, işe ve uygulamaya yönelik çağdaş öğretime geçiş süreci başlamıştır.³³

İkinci, Üçüncü, Dördüncü İcra Vekilleri heyetleri program sunmamıştır. Başkanlığını Fethi Okyar’ın, Eğitim Bakanlığını İsmail Safa Özler’in yaptığı Beşinci İcra Vekilleri Heyeti, 14 Ağustos 1923’te göreve başlamış ve programını TBMM’ye 5 Eylül 1923’te sunmuştur. Programın eğitime ayrılan bölümlü 12 maddeden oluşmaktadır.

²⁸ a.g.e., s.153.

²⁹ Dinç, a.g.e., s. 58.

³⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1961, s.230.

³¹ Dinç, a.g.e., s.12.

³² Kaplan, a.g.e., s.155.

³³ Sakaoğlu, a.g.e., s.163.

On iki maddelik programın ilk maddesinde “genel ve ortak eğitimde birlik” ilkesine değinilmesi altı ay sonra kabul edilecek olan Öğrenim Birliği Yasası’nın habercisi, dinsel eğitime karşı ve laiklik yönünde yapılan hazırlıkların işaretidir.

29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle “Meclis Hükümeti’nden” “Kabine Hükümeti”ne geçilmiştir. Atatürk’ün öteki konularda olduğu gibi eğitimle ilgili düşünceleri de 9 Eylül 1923’te kurulmuş CHP aracılığıyla yürütme kuruluna aktarılmıştır.

Mustafa Kemal’in, 22 Eylül 1924’te Samsun’da yaptığı konuşmada dile getirdiği “Yeryüzünde üç yüz milyonu aşkın Müslüman vardır. Bunlar ana baba, hoca eğitimiyle terbiye almaktadırlar. Ancak üzümlere söylüyorum, işin gerçek olan yanı şudur ki, bütün bu milyonlarca insan şunun ya da bunun kölesi durumundadır. Aldıkları dini eğitim onlara bu kölelik zincirlerini kırabilecek insanlık değerlerini verememiştir, veremiyor.” biçimindeki düşünceler, eğitimde laikliğin gereğini vurguluyordu.

Osmanlı’dan devralınan eğitim öğretim kurumları ve yasalar, Cumhuriyet’in amaçlarını gerçekleştirmesine elverişli değildir. Cumhuriyet, ülkenin gelişip kalkınması için nitelikli ve Cumhuriyet’e bağlı yurttaşlara gereksinim duymaktadır. Bu yurttaşları yetiştirmek için eğitime özel bir önem verilmesi doğaldır. Eğitimde “millilik” ve “milliyetçilik”le birlikte laiklik ilkesinin de uygulamaya konması, eğitim ve öğretimin devletin kamusal görevi içine alınması ve bu görevin 1924 Anayasasında tanımlanması, sürecin olağan halkasıdır.³⁴

Cumhuriyet’in ilanından 4 ay sonra, 3 Mart 1924’te eğitimde laikleşmenin en önemli adımı olan Öğrenim Birliği yasası çıkarılmıştır.

Eğitim Bakanı, Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey ve 57 arkadaşının önerdiği Öğrenim Birliği Yasası’nın gerekçesinde “Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğrenim birliği ile olur...”³⁵ denmekte, öğrenim birliği kavramı içinde çağdaş eğitim, milli ve laik öğretim programları, örgün ve yaygın eğitim alanlarında örgütsel ve kurumsal yenileşme amaçlanmaktadır.³⁶

³⁴ Dinç, *a.g.e.*, s.13,14.

³⁵ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.169.

³⁶ *a.g.e.*, s.171.

Yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki üç yılda (1924-27) resmî okullara medreselerden sızan dinsel ağırlıklı eğitim, buna koşut olarak Arapça ve Farsça öğretimi kaldırılmış, 479 medrese kapatılmış, İmam Hatip okulları açıldıysa da 1927'de öğrenci yokluğundan kapanmıştır. Aynı yıl Türkiye'de salt Müslümanların yaşamadığı, başka dinlerden insanların da bulunduğu gerekçesiyle ilk, ortaokul ve liselerden din dersleri kaldırılmış, azınlık okulları da doğrudan Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kolej ve öteki yabancı okullarındaki dinsel simgeler; değişik ulusal duyguları aşılama amaçlı dinsel öğretiler yasaklanmıştır.³⁷

Okul programlarındaki ilk değişiklikler, 1924 yılında yapılmıştır. Eğitim Bakanı Vasıf (Çınar) Bey döneminde oluşturulan 43 kişilik kurul ilk, orta ve liselerin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılmış ders kitaplarından padişahlık ve hilafet övgülerini çıkartmış, yerine cumhuriyetin benimsediği ilkeleri yerleştirmiştir. Ortaokul ve lise programlarından öğrencilere ağır geldiği düşünülen “ruhiyat, terbiye, felsefe, malumat-ı hukukiye, malumat-ı iktisadiye, fen tarihi, usul-ü defter gibi dersler yerine öğrencileri yaşama hazırlayıcı olduğu düşünülen ev idaresi, atölye, laboratuvar; kız öğrenciler için çocuk bakımı dersleri konmuştur. “İslami ilimler”den bir bölümü ve Arapça, Farsça dersleri kaldırılmıştır.

1926, 1931, 1935 yıllarında da ilk ve ortaokul programlarında değişiklikler yapılmış; 1926'da ilkokulun ilk üç sınıfında derslerin “hayat ve toplum” eksenini çevresinde “tabiat bilgisi” adıyla toplu olarak okutulmasına karar verilmiştir.³⁸

Eğitim Bakanlığı belgelerinde eğitimin nitelikleri sıralanırken “laik” sözcüğü ilk kez Mustafa Necati'nin bakanlığı döneminde, 1926'da, Bakanlığın yayımladığı genelgede kullanılmıştır. Genelge cumhuriyet eğitiminin ilkelerini şöyle belirlemiştir: “*Türkiye’de herkesin milli ve dünyevi, modern ve demokratik bir terbiye alması esastır. Eğitimin milli olmasından maksat gençleri, yaşayan bütün kurumları düşünce ve idealleriyle milli topluma uydurmaktır... Dünyevi kelimesinden hedeflenen anlam, eğitimin laik olması, düşünceyi daraltan ve vicdan özgürlüğünü kıran her türlü dinî etkiden uzak bulunmaktır. Modern deyimiyle, eğitimin, yöntemler ve teknikler bakımından en yeni bilimsel kurallara göre sürdürülmesi, demokratik olarak da eğitim ve öğretimin bütün olanaklarından kadın-erkek tüm ulus bireylerinin eşit*

³⁷ a.g.e. s.172.

³⁸ İlhan Başgöz – Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları, 1968, s.106.

*derecede yararlanması, serveti, toplumdaki yeri ne olursa olsun her gencin yeteneği ve zekâsı derecesinde öğrenim görebilmesine hiçbir engelin konmaması düşünülmüştür...*³⁹

1926'dan başlayarak laikleşme ve demokrasiye gidişte önemli mesafeler alınmıştır. Cumhuriyet karşıtı girişimlerin önü büyük ölçüde kesilmiş; bu ortam, yönetenlere, yurttaş eğitiminin önündeki başka engelleri kaldırma olanağı vermiştir.

1 Kasım 1928'de kabul edilen "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile devlet dairelerinde 1 Ocak 1929'dan başlayarak yazışma ve işlemlerin en geç Haziran 1929'a değin yeni Türk harflerine dönüştürülmesi, kitapların Ocak 1929'dan sonra yeni harflerle basılması, "*Bütün mekteplerin Türkçe yapılan öğretiminde Türk harflerinin kullanılması ve eski harflerle basılmış kitapların öğretimden kaldırılması*"⁴⁰ yasalaşmıştır.

1930 tarihli "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi" öğretmenlerden, cumhuriyet eğitimi vermek için programları ve programlar dışında her fırsatı değerlendirmesini istemiş; özellikle Türkçe, tarih, coğrafya, yurt bilgisi, sosyoloji, felsefe dersleri, cumhuriyet ve yurttaşlık eğitiminin verildiği, o yıllarda üzerinde önemle durulan dersler olmuştur.⁴¹

1930 tarihli İlk Mektep Müfredat Programında aynı anlayış doğrultusunda örneğin, "Yurt Bilgisi" başlığı altında:

"Mülkiyet ve aile esasına müstenit demokratik bir devlet olan Türkiye'nin ancak bu noktai nazardan mütalaası genç talebede devlet, yurt, millet ve milliyet hakkında esaslı bir bilgi husule getirebilecektir. İşte program bu noktai nazardan ve bu prensip etrafında tertip olunmuş ve mevzuların mantıki bir surette tevalisine çok dikkat edilmiştir." denmiş, "dersin hedefleri" arasında "*birinci maksad*"ın "*vatandaş yetiştirmek*" olduğu belirtildikten sonra "*çocuğa en geniş mana ile yurdumu ve milliyetini sevdirmek*" gerektiği, "*Bu muhabbetin mücerret ve çocuk için ekseriya müphem kelimeler ile nasihat ve irşat şeklinde değil, onu imkân derecesinde şeniyetlerle temas ettirmek suretile müşahade, tetkik ve tefekküre müstenit olarak telkin edileceğini kaydetmek lazım..*"⁴² olduğu eklenmiştir.

³⁹ Sakaoğlu, a.g.e., s.180.

⁴⁰ a.g.e., s.190.

⁴¹ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, 8.baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.320.

⁴² *İlk Mektep Müfredat Programı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.78.

Ders ne olursa olsun vatandaşlık eğitiminin soyut, çocuklar için kapalı, anlaşılması zor, öğüt ve uyarılarla değil olanaklar ölçüsünde çocuğa gerçekler anlatılarak, gözlem, inceleme yaptırarak, onu düşündürerek gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmış, somut örneklerle öğretmene yol da gösterilmiştir.

Programa göre, öğrenci edilgen bir dinleyici konumunda kalmamalıdır. Derslere, mutlaka, öğrencinin ilgisini çekebilecek olaylarla başlanmalıdır. Bunun için okulda yaşanan ya da çocuğun çevresinde yaşayabileceği olaylardan yararlanılabilir. Örneğin *“mektep sıralarını kesmek, duvarları çizmek, arkadaşlara karşı haksız bir harekette bulunmak, kırılmasına sebebiyet verilen bir camı ödemek, dershanenin temizliğine ve intizamına dikkat etmek gibi vak’alar ve hareketler yurt bilgisinin ihtiva ettiği mevzulardan bir çoğuna pek iyi bir hareket noktası teşkil eder.”*⁴³ Dersten çıkarılabilecek sonuçları öğrenci öğretmenin anlatımından değil, onun yol göstericiliğinde kendisi düşünerek bulmalıdır.

Yurt Bilgisi dersi konuları sıralanırken *“Cumhuriyet”* en başa yerleştirilmiştir. Bağımsız bir hükümeti olmayan uluslar *“esir”* olarak nitelenmiş, esirlik *“serbest çalışamıyan, başkalarının arzularına göre ve başkaları için çalışan milletler”* olarak tanımlanmış, *“Milli Türk devleti müstakil bir Cumhuriyettir”* anlayışının çocuklara kavratılması istenmiştir. *“Ferdin hürriyeti, mensup olduğu milletin hürriyetine bağlıdır”* dendikten sonra Cumhuriyetin çok zorlu koşulların ürünü olduğu belirtilip *“Dini esaslara dayanan eski saltanat, hükümetin ve halifenin hainliği’nin Milli kurtuluş ve inkılap’ların, İnkılabın büyük rehberi ve kahramanları’nın Cumhuriyetin halk idaresi”*⁴⁴ olduğunun öğretilmesi istenmiştir.

“Laiklik” henüz Anayasa’ya girmemişken tarih dersi konuları içinde: *“İstiklal mücadelesi, Milli Türk Devleti, Hilafetin İlgası, Laik Cumhuriyet”*⁴⁵ biçiminde kavram olarak da yerini almıştır. Tarih dersinde ayrıca, *“Muharebelerin tarihinden ve hükümdarların tercümeihalinden ziyade medeniyet tarihine ehemmiyet verilmesi...”* istenmiştir.⁴⁶

---

⁴³ a.g.e., s.80.

⁴⁴ a.g.e., s.85.

⁴⁵ a.g.e., s.70.

⁴⁶ a.g.e., s.67.

Coğrafyada da “en esaslı hedefin”, “çocuklarda vatan muhabbeti uyandırmak ve vatana ait bilgileri artırmak olduğu,” bunun için “derslerin hep vatan coğrafyası etrafında...”⁴⁷ yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir.

1935 yılında ilkokul programlarının erek ve amaç bölümü, Cumhuriyet Halk Partisinin dünya görüşü ve eğitim anlayışı doğrultusunda değiştirilmiştir.⁴⁸

Bütün müfredat programları, Mustafa Kemal Atatürk’ün 27 Ekim 1922’de Bursa’da öğretmenlere seslenirken:

1- Hayatı ictimaiyemizin ihtiyaca [ihtiyacına] tekabül...

2- İcabatı asriyeye tevafuk”⁴⁹

diyerek çerçevesini çizdiği gibidir. Amaçlanan, toplumsal yaşamımızın gereksinimlerini karşılayan, çağın gereklerine uygun bir eğitimidir.

Programların değiştirilmesi yeni ders kitapları yazımını gündeme getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan başlayarak okullarda okutulan ders kitaplarının tamamı Eğitim Bakanlığının yetkili kurulları tarafından belirlenmiş, yetkili kurulların onaylamadığı kitaplar okullarda okutulmamıştır.

1923-1939 yılları arasında Bakanlık, seçtiği ders kitaplarının basımını, serbest bırakmış; basılan kitaplardan hangisinin okutulacağına karar verme yetkisini de öğretmenlere vermiştir. 1933’te devletin ideolojisini yansıtan kitaplardan bazılarının basım ve dağıtımını devlet tarafından yapılmaya başlanmıştır.

1939’da toplanan Maarif Şûrası ilkokul, ortaokul ve lise kitaplarının tümünün tek devlet kitabı olarak Bakanlık tarafından basılıp dağıtılmasına karar vermiştir.

1945’e kadar devlet her yıl yarışma düzenlemiş, en iyi kitap devletçe satın alınmış, basılmış, dağıtılmış ve okutulmuştur. Yarışmada ilk beş içine giren kitapların yazarları da ödüllendirilmiş, bu kitapların yardımcı kitap olarak serbest basımına ve okutulmasına izin verilmiştir.

Ders kitaplarının üç yılda bir değiştirilmesi öngörülmüş, ancak; ekonomik koşullar, yetkili kurulların ihmali vb. nedenlerle değişiklik yapılmamış, 1945’e kadar aynı kitaplar

⁴⁷ a.g.e., s.71.

⁴⁸ Başgöz, Wilson, a.g.e., s.108.

⁴⁹ Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939, s.10.

okutulmuştur. Kitapların dağıtımında yaşanan sorunlar Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde, illerde bakanlığa ait kitabevlerinin açılmasıyla aşılmıştır.⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan sonraki ilk on yılda eski eğitim sisteminin tümünü yıkıp yerine çağdaş eğitim ilkelerini koymuştur. Din eğitimi veren okulların kapatılmasının yanı sıra bu eğitimin dayanağı olan bölümler programlardan, besleyen bölümler ders kitaplarından çıkarılmıştır. Laiklik okullara uygulanmış, hiçbir dinsel propagandanın ders kitabı aracılığıyla yapılmasına izin verilmemiştir.⁵¹

---

⁵⁰ Başgöz, Wilson, *a.g.e.*, ss. 108-112.

⁵¹ *a.g.e.*, s.143.

2. 1929-1950 DÖNEMİNİN LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI

2.1. Dilediği Gibi İnanmak

Öğretmen Okullarında okutulan ders kitabı, dini, “İnsanın görünmeyen bir kudrete bağlanmak, ondan korkuya ve ümide düşmek hususundaki meylidir. Bu türlü inanışlar, korkular, ümitler ve bundan hâsıl olan tapınmalar, ibadetler eğer bir sistem içinde bulunursa buna (din) diyoruz.”⁵² biçiminde tanımlanmaktadır. Öğretmen adaylarına çocuk psikolojisini öğreten bu kitap dinsel eğilimi:

“İnsan zekâsı dünyadaki bütün eşyayı ve hadiseleri kavramaya yetişemiyor. Bundan dolayı eşyanın ve hadiselerin pek çoğu kendisi için meçhul, şüpheli ve esrarlı kalıyor. Bundan başka tabiat hadiselerinin kudreti ve büyüklüğü karşısında insan aczini duyuyor ve korkuya düşüyor. Aynı zamanda insan zekâsı tabiatta hüküm süren muntazam kanunların ve hadiseler arasında ahengin nasıl olup ta meydana geldiğine şaşıyor. Bütün bunları kendi kendine izah ve tefsir etmek ihtiyacına düşüyor. Dünyada her şeye hakim umumi bir kudretin varlığı neticesine ulaşıyor. İnsanda yalnız yarını değil, hayattan sonrasını dahi düşünebilecek ve tahayyül edebilecek kabiliyet vardır. Bu kabiliyetten dolayıdır ki, ölümden sonrası için dahi birtakım ümitlere bağlanmak ve birtakım korkulara meydan vermek meylî hâsıl olmaktadır.”⁵³ biçiminde açıklamaktadır. İnsanların ailesinden, çevresinden dini telkinler ve duygular almamış olsa da, bazı yetenekli ve zeki insanların Tanrı’dan haber getirdiğine (yani peygamberlere) inanmasa da birtakım gizli güçlere inanmak gereksinimi duyabileceğini belirtmektedir. Her durumda, “Çocuğun aileden aldığı dini duygulara, itikatlara ve yapmaya alıştığı ibadetlere terbiyecinin ve öğretmenlerin karışmaya hakları yoktur. Başka insanların dini hislerini ve itikatlarını biz onlara inanmasak dahi muhterem tutulmak lâzımgelir. Çocuklar hakkında da bu kaide esastır. Hele çocuğun veya ailesinin bağlı olduğu itikatları yahut yaptığı ibadetleri tenkide kalkışmak pek ağır bir hata olur. Çocukta kendi dinine olduğu gibi başkalarının dinlerine de hürmet duygusu beslemek lâzımdır.”⁵⁴ diyerek, öğretmenleri dinsel inançlar karşısında saygılı yetiştirirken, onlara öğrencilerini de böyle yetiştirmek sorumluluğunu yüklemektedir.

⁵² Gövsa, İbrahim Alaettin, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.263.

⁵³ a.g.e., s.264

⁵⁴ a.g.e., s.269

İlkokul öğretmen, müfettiş ve yazarlarından “seçkin bir heyet” tarafından hazırlanmış “İlkokula Temel Bilgiler”de inanç özgürlüğü küçüklere şöyle anlatılmaktadır:

“Vicdan serbesliğı demek dilediğı gibi inanmak demektir. Türk yurttaşları arasında Müslümanlar, Hıristiyanlar, Museviler vardır. Müslüman olmak, Hıristiyan olmak, müsevi olmakta herkes serbestir. Türkiyede hiç kimseye dininden, mezhebinden yani inancından dolayı aşağı gözle bakılamaz.

Halbuki biliyorsunuz, eskiden putlara tapılırdı. Putlara tapanlara işkence edilirdi. Sonraları Hıristiyanlara puta tapanlar türlü eziyet etmişlerdi. Daha sonraları bu eziyetler Müslümanlara yapıldı. Hâlâ birçok memleketlerde Musevilere, Hıristiyanlar iyi gözle bakmazlar. Fırsat buldukça onlara eziyet ederler. Hitler, Almanyadaki bütün Yahudileri sürmüş, bir kısmını öldürmüştü.

Türkiye Cumhuriyetinde bu gibi şeyler yasaktır. Böyle şeyler yapanları kanun cezalandırır. Çünkü bütün yurttaşların vicdanları hür ve serbesttir. Dilediğı gibi inanmakta ve inancına göre yaşamakta tamamiyle hürdürler.”⁵⁵

Bu metinden de anlaşıldığı gibi “din ve tapınma özgürlüğü yalnızca ahlaki bir kural değil, aynı zamanda yasaların güvencesindedir” biçimindeki anlayış yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

V. sınıf Tarih kitabında, yapılan yeniliklerin amacının inanç özgürlüğünü korumak olduğunu anlatan aşağıdaki ifadeler yer almaktaydı:

“Cahil halkı soymağa yol açan ve bazı defa siyasa da alet edilmiş olan tarikatler, şeyhlikler, tekkeler, türbeler ve türbedarlıkların ortadan kaldırılmasını da gerektiriyor ’du.”⁵⁶

“Gazi, 24 Ağustos 1925 günü Kastamonu’da “Yaşa!” sesleri içinde elinde panamasile halkın arasına girince herkes başından fesini, kalpağını, ağbanisini çıkardı”⁵⁷

“Fes, keçeden yapılmış saksı gibi bir şeydi.”⁵⁸

“Şapkaya karşı halkta bir rağbet başladı. Yalnız softa bozuntuları, mutaassıplar hırçınlanıyorlardı.”⁵⁹

⁵⁵ İlkokula Temel Bilgiler, “Vatandaşlık Bilgileri”, Sayı 66, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1949, s.10.

⁵⁶ Tarih İlkokul V. Sınıf, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s.192.

⁵⁷ Tarih Orta III, Ankara, Maarif Matbaası, 1941, s.259.

⁵⁸ a.g.e., s.257.

⁵⁹ a.g.e., s.258.

İnsanlara da dinin, “İnsanın şurasında burasında, üstünde başında değil, vicdanında” olduğunu anlatmak gerekiyordu.

Cumhuriyet, dinsel inançları kişisel çıkarları için kullanmaya kalkışanlara izin veremezdi. Cumhuriyetin, yetiştireceği yurttaşlara, onları bu tür aldanmalardan koruyacak bilinci vermesi zorunluydu.

“Sarık altında gizlenen adamlar, halkı soyup soğana çevirmek için, bin türlü oyunlar oynuyorlardı. Aklın almıyacağı şeyleri, ‘Kitapta yeri vardır’ diye yayıp dururlar, cahilleri kandırıyorlardı. Bu kandırıcılar içinde tekke tarikat şeyhleri, dervişleri, türbedarları da vardı. Bunlar hastalıklara okurlar, gelecekte haber verirler, ‘efsunlarımız fakiri birdenbire zengin eder, istemediğiniz adamı çatlatır’ diye öğünürlerdi. Ne idiği belirsiz bir ölünün üstüne bir türbe yaparlar, buna ‘evliya’ derlerdi. Zavallı cahil halk, bir işi olsun diye evliyaya adak adar, türbedarı zengin ederdi. Şeyhler, dervişler, türbedarlar çalışmadan yerlerinde tembel tembel otururken halkın verdikleriyle geçinir, rahat bir ömür sürerlerdi. Keşiş gibi hayatını tekkelerde kapalı geçirenler vardı. Bunlar evliyalık taslarlar, halkı bir düzeye soyarlardı. Başlıbaşına yaşamak, hiçbir milletin esiri olmamak, kuvvetlenmek, ilerlemek, yeryüzünde şerefli bir yer sahibi olmak isteyen bir millet için medreseler, tekkeler, türbeler ve bunlarda oturan şeyhler, dervişler, dedeler, türbedarlar lüzumsuzdu.”⁶⁰

“Zavallı cahil halkı” bu din sömürütçülerinin elinden kurtarmak, korumak için devlet en küçük yerleşim yerine kadar elini uzatmış köylünün “dirlik ve düzenliği”ni sağlama görevi olan muhtarlara bir de: “Köyde üfürükle, muska ile, kocakarı ilacı ile para kazanmak isteyenleri hükümete teslim etme.”⁶¹ görevini vermişti.

2.2. Dilediği Gibi Düşünmek

Laiklik, genç Cumhuriyet’in bilinçli bir seçimidir. Asıl amaç demokrasiyi yerleştirmektir. Demokrasi özgür düşünen, başkalarının düşüncelerine saygılı, hoşgörülü ve bu değerleri kararlılıkla savunan bireylerden oluşan bir toplumda yaşam bulacaktır. Başkalarının düşünceleri yanlış olsa da hoşgörüyü elden bırakmamak gerekir. Ancak hoşgörü, yanlış karşısında susmak anlamına gelmez. Tersine, sabırla ve bilgiyle onları düzeltmek gerekir.

⁶⁰ a.g.e., s.259.

⁶¹ İkinci Yıl Kitabı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945, s.124.

Cumhuriyet, böylesi bir hedefe ulaşmak için işe ilkokuldan başlamıştır. Eskinin etkisinde olanlar düşüncelerini açıkça söyleyebilirler. Böyle kişilere karşı takınılacak tavır onları ikna etmektir. Sorun onları Cumhuriyete kazandırmaktadır.

“Seçkin bir heyet”, tarafından hazırlanan dergi, “Yurttaşlar, diledikleri gibi düşünmekte serbesttirler” diye başlık atarak düşünce özgürlüğünün ne olduğunu açıklıyor:

“Buna eskiden fikir hürriyeti denirdi. Şimdi düşünce hürriyeti deniyor. Her ikisi de birdir. Aynı anlamdadır. Yurttaşlar, nasıl dilediği gibi inanmakta serbest iseler, dilediği gibi düşünmekte de serbesttirler. Meselâ siz dünya yuvarlaktır diye düşünüyorsunuz. Bir arkadaşınız da, dünyayı düz olarak kabul ediyor. Sizin ikiniz de böyle düşünmekte serbestsiniz. Dünyaya düz diyeni zorlamaya, hırpalamaya sizin hakkınız olmadığı gibi kanun da buna karışamaz.”⁶²

İstedığınız gibi düşünebilirsiniz.: “Yalnız burada dünya yuvarlaktır diye doğru, düzdür diye eğri düşünüyor. Şu halde eğri düşüneni düşüncesinden vazgeçirmek için yapılacak tek şey; dünyanın yuvarlaklığını anlatmak, onu yanlış düşüncesinden vazgeçirmeğe çalışmaktır.” Düşüncenizin doğru olduğundan kuşkunuz yoksa göreviniz “eğri” düşünceyle mücadele etmektir. Galile gibi, doğrularınızı her türlü baskıya karşın söyleyeceksiniz.

“Belki okumuş, işitmişsinizdir: Vaktiyle dünyayı dümdüz zannederler, güneşin dünya etrafında döndüğüne inanırlarmış. Meşhur bilgin Galile ise, dünyanın yuvarlak olduğunu, dünyanın güneş etrafında döndüğünü düşünüp bulduğu için Galileye düşman olmuşlar. Onu mahkemeye vermişler, kendileri gibi yanlış düşünmeğe zorlamışlardı. Dünyanın yuvarlaklığını ilk defa söyleyen Galile o zaman çok fena bir insanmış gibi mahkemeye sürüklenmiş ve mahkûm olmuştu. Fakat bu büyük bilgi adamı bu mahkûmiyete rağmen doğru bildiğini bağırmış ve “dünya yuvarlaktır” demiştir... Düşünce hür olunca, düşündüğümüzü başkalarına ya sözle, veya yazı ile anlatmanın da hür olması gerekir.”

Bunun da koşulları var:

“Düşündüklerimizi yazı ile yapmakta da serbestiz. Kanunlara, devlet otoritesine, şahıslara tecavüz etmemek şartıyla düşüncelerimizi kitap, dergi, gazetelerle yaymakta bütün yurttaşlar hürdürler.

---

⁶² İlkokula Temel Bilgiler, s.10.

Buna basın hürriyeti de denir. Ne kitap, ne dergi, ne de gazete basılmadan önce sansür edilemez. Basıldıktan sonra kitap, gazete ve dergideki yazılar kanunlara aykırı ise bunu yazarlar ve basanlar mahkemeye verilirler. Suçlu görülürlerse cezalandırılır. Yaşı başı ne olursa olsun herkes kitap çıkarabilir.”⁶³

Bu ve benzeri anlatımlar dönemin bütün ders kitaplarında yer almaktadır. Çocuklar özgürce düşünen; düşündüğünü, inandığını özgürce söyleyebilen; yanlış, bilim dışı düşünce ve inanışlarla karşılaştığında korkusuzca o yanlışların üzerine gidebilecek bir anlayışla yetiştirilmek istenmektedir. Çocuklara farklılıkları hoşgörüyle karşılamaları, başkalarının haklarına saygı öğretilirken demokratik düzeni koruyan yasalara saygı bilinci de verilmektedir.

2.3. Hayat Zincirinin Son Halkası İnsan

17. yüzyıl başlarında Francis Bacon'ın dile getirdiği “bilgi aracılığıyla doğaya egemen olma” düşünün gerçekleşebileceği umudu çok sayıda insanın bilimsel etkinliklere katılmasını sağladı. O gün bugündür bilim, insanın pratik arzularının, daha açık bir deyişle “daha mutlu” bir ömür sürme isteğinin gerçekleşmesinde öncü rolü oynamaya başladı.⁶⁴ Bilimsel bir savı karakterize eden baş nitelik, onun herhangi bir kişinin bir inancını değil, hiçbir akla yakın şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş bir gerçeği dile getirmesidir.⁶⁵ Laikliğin, herhangi bir dinsel inanca sahip olmak gereğini görmeyenlerin bir dine inananlarla eşit özgürlüğe ve haklara sahip olması yolunda tanımlanması, aynı zamanda bilimsel düşünüş yapısının özüdür. İnsan ve toplumun yaşamında bilimsel düşünüşü yerleştirmek, ancak ve yalnız laik ortamda mümkündür.⁶⁶

Atatürk'ün bilimin hayatta tek “yol gösterici” olduğunu söylemesi (22 Eylül 1924) onun bilimi uygarlığın “temel taşı” olarak gördüğünü gösterir. Atatürk'ün temel kanısı, uygarlığın bilimsel düşünüş temeline dayandığı yolunda idi. Bilim ve tekniğin ilerlemesiyle bu uygarlık bütün dünyaya yayılıp “tek uygarlık” durumuna gelebilirdi, çünkü çağdaş teknolojinin yarattığı her yenilik ister istemez refahtan pay almak isteyen bütün ülkeler tarafından benimsenecekti.⁶⁷

⁶³ a.g.e., s.12

⁶⁴ Hüseyin Batuhan, *Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s.15.

⁶⁵ a.g.e., s.16.

⁶⁶ Ozankaya, a.g.e., s.5.

⁶⁷ Batuhan, a.g.e., s.28.

Dönemin tarih kitapları, sorular yoluyla öğrenciye bilimsel düşünüşün temelini göstermektedir:

“Şimdi acaba daha eski zamanlara doğru gidersek dünyanın insansız bulunduğu bir zaman olabileceğini düşünebilir miyiz? Daha sonra acaba bugün yaşayan hayvanlar da her zaman var mı idi, yoksa onlar da değişmişler midir? Ve yine daha eski zamanlarda dünya üzerinde hayvan ve ot yani canlı varlıkların hiç bulunmadığı bir zaman yok mudur? Ondan önce dünya var mı idi? Dünya bir zamanlar yok idi ise nasıl varolmuştur?”

Kitaplar bu soruları sorup daha sonra akıl da yürütmektedir: *“Mademki insanın yaşayışında her zaman değişiklik ola.g.e.lmiştir. Elbette hayvanların ve otların da yaşayışında ve biçimlerinde bir değişiklik olduğunu kabul etmek gerektir. Elbette her şeyin, her varlığın önceki halini bilmek isteriz.”*⁶⁸ Bu cümleler soru sorma, merak etme, insan yaşamının değişimiyle ilgili somut gerçeklikten hareket ederek akıl yürütme gibi bilimsel yaklaşımın birçok ögesini içermektedir. Ancak akıl yürütmek, bilimsel gerçeklere ulaşmak için yeterli değildir; gözlem, deney, araştırma da bilimin vazgeçilmezleridir: *“Bazı kimseler dünyanın birdenbire varoluverdiğini sanmaktadırlar. Hayır.”*

“Bilginlerin araştırmalarından öyle anlaşılıyor ki dünyamız, bir zamanlar, amma milyonlar ve milyonlarca yıl önce Güneşten ayrı değildi. Onunla tek parça halinde idi. Çok amma pek çok sıcaktı. Bundan dolayı katı değil, su gibi de değil sise ve buğuya benzer bir halde idi. Şimdiki Güneşten çok büyük olan ve kendi etrafında topaç gibi dönen o Güneş günün birinde parçalandı. Ayrılan parçalar ayrı ayrı dönmeğe ve soğumaya başladılar. İşte bu parçalardan biri dünyamız oldu. Biliyoruz ki su buğusu, suyun çok sıcak halidir. Biraz soğursa akabilen su olur, daha çok soğursa katı buz olur.

*İşte onun gibi dünyamızda bulunan bütün nesnelere de ilkönce buğu halinde iken soğuma ilerleyince bazıları su gibi olmaya, daha çok soğuyunca katılaşmaya başladılar. Böylece dünyamız, buğu, su ve katı olmak üzere iç içe ve kat kat büyük bir top biçimini aldı. Ve bir topaç gibi hem kendi etrafında hem ayrıldığı Güneşin etrafında dönmeğe koyuldu.”*⁶⁹

⁶⁸ Tarih IV. Sınıf, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936, s.94.

⁶⁹ a.g.e., s.95.

Tarih kitabındaki bu heyecan verici öykü, yerkabuğunun soğuyuşu, deniz ve karaların oluşumu, denizlerde ve karalarda yaşayan hayvanların ortaya çıkışıyla sürüp insanın türeyişine gelmektedir.

“Böylece hayvanlar değişe değişe en sonra bugünkü hayvanlara benzer cinsler görüldü. Memeli hayvanlardan maymunlar ortaya çıktı. Maymunların insanlara zaten benzediklerini biliyoruz. Fakat bugünkü maymunlardan ziyade insana benzeyen büyük maymunlar, insan gibi az çok düşünebilen yarı insan yarı maymun sayılabilecek ilk insanlar meydana çıktı.”⁷⁰

Peki ama bilginler “milyonlar ve milyonlarca yıl önce” yaşanan bir değişimi, ilk insanların “yarı insan, yarı maymun” sayılabileceğini nasıl biliyor? Dünya’nın soğuyuşunu “...su buğusu soğursa su, daha da soğursa buz olur.” örneğiyle açıklayan kitap insanın atalarının “yarı maymun, yarı insan” olduğunu da yer katmanlarının oluşumundan başlayıp fosillere kadar giderek anlatmaktadır.

Ortaokul 1. sınıf Tarih kitabı , bu süreci tersinden ele almış, hücreye kadar götürmüştür:

“Hayat zincirinin son halkası insandır. Öteki memeli hayvanlar gibi insanın da daha basit bir hayvan cinsinden çıkmış olması lazımgelir. İnsanların ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilli bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılır. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklardan geliyor ve bunların hepsi, geriye doğru gittikçe, ilk hayat şekli olan iptidai hücreye dayanıyor.”⁷¹

Olayı anlatmakla yetinmeyen Tarih kitabı, insanların “Dünya ve hayat hakkında” ne gibi yanlış düşünceleri olduğundan da söz etmektedir: *“Bundan 200 sene eveline gelinceye kadar insanlar, Yahudilerin din kitabı olan Tevratın hikâyelerinde olduğu gibi inanarak dünyanın ancak 5 – 6 bin sene önce yaratılmış olduğunu ve insanın cennette yaratıldığını sanıyorlardı.”* Bilginler, yer yuvarlağının kabuğunu oluşturan kaya tabakaları üzerinde incelemeler yapmış, doğru bilgiye ulaşmıştır. Ancak; insanoğlunun hâlâ ulaşamadığı bilgiler de vardır: *“Fakat kâinatın bizim dünyamızın dışında olan yerlerinde, hayat olup olmadığını şimdilik kat’î olarak bilmiyoruz.”⁷²*

⁷⁰ a.g.e., s.96.

⁷¹ Tarih Orta I, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, ss.5, 6.

⁷² a.g.e., s.2.

Bilindiği gibi felsefi gelişme bilimsel gelişimin başlangıcını oluşturur. Felsefe mitolojiden, dinsel düşüncelerden bağımsız, arınmış olarak, doğayı ve insanı anlama çabasıdır. Bu olmadan felsefi düşünüşün de bilimsel düşünüşün de ortaya çıkması olanaksızdır. Felsefi düşünüş ilkçağda “antik felsefe” dönemi olarak adlandırıldığı dönemde başlamış, ortaçağ boyunca kesintiye uğramış, burjuva devrimleri öncesinde tekrar ortaya çıkmış, hem burjuva devrimlerinin hem de bilimin ilerlemesinin önünü açmıştır. Dinsel otorite, buna bağlı olarak dinsel ahlak anlayışı genel olarak dünyayı ve insanı anlama çabasının özel olarak bilimin gelişmesinin önünde bir engel olmuştur. Laiklik ise doğayı ve insanı mitoloji ve dini düşünüşten ayrı olarak anlamının, bilimsel gelişimin, güvencesidir. Çocuklara, doğanın ve insanın dinsel düşüncelerden bağımsız ve arınmış bir yaklaşımla anlatıldığını gösteren yukarıdaki örnekler bir tarih kitabından alınmış olmaları bakımından da ilginçtir.

2.4. Düşünce ve Dinin Doğuşu

Doğanın ve insanın oluşumunu dinden bağımsız biçimde ele alan ders kitapları düşünce ve dinin doğuşunu da aynı yaklaşımla anlatmaktadır.

Ortaokul 1. sınıf Tarih kitabından bir örnek:

“İlk insanlar, ancak hisleriyle ve doğrudan doğruya dokunabildikleri şeylerle alakalanıyorlardı. Nereden geldiklerini, niçin yaşadıklarını düşünmek ihtiyacını hiç duymuyorlardı. Hemen her şeyden korkuyorlardı.

Rüyalarında da gördükleri bu kendilerini korkutan şeylerde birtakım kudretler var olduğunu zannediyorlar ve onları memnun etmeye çalışıyorlardı. Canlı ve cansız şeyleri de birbirinden ayırt edemiyorlardı.

İlk insanlar kendilerini yaralayan – herhangi bir şeye veya bir ırmağın taşma haline veya akışına bakarak onun kendilerine düşman olduğunu zannediyorlardı.

Uyanık iken gördükleri şeylerle rüyalarında gördükleri şekilleri birbirleriyle karıştırıyorlar, ölenlerin hakikatte ölmediğini sanıyorlardı. Ölenleri memnun etmek, kızdırmamak çarelerini aramaya başlamışlardı.

Bulaşıcı, salgın hastalıklar insanlarda birtakım yerlerden ve birtakım kimselerden uzaklaşmak ve onlara korkunç gözü ile bakmak, onlara kıymet vermek gibi bir fikir uyandırdı. Dil ilerlemiş ve insanlar konuşacak ve düşündüklerini, inandıklarını birbirine söyleyecek bir hale gelmişlerdi. Bu konuşmalarla birbirlerinin korkularını pekleştiriyorlardı. Aralarında

müşterek mukaddesat an'anesi doğdu. Bunların içinde yasak (haram) ve pis (mekruh) düşünceleri ehemmiyetli bir yer tuttu."⁷³

Orta 1 Tarih kitabına göre doğa olaylarıyla ilgili bilgisizlik, korkuyu yaratmış; korkunun dil aracılığıyla paylaşılması düşünceyi ve "kutsal"ı ortaya çıkarmıştır. Bu nesnel açıklama, zaman içinde, koşullar değiştikçe dinsel inanışların ve buna bağlı olarak toplumların nasıl değiştiğini anlatarak sürmektedir:

*"Pislenmek korkusu, temizlenmek ihtiyacını doğurdu. Buna birtakım çareler aranmaya başlandı. Temizlenme, saflaşma işi için birtakım yollar, usuller kondu. Bu usullere göre bu işi yapacak insanlar ortaya çıktı. Böylece ilk din fikirleriyle bu ilk din adamlarına yol açıldı. Bunlar kendi düşüncelerine göre birtakım yasaklar ortaya koydular. İnsanlara düşman kuvvetleri memnun etmek için onlara hususi merasimle kurbanlar kesmek, adaklar vermek âdet oldu."*⁷⁴

Dinsel törenlerin, kurban kesmenin, adak vermenin kutsal buyrukları yerine getirmek değil insanlarca geliştirilen "âdet olduğunu" anlatan kitap, bunun insanların gözlem ve deneyimle elde ettiği ilerleme anlamına geldiğini de gözden kaçırmamaktadır.

Ortaokul 3. sınıf tarih kitabı da Cumhuriyetin "maarif ve terbiyede götüğü gayenin ana esaslarını" sayarken: *Cemiyet hayatında, dünya veya ahret cezaları korkusundan doğan ahlâk yerine "hürriyet" ve "nizam" ın birbiriyle uyuşması esasına dayanan hakiki ahlâk ve fazileti hakim kılmak*⁷⁵ tan söz ederek bir anlamda önceki alıntılarının gerekçesini açıklamakta, eğitimin amacının ne olduğunu, öğrenciye net biçimde tanımlamaktadır. İlerleme sürmektedir, anlayışlar insanlığın gelişimine bağlı olarak değişmektedir.

"Eskiden mekteplerde muallim dersi anlatır, çocuk ta dinler; ya dinlediğini, yahut kitapta okuduğunu ezberlerdi. Kim ezbercilikte becerikli ise, en çok o kazanırdı. Ezberlediğini kör hafızın aşır okuması gibi serbestçe, bir kelimeyi kaçırmadan okuyan aferin alırdı. O vakitki çocuklar "Dersimi su gibi ezberledim" derlerdi. Tabii bu okumada, anlamak aranmazdı.

⁷³ a.g.e., s.21.

⁷⁴ a.g.e., s.21

⁷⁵ Tarih Orta III, 1941, a.g.e., s.272.

Düşünmek, karşılaştırmak yoktu. Hele öğrenilen şeyleri hayatta tatbik etmek mümkün değildi.”

Artık eğitim, “...çocuğun her gördüğü şeyi kendiliğinden bulup anlamasına, müşahede ve tetkik” etmesine meydan vere[n]” bir anlayışla: “Tedariki mümkün olan aletler, duvar levhaları, resimler ve kabartma levhalar, sonra çocukların gezintilerde topladıkları şeylerden yapılan müzeler, daha birçok ders malzemeleri ile yapılmaktadır.”⁷⁶ Ve artık, “görmek, aramak, düşünmek ve bulmak yolları çocukların önünde açılmıştır. Çocuk bilmesi lâzım olan şeyleri, muallimin yardımı ile, kendi kendine bulmağa çalışır; her gördüğünü anlamağa uğraşır. Böylelikle tecrübeler edinir, bilgisi artar, hayata atıldığı vakit, eskiler gibi gözü kapalı değil, gözü açık yürümenin yolunu bulur.”⁷⁷

Örneklerden eğitimde laikliğin derse yansıyan doğal bir sonucunu görmekteyiz. Laik eğitim merak eden, sorgulayan bir öğrenci tipi geliştirmek istemektedir. Ancak bu öğrenci tipi, ancak bu tip bireyler bilimi geliştirebilir. Çünkü bilimin gelişmesi özgür bireylerin bilimsel çalışma yapabilmesine bağlıdır.

“Hayatta tek yol gösterici”nin “bilim” olduğunu anlatmak, elbette yalnız tarih kitaplarının görevi değildir. 1939’da, “Öğretmenli ve eğitimli köy okulları için basılmış “Üçüncü Yıl Kitabı” içerdiği metinlerle aynı amaca hizmet etmektedir. Bu kitap birinci ve ikinci sınıflar için yazılmış olanları gibi, bugün eğitimcilerin “çoklu zekâ kuramı” olarak adlandırdığı bir yöntemi, tekniği içermesi bakımından da ilginçtir. Türkçe, matematik, hayat bilgisini bir arada, iç içe veren “Üçüncü Yıl Kitabı”ndaki metinlerden biri, “Suyu Dua Bulmaz Fen Bulur” başlığını taşımaktadır. Bu metinde anlatıldığına göre, Deşdemir köyü yemyeşil güzel bir köyken yangınlar nedeniyle ve ormanların kesilmesi sonucu çorak, susuz, yaşanması olanaksız bir köye dönüşmüştür. Köylüler üzgün, göçe başlamışken cumhurbaşkanına yazdıkları mektup sonuç vermiş ve köye teknik bir ekip gelmiştir. Ekip sondaj yaparak köyü suya kavuşturmuş, köylüler de suyun çıktığı pınarın üzerine “Suyu dua bulmaz, fen bulur.” yazısını asmıştır.⁷⁸

⁷⁶ a.g.e., s.273.

⁷⁷ a.g.e., s.16.

⁷⁸ Üçüncü Yıl Kitabı, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939, s.211.

Aynı kitaptaki “Mercan Suyu” adlı parçada zengin bir köylü ile karısının Mekke’ye gidip hacı olmak istedikleri, bu amaçla yürüyerek yola çıktıkları, Erzincan’ın Bırastık köyünden geçerken de köyde su olmadığını gördükleri anlatılır. Köylüler sekiz saatlik yoldan su taşımaktadır. Zengin köylü ile karısı “Bu köye şu dağdaki suyu indirmek, herhalde hacı olmaktan çok hayırlıdır.” diye karar verip bütün servetlerini, kadının boynundaki mercanlar dahil, köye su getirmek için harcar, sonra kendileri de bu köye yerleşirler. Parça, çocuklara bir yandan bilim ve tekniğin gücünü anlatırken bir yandan da kişinin, olanaklarını zorluklar içinde yaşayan insanlar için kullanmasının vereceği mutluluğu, toplumsal dayanışmanın güzelliğini, erdemini vurgulamaktadır.⁷⁹

Çocuklara insanüstü güçlerden yardım bekleyerek değil, kendi güçlerine güvenerek emek, akıl, bilim ve teknikle uygarlığa ulaşılabilmesinin anlatıldığı pek çok örnekten biri de beşinci sınıf Okuma Kitabı’ndaki konusu “su”, adı “Gömü” olan bir düşünce yazısıdır:

“Hocalarla, hacılarla el açarak, diz çökerek, dağ başında yağmur yakarısına çıkanlar olduğunu işitiyoruz. Orada, tuzlu alınteri ile acı gözyaşından başka ne bulunur? Büyük gömü dağların arasındaki yarıklarda, çatlak toprağın altında, ormanlarda. Anadolunun susuzluğunu ancak kazma, beton ve teknik giderebilir. Bütün insanların gözyaşı bir kuyu doldurup bir tarla sulayamaz. Kaçıp giden bulutları henüz tutup sağamıyorsak, kazmamızın demiri sert, betonumuz kuvvetli, su ayağımızın altında, yahut dağlarımızın eteğindedir.

İklim satın alamayız. Anadolu, tabiatın az verdiğini teknikle tamamlayacaktır. Teknik, nehirleri çeviren, yer altı sularından göller kuran, dağlar arasında deniz biriktiren, çölü ormanlaştıran yaratıcı teknik, bin Herkül kuvvetinde teknik!

Bulutları da, bir gün, yalnız onun gücü ile, kuşlar gibi avlayıp koyunlar gibi sağacağız.

Tarihin bile yollarını çeviren kurak, yalnız Yirminci Asır insanlığının tekniği ile yenilebilir; hacı, hoca yakarışı, buluta yalvarmak, havaya üflemekle değil.”⁸⁰

Gerikalmışlığın nedeni olarak görülen boş inançlara, boş inançları besleyenlere duyulan kızgınlık toplumu “çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne” çıkarmaya kararlı olan önderlerin heyecanı, ders kitabı yazarlarının diline yansımakta, bu dil aracılığıyla çocuklara aktarılmaktadır.

⁷⁹ a.g.e., s.212.

⁸⁰ Okuma Kitabı V. Sınıf, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s.45.

“Bıçak Nefesten Keskindir” adlı parçada sözü edilen Süleyman Dayı’nın boynuna “budak” batar. Süleyman Dayı, kanı durdurmak için yaraya örümcek ağı basar. Mikrop kapıldığı için boynu şişer, zorlukla nefes almaya başlar. Köylüler Süleyman Dayı’yı, “nefesinin kuvvetli” olduğunu duydukları bir imama götürür. İmam:

“Söyleyenler doğru söylemişler. Bundan yirmi beş yıl önce benim nefesim pek keskindi; çünkü o zaman doktor hastane yoktu. Fakat şimdi doktorların bıçağı benim nefesimden daha keskin. Siz vakit geçirmeyin, gece gündüz demeden hastanınızı hastaneye ulaştırın. Bir daha da yaralara örümcek basmayın.” der.⁸¹

Aydınlanmış bir imamın sözleri aracılığıyla, köy çocuğunu boş inançlardan uzak tutmayı amaçlayan öykü; yirmi beş yıl öncesinden söz ederek çocuğu, yetişkinler konusunda da uyarılmaktadır. Çünkü önceki kuşak, yaşama dinsel açıdan bakan bir dönemin ürünüdür; yanlış düşüncelerin etkisinde olabilir.

Hurafelerden arınmış, hurafelerden arındırmayı amaçlayan bu kitaplar, çocuklara hurafelerin kaynağını da göstermektedir. İnsanların, hastalıklarından kurtulmak için, “Bıçak Nefesten Keskindir” öyküsündeki gibi, neden işe yaramaz yollara başvurduklarını da anlatmaktadır:

“Pek eski zamanlarda insanlar hastalıkların neden ileri geldiğini bilmezlerdi. Bir kimse hasta olunca, onun vücudunu bir takım kötü ruhların zaptetmiş olduğunu sanırlardı. O kötü ruhları yatıştırmak, yahut vücuttan büsbütün kovmak için türlü türlü dualar okur, tütsüler, büyüler yaparlardı. Yeryüzünde hâlâ böyle düşünen, böyle yapanlar vardır. Bunlar medenilikten uzakta kalmış geri insanlardır.

*Hastalıkların sebeplerini, tedavi çarelerini, ilk defa olarak, akla uygun surette düşünüp söyleyen, İsa’dan önce beşinci asırda yaşamış olan Hipokrat hekimidir. Bakınız, o, hastalıkların sebebini nasıl anlatıyor: “Hastalıklar ne tanrıların işidir, ne de şeytanların. İnsan, tabiat kanunlarına uygun yaşamazsa hasta olur.” Zamanımızın hekimleri de böyle söylemektedir.”*⁸²

Yazı, “akla uygun” yöntemlerle; gelecekte çaresi bulunmadık hastalık kalmayacağını anlatarak sürmektedir.

⁸¹ Üçüncü Yıl Kitabı, ss.204, 205.

⁸² Avni Başman, İlkokul IV. Sınıf Türkçe Kitabı, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, s.125.

Laiklik, sadece siyasi iktidarı, eğitim öğretimi dinsel inanışlardan ayırma değil tümüyle yaşamı dinsel inanışlardan ayırma çabasıdır. Kemalist devrim okul aracılığıyla böyle bir toplum yaratmaya çalışmaktadır. İnsanlar arasındaki farklılıkları gören, onların doğru davranışla yanlışı ayırt edebilen uyanık yurttaşlar yetiştirmek için çocuklara olumlu örneklerin yanında olumsuzlar da gösterilmektedir.

Bütün imamlar, Süleyman Dayı'yı doktora gönderen imam gibi, insanların doktor bulamadığı için, çaresizlikten hacılardan hocalardan medet umduğunu bilecek ve onları doktora yönlendirecek kadar aydınlık bir kafaya sahip değildir. "Gâvur Ali" adlı öyküde olduğu gibi, düşman işgali sırasında "hain padişah da düşmanla birlik" olmuşken camide, düşmanla savaşan "çete"lere yazılanların "dinsiz" olduğunu, "tüfek atarken ellerinin kuruyacağını" anlatan ve camiye "pek seyrek" gittiği için köyün en yiğit delikanlarından birine "gâvur" lakabını takan imamlar da vardır. Ama bu imamın "gâvur" dediği Ali, düşmanla savaşmak için dağa çıkar, imam ve ailesi de bu gencin yiğitliği sonucu düşmandan canını kurtarır.⁸³

Camiye "pek az" gitmek, bir insanın "kötü" olduğunu göstermediği gibi, her gün gitmek hatta "imam" olmak da iyi insan olmak anlamına gelmemektedir. İyi yurttaş, iyi insan olmanın dinle bir ilişkisi yoktur. "Padişahın tümmeti" olmakla "cumhuriyetin yurttaşı" olmak arasındaki farklılıklardan biri, yaşamını aklın yol göstericiliğinde sürdürmektir.

Dil'in dinsel inanışların doğuşu ve gelişimindeki etkisi Falih Rıfkı Atay'ın yazdığı aşağıdaki yazıda, tasarlanmış bir öyküye gerek duyulmaksızın anlatılmaktadır:

"Dil zenginleştikçe insanın olanı biteni anlatmak kabilyeti de arttı. Kendilerine, kabilelerine, mukaddes tanıdıklarına, yeryüzüne ve olup bitenlerin sebeplerine ait birtakım masallar söylemeğe başladılar. Bu suretle kabilede müşterek an'ane ve düşünce doğdu. Bu hal insanları bazı düşünceleri kendi istedikleri gibi değil kendilerine anlatılanlar gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu."

Din, bu "mecburiyet" in ürünüydü:

*"İnsanların korku ve zâf hisleri, dimağların son ve çok yeni ilmi keşiflerle nurlanması sayesinde gittikçe azaldı. İnsanlar doğruyu daha açık görmeğe başladılar. İnsan, benliğindeki kuvveti ve bağlı olduğu cemiyetin topluluk kudretini anladı."*⁸⁴

⁸³ a.g.e., s.202.

⁸⁴ Okuma Kitabı V. Sınıf, a.g.e., ss.22-23.

İnsan kendi aklının ve yaşadığı toplumun gücünü anladıkça geliyordu. Bilim, birikimin sonucuydu. Birikimin nasıl oluşacağını da IV. Sınıf Türkçe kitabında görmekteyiz:

“Medeniler okur, barbarlar okumaz. Bir insan ne kadar medeni ise o kadar çok ve muntazam okur. Medeni bir insanın gözü açılmıştır. Dünyaya yalnız çalışmak için gelmiyoruz; bir de tenevvür etmek için geliyoruz. Yerleri, gökleri bilmeliyiz. Geçmiş (tarih), anlamalıyız. Mevcudu bilmek mecburiyetindeyiz.

Bizde yakın zamana gelinceye değin matbaa yoktu. İstibdat devrinde de padişahlar halkın tenevvürünü çokluk istemiyorlardı. Onun için biraz geri kaldık. Çocuklar! çok okuyunuz, merakla, ehemmiyetle ve bilhassa intizamla okuyunuz. Kitapları, mecmuaları, hatta mühim gazeteleri saklayınız. Kirletmeyiniz ve yırtmayınız. Eğer bunları şimdiden toplar ve saklarsanız, büyüdüğünüzde, ihtiyarladığınızda nasıl ilerlediğinizin, gözlerinizin nasıl açıldığının ufak bir tarihini yapabilirsiniz ve o eski sayfeler size mazinizi hatırlatır.”⁸⁵

Aydınlanma (tenevvür), bilme, bilgiye değer verme insan olmanın gereklerindedir. Dönemin kitapları, çocuklarda öğrenme merakı uyandırmak için tüm yazı tekniklerini kullanmakta; içten bir seslenişle, çocuklarla konuşmaktadır.

1946’da basılmış *Orta 3. sınıf Türkçe* kitabına, Ahmet Rasim’in “Eski Basımevlerimiz ve Gazetelerimiz” başlıklı yazısı alınmıştır. Ahmet Rasim bu yazısında “müvezzilerin, o dönemde “gazete!..” diye bağırarak satış yapamama nedeninin “eli lobutlu, usturalı, kamalı softalar”dan dayak yeme korkusu olduğunu anlatmakta, öğrencinin parçadan⁸⁶ “Softalar, yeniliklere karşıdır ya da yeniliklere karşı olanlar softadır.” gibi bir çıkarım yapmasını amaçlamaktadır.

“Bilimin tek yol gösterici olduğu anlayışı, dönemin lise kitaplarında da görülmektedir. 1929’da basılmış lise 3. sınıf *Türkiye Coğrafyası* kitabında Kurtuluş Savaşı uzun uzun anlatıldıktan sonra yenilikler sıralanmakta:

“Büyük Millet Meclisinin 1922 teşrinisanisinde kabul ettiği Teşkilatı Esasiye Kanunu ile saltanatı şahsiye kaldırıldı. Artık Osmanlı Padişahlarının Türkiyede yeri yoktu. Lozan Muahe[de]sinin aktinden sonra 29 teşrinievvel 1923 te cumhuriyet ilan edildi, 3 mart 1924 hilâfet ilğa edildi ve Osmanlı hanedanının bütün efradı Türkiye hudutları haricine çıkarıldı.

⁸⁵ Başman, a.g.e., ss. 120, 121.

⁸⁶ *Türkçe Orta III*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1946, s.151.

Kurunu vusta şeklindeki medreseler kapatıldı, şer’i mahkemeler kaldırıldı. Tekke ve zaviyelerden de eser bırakılmadı.”⁸⁷

Kitap yenilikleri, sıralamakla yetinmemiştir. Ardından, kapatılan medreselerin ve şer’i mahkemelerin “kurunu vusta şeklinde”, yani ortaçağ artığı kurumlar; “*Nihayet her yerde medeni insanların kullandıkları şapka da kabul edildi. Bu suretle din ile kıyafet arasında bir mümasebet tasavvur eden batıl zan da bertaraf edilmiş oldu*”⁸⁸ sözleriyle de din ve kıyafet arasında ilişki kuran anlayışın boş, çürük, gerçeğe aykırı bir sanı olduğunu söylemektedir.

Cumhuriyet’in önderlerinin acil sorunu bir an önce herkesi okur yazar yapmak; gazete, kitap okuyanların sayısını çoğaltmak; aydınlanmayı gerçekleştirmek ve esas olarak da ümmetten ulus yaratmaktı. Harf devrimi bunun için gerekliydi. Liseler için yazılmış, yeni harflerle basılmış ilk ders kitaplarından, “Dil Devrimi” öncesinin ürünü olduğu dilinin ağırlığından belli olan Türkiye Coğrafyası kitabının en çarpıcı cümlesi, “laiklik” sözcüğünün henüz Anayasa’ya girmediği 1929 yılında şöyledir: “*Türkiye, büyük halâskârının pek değerli rehberliği ile milli demokrat ve lâik asri bir hükümet şekline girmiştir.*”⁸⁹ Bu cümle, 1937’de Anayasa’da yer alacağı biçimde Türkiye Cumhuriyeti’nin laik niteliğini göstermekte, ayrıca büyük kurtarıcının önderliğini de vurgulamaktadır. Kitap, Türkiye’nin ekonomik coğrafyasını anlatırken de son derece gerçekçidir:

*“Türkiye dünyanın iktisaden terakkiye en müsait bir sahasında bulunmasına ve bu kadar müsait şeraitin bir arada toplanmış olmasına rağmen, memleketin serveti ve iktisadi faaliyeti, arzu edildiği kadar parlak değildir. Hatta birçok yerlerde halkın, memleketin tabii servetiyle büyük bir tezat teşkil edecek surette fakir oldukları görülür.”*⁹⁰

Dünyanın gelişmeye bu ölçüde elverişli bir yerinde, bütün olumlu koşullara sahip olmasına karşın gerikalmışlığın nedenleri vardır: Padişahların halkı önemsemeyişi, eğitimdeki gerilik, uygarlık alanındaki gelişmeler karşısındaki ilgisizlik, teknolojik gerilik vb. Ancak: “*Türk köylüsünün ruhunda ve müfekkiresinde vukua gelen tebeddül, hayret edilecek şekildedir. Şanlı istiklal harbi, köylünün gözünü açmış, onu terakki fikirlerine doğru kuvvetle sürüklemiştir.*”⁹¹

⁸⁷ Faik Sabri, *Lise III. Sınıf Türkiye Coğrafyası*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1929, s.128.

⁸⁸ *a.g.e.*, s.192.

⁸⁹ *a.g.e.*, s.192.

⁹⁰ *a.g.e.*, s.281.

⁹¹ *a.g.e.*, s.283.

Türk köylüsünün ruhunda ve düşüncelerinde meydana gelen şaşırtıcı değişim ve gelişimin kökeninde “Şanlı istiklal harbi” vardır. “.. dört sene içinde harici ticaretin %85 artmış olmasında⁹² hükümetin sanayiye, tekniğe, ulaşım, vergilerin yeniden düzenlenmesine vb. verdiği önemle birlikte “*Dahilde irticain tasfiyesi*”⁹³ nin de payı vardır.

Türkiye Coğrafyası kitabı, dış ticaretin dört sene içinde %85 artmış olmasında, köylüde oluşan ulusal bilinç ve hükümetin aldığı çeşitli önlemlerin yanında, toplumun gericiliğin etkisinden arındırılmasının payı olduğunu söylerken, gericiliğin gelişimin önündeki bir engel olduğunu vurgulamış olmaktadır.

2.5. Laik Ahlak

1939’da basılmış lise kitabı “Felsefeye Başlangıç”, “ahlak felsefesi” konusunu işlerken:

“... insana layık olan gerçek bilgi doğrudan doğruya bilinenleri sezilenleri akli esaslara dayandırarak açık hale sokmakla elde edilir.”⁹⁴ demektedir. Toplumsal yaşam içinde edinilen “vicdan” ın, genel geçer kuralların insana her zaman doğru olanı göstermeye yetmeyeceğini, bu nedenle:

“Nasıl yağmur, şimşek ... v.s. gibi alışık olduğumuz maddi olayların sadece âdi bilgisini yeter görmüyor ve bu olaylar üzerinde bilim yolu ile düşünme zaruretini duyuyorsak ahlaki olaylar karşısında da onları açık hale sokmak için prensiplerini araştırmağa ve mahiyetini aydınlatmağa mecbur...” olunduğunu eklemektedir. Kitapta doğayı kavramak için seçilen bilimsel yolun ahlak için de geçerli olduğu, başka bir deyişle ahlak sorununun da bilimsel bir yaklaşımla ele alınması gerektiği dile getirilmektedir.

Yaşamın önümüze koyduğu sorunları düşünmez, onları akışına bırakırsak, toplumsal yaşamda köklü değişikliklerin gerçekleştiği bir dönemde yeniden karanlıklara gömülebiliriz:

“Atatürk devriminin insanca hareket hakkındaki düşünüşte ve âdetlerde temelden değişiklik yaptığı dönemde bütün bu değişikliklere karşın eğer hayatın önümüze koyduğu ahlak meseleleri üzerinde düşünmeden vazgeçerek kendimizi çevremizin âdetlerine ve içimizin güdümüne bırakıverirsek devrimin yıkmak istediği âdetlerin pençesine düşebiliriz.”⁹⁵

⁹² a.g.e., s.423.

⁹³ a.g.e., s.424.

⁹⁴ Emin Erişirgil, *Felsefeye Başlangıç Lise Kitapları*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939, s.117.

⁹⁵ a.g.e., s.118.

Dönemin laiklik konusunda en duyarlı aydınlarından biri tarafından yazılmış kitap, insanı hayvandan ayıran temel özelliğin düşünme yeteneği olduğunu, bu nedenle de “hiçbir aydın kimsenin bir hareket tarzına körükörüne tabi oluvermeği istemeyeceğini” belirtmekte, gençlere hiçbir davranış kuralını akıl süzgecinden geçirmeden benimsememeleri gerektiğini öğütlemektedir.

Felsefeye Başlangıç kitabına göre ahlaki bir sorun olarak “insanca yaşama” sorunu bir seçim sorunudur. Bir yaşam biçimini ötekilerden üstün tutma, bir “ülkü” ye bağlı olarak seçilir. “Ahlak”ı bilimden farklı kılan, “olan” la değil “olması gereken”le ilgili olmasıdır. Bu da işin içine dinlerin girmesine neden olur: “Eskiden ahlak[,] dini emir halinde idi. Tarihteki bu duruma bakarak ve bilimin neyi ve nasılı arayacağını ve fakat insan hareketlerinin nasıl olması lazım geleceğini gösteremeyeceğini ileri sürerek ahlakın konusunu tabiat üstünde bir kuvvetin emri addedenler vardır.”⁹⁶

Erişirgil “tabiat üstü kuvvet, sözünü “yani Allah” diye açıkladıktan sonra sorduğu sorularla din yoluyla ahlak sorununun mantığa uygun bir sonucu olamayacağını savunmaktadır:

“Bu tezatları sıralıyalım: Tabiat üstü kuvvet yani Allah bir işi esasen iyi olduğu için mi emretmiştir, yoksa o iş din emrettiği için mi iyi olmuştur? Birinci soruya evet dersiniz o halde dinin emrine lüzum olmaksızın herhangi bir işin mahiyeti itibariyle iyi olduğunu biliyorsunuz demektir. O halde ahlaki, dine ve tabiat üstü kuvvete dayandırmaya lüzum kalmaz. İkincisini kabul ederseniz o vakit başka tezatlarla düşerseniz: Çünkü Allahın bir işi emrettiğini nereden anlayacağım; Allahın emrini düşünerek mi bulacağım? Böyle ise iyi olan hareketleri ben tefrik ediyorum demektir. Bu halde onları ilahi bir iradeye dayandırmaya sebep yok.”

Ayrıca her dinin Tanrının emirlerini en iyi kendisinin bildiği iddiasında olması nedeniyle kişinin ahlak anlayışının mensup olduğu dine, doğuşuna bağlı, yani raslantısal olacağını açıklayarak bunun da kişiyi başka dinlere inananların “asla iyi olamayacağı” yargısına götüreceğini belirtmektedir. Böyle bir yargıyı hiç kimsenin “ciddi olarak savunamayacağı”nı ekleyerek din yoluyla ahlak sorununu mantığa uygun bir çözüme bağlamanın olanaksız olduğu sonucuna varmaktadır. Bu sonuç, yazarı, elbette dönemin bütün ders kitaplarında olduğu gibi gençlere bilim yolunu gösterme noktasına getirmektedir. Yazarın sözünü ettiği bu kez, doğa bilimleri değil, sosyoloji ve psikolojidir.

---

⁹⁶ a.g.e., ss.121-123.

Çünkü yazara göre, toplumlardaki değişim ve gelişimleri inceleyen sosyoloji, günümüzün ahlak anlayışının kökenini ya da “mutlak” olmadığını; psikoloji de ahlak için çok önemli olan insana özgü eğilimleri göstereceğinden “ahlak” sorununu kavramamızı ve çözmemizi sağlayacak bilimlerdir. Ancak, bilimsel yaklaşım, bilimi muallaklaştırmak anlamına gelmez. Bilimin doğasında bulunan, ilerlemenin koşulu olan kuşku, arayış sürecektir. Arama alanı da yaşamın kendisidir. Erişirgil, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu’ dan yaptığı alıntıyla:

“Zaten ahlak meseleleri üzerinde düşünme malzemesini “gazetelerden, sokaktan, hayattan ve günlük mücadelelerden” alır. dedikten sonra Bu yaşayış, geniş anlamda bir deneydir ki zamanımızın değer hükümlerini ve ideallerini meydana çıkarma imkânını bize verir.

Kısacası ahlak felsefesi sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin verimleriyle ahlaki yaşayıştan çıkarılacak idealleri birleştirmek sayesinde ahlak meselelerini aydınlatılabilir.”⁹⁷

diyerek sözünü tamamlamaktadır. Felsefeye başlangıç kitabı, dine dayalı değil, sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin verilerinden yararlanarak “ahlaki yaşayıştan çıkarılacak idealleri” birleştirecek “çağdaş ahlak”ı akıl yoluyla bulmayı önermektedir.

1937’de basılmış Psikoloji kitabı “Ahlaki Hisler” başlığı altında, toplum yaşamında birbiriyle ilişki içinde yaşayan insanlar arasındaki düzenin yasalar yoluyla sağlandığını, başkalarının haklarına tecavüz edenlerin bu yasalar doğrultusunda cezalandırıldığını belirttikten sonra iyi ile kötünün ayırt edilmesini sağlayan bir “ahlak ilmi” nin varlığından, “ahlaki kaideler” den söz etmektedir. Ahlak kurallarını “dini ahlak” ve “lâik ahlak” olmak üzere iki grupta incelemektedir:

“Dini ahlak taraftarları için mesele basittir. Onlarca din kitaplarının iyi dedikleri şey iyidir, fena dedikleri şey fenadır. İyiyi işlemek ve fenayı işlememek dinin emrettiği vazifelerdir. Mesela dindar bir adama : Domuz eti yemek veya şarap içmek iyi midir, fena mıdır, diye bir sual soracak olursak, bu adam hiç tereddüt etmeden:

- Zerresi haramdır. Asla ağza alınmamalıdır, cevabını verir.

Yine böyle dindar bazı zenginler vardır ki, bunlar dinin koymuş olduğu faiz haramdır düsturuna inandıklarından paralarını faizle işletmezler veyahut paralarından faiz alırken şer’i bir hile yaparlar. Halbuki bugünün bütün iktisat ve ticaret hayatının temelini faiz teşkil eder.”⁹⁸

⁹⁷ a.g.e., ss. 139, 140.

⁹⁸ Taner, a.g.e., s.182.

Psikoloji kitabı dinin değişmez kurallarının, toplumların değişen koşul ve gereksinimlerini karşılamaya yetemeyeceğini bu yolla belirttiikten sonra “laik ahlak” kavramını açıklamaktadır: *“Lâyik ahlâkta, ise iyi ile fenayı birbirinden ayırt edebilmek için felsefi düşünceye ihtiyaç vardır. Fakat felsefe meslekleri de bir tane değil, pek çoktur. Her mesleğin erbabı iyi ile fenayı ayırt etme hususunda başka türlü bir muhakeme yürütür. Bu bahis psikolojiden ziyade filozofye ait olmakla beraber, meselenin aydınlatılması için bunun hakkında birkaç söz söylemek zarureti vardır. Filozoflar, ahlakın gayesini kendilerinin hayat ve kâinat hakkındaki telâkkilerine göre tayin ederler.”*⁹⁹

Yazar, çeşitli ahlak kuramlarını özetledikten sonra dönemin anlayışını da yansıtan kendi tavrını şöyle ortaya koymaktadır:

“İnsanın kendisinin veya başkasının işlediği işten haz veya elem duymasına ahlaki his denir. Bir fiilin ahlaki hükümlere uygun düşmesi takdir ve ahlaki hükümlere uygun düşmemesi nefret uyandırır. Ancak vicdani muhakeme herkeste bir olmadığından, ahlaki hislerin mahiyet ve tesirleri de herkesin, hayat telâkkisine ve kanaatine göre başka başka olur.”

Psikoloji kitabı ahlakın toplumdan topluma, aynı toplumda zamanla koşullara göre değiştiğini, dinsel inançların ahlaklı olmanın ölçüsü olamayacağını nesnel bir yaklaşımla açıklamaktadır.

“Muhtelif milletlerde ve muhtelif zamanlarda bir fiil hakkında verilen hükümler muhtelif olduğundan bir zaman bir yerde memnu olan şey, diğer bir yerde meşru olmuştur.

*Mesela bundan yirmi sene evvel bizde kadının cemiyet hayatına karışması ahlaka uymayan bir hareket sayılırken bugün kadının içtimai hayata atılmış bulunması, iktisat ve ticaret hayatına girmesi, belediye âzalığı, meb’usluk gibi içtimai vazifeleri deruhde etmesi pek tabii görülmektedir.”*¹⁰⁰

Yazar, ahlak sorununa dinsel açıdan bakmanın yarattığı en köklü, yaygın, değiştirilmesi en zor sonuçlarından biri olan cinsiyet ayrımcılığı olgusunu örnekleyerek yeni kuşakların laik ahlakı özümsemesini ve eşitlikçi bir kuşak yetişmesini sağlamak istemektedir.

⁹⁹ a.g.e., s.183.

¹⁰⁰ a.g.e., s.184.

2.6. Gerçeği Aramak ve Bulmak

1937’de liseler için yayımlanmış Psikoloji kitabı bütün öteki kitaplar gibi, gerçeğin peşine düşmenin insanı mutlu kılacak yol olduğunu, içeriğiyle, konusuyla bağlantılı olarak yinelemektedir.

“Alimleri ve kâşifleri daima hakikati aramağa sevkeden sebep bu akli duygudur. Bir insanın bir hakikati keşfetmesinden daha büyük bir manevi zevk yoktur.”¹⁰¹

Kitap, gençlerde “meçhulü yırtmak ve yeniye bulmak” isteği yaratırken, gerçekçi bir yaklaşımla bunun güçlüklerine, tehlikelerine de dikkat çekmektedir:

“Meçhul araziye keşfetmek için birçok alimler, Afrika ve kutuplarda seyahatler tertip etmişler. Bu sırada birçok sıkıntılar çekmişler ve hatta bazıları bu uğurda hayatlarını feda etmişlerdir. Bunları bu güç işe sevkeden sebep, meçhulü yırtmak ve yeniye bulmak duygusudur.”

Ama yine bilginin çoğalmasının, insanlığın gelişiminin tek yolu, akıldan geçer:

“Aklî hisler, gittikçe bilgiyi genişletmek, yeni yeni keşifler yapmak hususunda insan için en iyi bir tekâmül rehberi olmuşlardır.”¹⁰²

Cumhuriyet hükümetlerinin gerçekleştirdiği ilerleme ve deneyimlerin, ders kitaplarına girişindeki hız, dönemin kitaplarının dikkat çeken özelliklerindedir. Örneğin 1944’te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün *Ulus* gazetesine yazdığı başmakale, 1945’te liseler için hazırlanan Türkçe Metinler II kitabına girmiştir. Cumhuriyetin emanet edildiği gençler, ülkedeki gelişmelerden ders kitapları aracılığıyla hızla bilgilendirilmekte. kitapların yaşama iç içeliği, “yaşam için” olma niteliğine özen gösterilmektedir.

Cumhurbaşkanı’nın başmakalesi, ilköğretim alanında 1944 yılı çalışmalarını “müsbet” sonuçlarıyla birlikte incelerken “ilköğretim davası”nın bilinçli ve bağımsız bir ulus olabilmenin, içerden ve dışardan gelebilecek güçlükleri yenebilmenin temel koşul olduğunu anlatmaktadır:

“İlköğretimi olmayan memlekette, ortaçağ idaresi bütün şekilleriyle devam eder. Resmi kanunlar ne derlerse desinler, ne haklar vatandaşlara tanınırsa tanınsın hiç olmazsa, ilköğretim derecesinde bilgi olmazsa, haklar ve vazifeler canlanmaz, gönüllere ve yüreklere sinip yerleşmez. Bilmiyen, siyasi veya ekonomik kudret sahiplerinin elinde ortaçağda olduğu

¹⁰¹ Ali Haydar Taner, *Psikoloji Lise*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.177.

¹⁰² a.g.e., s.178.

gibi, köle hayatı sürer. Asıl acıklı olan taraf da bilmiyen, kendi düşkün ve köle hayatına karşı duygusuz ve kayıtsız kalır.”¹⁰³

Bu yazıyla ilgili olarak düzenlenen “Metin Üzerinde Çalışmalar” bölümünde öğrencilerin üzerinde düşünmesi istenen sorulardan biri:

“...Bilmeyen, siyasi veya ekonomik kudret sahiplerinin elinde, ortaçağda olduğu gibi, köle hayatı sürer.” sözünü açıklayınız. Ortaçağın başlıca özellikleri nedir? Bu makaleyi hangi bakımlardan değerli buluyorsunuz?” biçimindedir.

Türkçe Metinler II kitabındaki bu soruyla gençlere, haklarını bilmeyen yurttaşın, onları kullanamayacağı; bir ülkede demokrasinin yerleşmesinin, bilgili ve bilinçli yurttaşların varlığıyla mümkün olacağı bilinci verilmektedir.

2.7. Evrenin Bilmeceleri

Bilgi, bilim yalnızca pratik, gündelik yararlar elde etmek için öğrenilmez. Liseler için yazılmış *Astronomi* kitabının önsözünde yazar: *Astronominin pratik kıymeti bilâkis gayet azdır.* ¹⁰⁴ demektedir.

Hisleri kendini çevreleyen evrene açık ve düşünceleri daha hayatın günlük gailelerine teveccüh etmemiş olan çocuk bile gök yüzünün yukarda söylediğimiz görünüşlerine büyük bir alâka göstererek evrenin bilmecelerinin hallerini sorar. Çocuk, bu soruların tatmin edici cevaplarını mektepte bulabilmelidir. Bu kitabın gayesi de budur.

Astronomi kitabı; bilimin, bilginin kendisi için var olma gibi, gündelik yaşamdaki işlevselliğinden öte ve ileri bir niteliği ortaya koyuşu açısından bizce ilginç bir durumu yansıtmaktadır. Salt merak gidermek, çocuğun sorularının “tatmin edici” ve doğru, bilimsel karşılıklarını verebilmek için programa ders konabilmektedir.

2.8. Yaşamın Gerçekleri

Dönemin yöneticileri bir yandan salt merak gidermek, “evrenin bilmecelerinin hallerini” anlatmak için ders kitabı yayımlarken, bir yandan da doğanın insanın karşısına çıkardığı

¹⁰³ *Türkçe V (Türkçe Metinler II), Lise, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945., ss.190, 191.*

¹⁰⁴ *Dr. N. Gökdoğan, Lise Kitapları Astronomi, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, önsöz.*

güçlükleri ve onlarla baş etme yollarını öğreten kitaplar yayımlamaktadır. Örneğin dördüncü sınıf Okuma Kitabı şöyle demektedir:

“Kar mevsimi yaklaşınca yoksul insanların hali de kuşların halini andırır: gelecek soğukları göz önüne getirerek şimdiden korkmağa başlarlar.

İçleri donar. Çünkü üstleri başları kendilerini buzlu havalara karşı koruyacak kadar sağlam değildir; odun, kömür almak için paraları yok; eğer hastalanacak olurlarsa nasıl hekim getirecekler, ne ile ilâç alacaklar? İşte güz haftalarında yoksulların zihinlerini kurcalayan korkunç düşünceler... Bunlara cevap olarak sonbahar poyrazı bahçeleri altüst etmekten hiç geri kalmaz. Tabiat acıamak bilmez: sert ve değişmez kanunlarla hükümünü sürer, geçer. İnsana acıyacak gene ancak insanlardır. Yoksulların da bizim gibi soğuğu, açlığı duyan kimseler olduklarını düşünerek yardımlarına koşmak bize düşer.”¹⁰⁵

“Tabiat acıamak bilmez... insana acıyacak gene ancak insandır...” diyen okuma kitabı, sorunların insanlar arası dayanışma, ımece yoluyla aşılabileceğini, doğa üstü güçlerden yardım beklememek gerektiği bilincini yaşamın kendisi kadar sert biçimde anlatmaktadır.

Sait Faik’e “kocayemişleri, beyaz esmer bulutları, yakmayan güneşi” durgun maviliği bol yeşili ile kuşlarla beraber olunca, insana, sulh, şiir, şair, edebiyat, resim, musiki, mesut insanlarla dolu... bir dünya”¹⁰⁶ düşündüren sonbahar, bu okuma kitabında, yoksullukla boğuşan ülkenin çocuklarını “mesut insanlarla dolu” bir ülke yaratmak için yoksulların yardımına çağırılmaktadır. Çünkü nesnel koşullar henüz sonbaharın güzelliklerini görmeye, göstermeye elverişli değildir. Aynı okuma kitabı yaz mevsimini anlatırken de sıtma hastalığından, hastalığın ortaya çıkışından, iyileştirilme yöntemlerinden ve sıtmayı yok etmenin yollarından söz etmektedir:

“Sıtmayı insandan insana taşıyan sivrisinek olmayınca herkesin hastalığı kendisinde kalır, başkasına aşılanamaz. Hasta olanlar da kendilerine baktırarak kurtulurlar.

Cumhuriyet Hükümetimiz sıtma bulunan yerlerde “Sıtma ile Uğraşma Heyetleri” meydana getirmiştir. Bu uğraşmalar sonunda Ankara gibi bazı şehirlerimizde hiç sıtma kalmamıştır. Hükümetin bu çalışmasına yardım etmeli, sıtma ile uğraşan hekimlere, sağlık memurlarına kolaylık göstermeği herkes gibi borç bilmelidir.”¹⁰⁷

Sonbaharın, yazın güzel yönlerini göstermiyor diye dönemin kitaplarının “estetik” konusunda duyarsız olduğu söylenemez:

¹⁰⁵ Okuma Kitabı IV. Sınıf, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s.16.

¹⁰⁶ Nezihe Yıldız, Türkçe VII, İlköğretim Okulları için Ders Kitabı, İstanbul, Mahir Yayınları, 1997, s.178.

¹⁰⁷ Okuma Kitabı IV, a.g.e., s.118.

“ Eşya ve hadiselerin güzellik ve çirkinliğini takdir edebilmek kabiliyetine ince zevk (zevki selim) denir. Terbiye ve tedarik sayesinde güzelliği takdir kabiliyetini arttırmak mümkündür. Meselâ talebeye bazı san’at eserleri mütalea ettirilmesi ve anlıyan biri tarafından bunlar hakkında izahat verilmesi bedii terbiyenin ilerlemesine hizmet eder.”¹⁰⁸

Psikoloji kitabı, insanda “ince zevk”i geliştirmenin bir yolunun sanat eğitimi olduğunu açıklarken öteki yolunun da yaşam alanlarının güzelleştirilmesi olduğunu anlatmaktadır. Buna “estetik kültür” dendiğini açıkladıktan sonra, bir ulusun bilimsel kültürünü yükseltmesinin estetik kültürle birlikte geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2.9. Laiklik ve Uygarlık

Toplumsal yaşam dinden arındırılmadıkça uygarlığın gelişemeyeceği yargısını işlemek Vatandaşlık kitaplarının temel konusunu oluşturmaktadır:

“Bütün âlem ilerlerken ikinci sultan Hamit memlekette elektrik ve telefona bile izin vermedi. Bir millet ancak medenileşmekle, ilerlemekle yaşayabilir. Böyle olmazsa düşmanlar onu hazır lokma gibi yutarlar.”¹⁰⁹

Tarih kitapları ise laik olmayan devletin, toplumun uygarlığın nimetlerinden yararlanmasını önlediğini, tarihsel gelişime bağlı olarak anlatmaktadır:

“On sekizinci yüzyılın sonlarından beri devletin yalnız orduca değil, bütün örgütlerince yenilenmeğe muhtaç olduğunu görenler çoğalmağa başladı. Fakat düzenin kökten olması gerek bulunduğunu anlayanlar ilk önceleri azdı. Anlayanların da yeter derecede kuvvetli bir iradeleri yoktu. Buna karşı göreneğe bağlı olanlar veya düzeni eski örgütlere dönmek veya onlara çekidüzen vermek şeklinde yapmak isteyenler çoktu. Bu sebeplerden devletin on dokuzuncu yüzyıl içindeki kalkınma hareketleri çabuk ve kökten olmamış”¹¹⁰

Dönemin ders kitaplarına göre İmparatorluğun son dönemlerindeki iyileştirme çabalarının başarısız oluşunun nedeni, “...düzenin çabuk ve kökten olması gerek...”tiğinin anlaşılammış olmasıdır:

“...düzenlemeler hep eksik kalmış, hiçbir zaman ulusal egemenliğe bütün anlamıyla yer verilmemiştir. Halbuki Erkinlik Savaşına doğrudan doğruya girişen Türk Ulusu düşmanlarını özyurttan çıkarmağa çalışırken kişisel egemenliğin kendisi için ne derece zararlı olduğunu da görüp anlamış, bunun üzerine padişahlığı yıkıp atıvermişti. Millet artık yalnız kendi

¹⁰⁸ Taner, a.g.e., s.181.

¹⁰⁹ Celal Nuri, Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5’inci Sınıfları İçin, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1931, s.31.

¹¹⁰ Tarih V. Sınıf, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s.144.

egemenliğine dayanan bir hükümet ve devlet kurmuştu. Bu devletin şekli, sözün açıkcası Cumurluktan başka bir şey değildi. Fakat sadece Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını alıyordu.”¹¹¹

“Ulusal egemenlik” olmadan, eski örgütlere çekidüzen vermeye çalışmakla toplumun aydınlanması olanaksızdı. Mustafa Kemal gibi koşulları doğru değerlendiren, adım adım giden, ama kararlı bir önder gerekiyordu. Tarih kitabı önderin başarısını “devrim yolunda adım adım yürüme kararı vermiş olması”yla açıklıyordu.¹¹²

“Kökten değişiklik”, “devrim” demekti. Türkçe kitabı devrimi, “Bir milletin bir halden daha ileri bir hale geçmesi, devlet idaresinin iyiliğe doğru değişmesi”,¹¹³ biçiminde tanımlarken Yurt Bilgisi kitabı “eski faydasız ve zararlı şeyleri atıp bunların yerine iyi ve faydalılarını koymağa İnkılap”¹¹⁴ adını veriyordu. “İnkılap, yalnız milletin yükselmesi ve rahatı için yapıldı. Millete zaman zaman büyük zararlar veren din kavgaları bırakıldı.”

Devrimin önderi din kavgalarının önlenmesinin eğitimle gerçekleşeceğini bilmekteydi. Yapılanlar, ders kitapları aracılığıyla eğitim için yeniden kullanılıyordu.

“İstiklal Savaşı kazanıldıktan sonra bir gün bir arkadaşı Gaziye sordu:

- İşte memleketi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?

Yüce Gazi şöyle dedi:

- “Maarif Vekili olarak millî irfanı yükseltmeğe çalışmak en büyük emelimdir.”

Millî bilgiyi yükseltmek, işte Gazinin en büyük dileği. Bu dileği, Reiscümhur olarak yerine getirmekten hiç geri durmadı. Bu çalışmanın başında tedrisatı lâikleştirmek ve millileştirmek geliyordu. Bu yoldaki inkılabı “Tedrisatı tevhit” yani tedrisatı birleştirme adı verildi.”¹¹⁵

Dönemin ders kitaplarında, devrim süreci içinde yaşananlar, toplumu geriye götürmek isteyenlerin girişimleri, belleklerden silinmeyecek nitelikte ve ayrıntılarıyla anlatılmaktadır:

“Medreselerin kalkması, tedrisatın birliği demekti. Gazi, Rizeye gittiği vakit, softalardan bir heyet, medreselerin tekrar açılmasını dilediler. Gazi bunlara şu cevabı verdi:

Mektep istemiyorsunuz, halbuki millet onu istiyor. Bırakınız artık bu zavallı millet, bu memleket evlâdı yetişsin; medreseler açılmayacaktır; millete mektep lâzımdır.”¹¹⁶

¹¹¹ a.g.e., s.184.

¹¹² a.g.e., s.185.

¹¹³ Başman, a.g.e., s.7.

¹¹⁴ Yurtbilgisi Dersleri İlkokul Kitapları V. Sınıf, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939, s.18.

¹¹⁵ Tarih Orta III. Sınıf, 1941, a.g.e., s.265.

¹¹⁶ a.g.e., s.266.

“Mektepler” bilimin, tekniğin öğretildiği yerlerdi. “Eğitmenli ve öğretmenli köy okulları”nın birinci sınıfları için yazılmış Birinci Yıl Kitabı’nda, çocukların teknolojiyi keşfi ve onların ağzından teknolojinin yararı aşağıdaki biçimde anlatılmakta:

*“Eğitmen gelmeden Mandıra köyü okulunun bütün çocukları arkadaşları Kayanın etrafında toplanmışlar onu dinliyorlardı. Kaya; bizim ekinleri babamla orakçılar biçerlerdi. Geçen gün babam şehirden bir orak makinesi getirdi. Ertesi gün sabahleyin atlarımızı makineye koştuk. Tarlaya gittik. Babam biraz ötesini berisini düzeltti. Beni beygirin birine bindirdi. Kendisi öne bindi. Dizginleri tuttu. Büyük kardeşim de arkada bir yere bindi. Sonra atları sürdük. Makine tıki, tıki, tıki, tıki diye işlemeğe başladı. Kardeşim diğrenle makinenin tablasında toplanan sapları deste yapıp atıyordu. Tarlanın etrafını üç kere dolaştık. Sonra ben atın sırtından indim. Biraz makinenin yanı sıra yürüdüm. Nasıl işlediğine baktım.”*¹¹⁷

Kaya öğrenmiş, makinenin nasıl işlediğini arkadaşlarına da öğretiyor. “Bir günde on beş kişinin biçeceği yeri, biz iki beygirle 8 saatte biçtik diye sözünü tüketti.” Sonra da “Yeni Köylü Altan” gördüğü ve onu şaşırtan başka bir makineyi, uçağı arkadaşlarına anlatmaktadır:

*“...kulağıma otomobil sesi gibi bir ses geldi. Vırrr, vırrr! Vırrr!... Hemen yemeği bıraktım. Dışarı fırladım. Hep çocuklar da benim gibi sokakdaydı. Bir de baktık ki gök yüzünde kartal gibi bir şey uçuyor. Vır vır eden o imiş. Gözümüzü göğe diktik. O, biraz aşağı indi! Ses daha çok duyulmağa başladı. Kanatlarının altında da bayrağımızdaki gibi ay yıldız vardı. Bizim köyün üstünde biraz dolaştı. İçinde insan da vardı. Yağlık salladı. Biz de onlara ellerimizi salladık. Sonra dağ yüzüne doğru süzüldü, gitti. Babama sordum, onun Uçku olduğunu söyledi.”*¹¹⁸

Bilim ve teknolojinin önemi “Millet”e en küçüğünden başlanarak, köy kent ayrımı yapılmaksızın öğretilmektedir. Doğanın acımasız, toplumsal olayların da o ölçüde karmaşık olduğu, toplumsal sorunların üstesinden gelmek için de koşulların doğru değerlendirilmesi gerektiği her fırsatta yinelenmektedir:

“Bunun üzerine Atatürk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına bir beyanname yazarak programını millete bildirdi. Daha sonra da dokuz esastan ibaret programı ile Halk Partisini kurdu. Bu programlarda Atatürk, Egemenlik Milletindir, diyor, yapılmasını uygun gördüğü iş düzenlemelerinin bir kısmını anlatarak milletin ona göre sayılav seçmesini istiyordu.

¹¹⁷ Birinci Yıl Kitabı, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.138.

¹¹⁸ a.g.e., s.137.

Cahillerin ve gerikafaluların milleti zehirlemesine meydan vermemek için tasarladığı devrim ve ilerleme hareketlerinin bir kısmından bu programlarda söz açmamıştı.”¹¹⁹

Nesnel koşulları değerlendirerek adımlar atmak konusunda çok duyarlı olan Cumhuriyet yönetimi, yeni bir dünya savaşının Anadolu için yarattığı tehlikeyi gördüğünde, bunu hemen okullara yansıtarak çocukları bilinçli kılmayı amaçlamaktaydı.

1942’de basılan Askerliğe Hazırlık kitabında, öğrencilere savaşların artık “iktisadi ve milli” nedenlerle çıktığı, ulusların ekonomik çıkarlarının, savaşları kaçınılmaz kıldığı, “milletler cemiyeti”nin çabalarının savaşı önleyemediği açıklanmaktaydı.

*“Hulâsa menfaat kelimesi dünyadan kalkmadıkça harbin de ortadan kalkmasına imkân yoktur.”*¹²⁰ dedikten sonra kendi ülkesini bezemeğe çalışan Cumhuriyet, karşı karşıya olduğu tehlikeyi küçük yurttaşlarıyla kız erkek ayrımı yapmadan paylaşmaktaydı. Askeri gücün, ülkenin bağımsızlığı açısından taşıdığı yaşamsal öneme dikkat çekilmekteydi.

2.10. İlerleme, Değişim

Evren durağan değildir. Her şey durum değiştirir. Bu değişimde insan etkindir, seçicidir. Yaşamını kolaylaştıracak yenilikleri adım adım gerçekleştirir. İnsanı hayvana üstün kılan düşünme yetisinin ilerlemeyi sağladığını anlatan pek çok örnekten biriyle 4. sınıf Tarih kitabında karşılaşmaktayız:

*“... hayvanlar binlerce yıl önce nasıl yaşamışlarsa, bugün de öylece yaşarlar. Halbuki insanlar gördükleri şeyler üzerinde düşünebilirler. Gördüklerini karşılaştırıp hangi şeyler büyük veya küçüktür, hangileri işlerine yarar veya yaramaz, hangileri hoşlarına gider veya gitmez ayırt edebilirler. Demek oluyor ki kendileri için iyi veya fena, güzel veya çirkin olan şeyleri seçebilirler. Ona göre kendilerine gerekli olan şeyleri elde etmek isterler. İşte bundan dolaydır ki hayvanlar hep bir türlü yaşarken insanlar hergün yaşayışlarında bir yenilik yapabiliyorlar. Hayvanın bilgisi, duygusu değişmez. Halbuki insanın hergün bilgisi artar, duyguları gelişir. Her günkü ufak değişiklikler ve yenilikler birden göze çarpmaz, fakat aradan bir zaman geçince değişiklik göze çarpacak hale gelir.”*¹²¹

¹¹⁹ Tarih V, 1938, a.g.e., ss.185-186.

¹²⁰ Hakkı Ezgeç, Askerliğe Hazırlık II Ortaokul Kitapları Erkekler İçin, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1942, s.1.

¹²¹ Tarih IV, a.g.e., s.80.

Yenilikler birikir, öyle bir an gelir ki değişim görünür olur, buna “uygarlık” denir. Ancak, *“İyiye, doğruya, güzele, güçlülüğe doğru olan bu değişimler birer ilerleme”* ¹²²dir. Değişime “ilerleme” diyebilmenin koşulu değişimin insana daha iyi, daha güzel, daha rahat bir yaşam sağlamasıdır.

Ders kitapları, Türk çocuklarını “iyiye, doğruya, güzele, güçlülüğe”, bu değişimin öncüsü olmaya hazırlamaktadır. Bu nedenle onlara boyun eğmeyi, “bir lokma, bir hırka”ya razı olmayı değil, değişen yaşamı ve bunun dinamiklerini öğretmektedir. Bilim, bilgi yaşam içindir; yaşamı kolaylaştırmak, güzelleştirmek içindir:

“... yukarılarda gördüğümüz gibi insan ister ki yarınki günü bugünkünden daha iyi, daha güzel ve daha rahat olsun. Çünkü her şeyin daha iyisini, daha güzelini ve daha faydalısını düşünebiliyor ve bunu kendisi için istiyor.” ¹²³

Uygarlığı anlatmak için “daha iyi, daha rahat” sözleriyle de yetinmeyen kitap bilimsel bakış açısının bir başka özelliğini deneyi, denemeyi ve düşünmeyi her adımda yeniden gündeme getirmektedir: *“...lâkin acaba faydalı, iyi ve güzel şey nedir? Çok defa bir şeyin faydasını veya zararını bir denemeden sonra anlarız. İşte bu deneme ve düşüncelerdir ki insanlara yeni faydalı şeyler buldurur. Böylece ilerleme sürer gider.”*

Bilginin birikmesinin, paylaşılmasının, yeni kuşaklara aktarılmasının önemini kavramak ulusun ilerlemesi kadar insanlık için de önem taşır.

“İnsanlar buldukları ve anladıkları şeyleri elle ve gözle de birbirlerine anlattılar, böyle bilgilerini, anlayışlarını birbirlerine öğretmeğe koyuldular. Yavrularını daha iyi yetiştirdiler. Böylece deneme ve düşünme mahsulü olan ilerleme ve bilgi adeta insanlığın ve milletlerin bir mirası oldu. Hangi millet bu mirası daha çok alabilmiş, saklamış ise, hangisi daha uyanık davranarak denemelerini çok yapmış, bilgisini artırmış ise, o millet elbette daha ileri bir millet sayılır.” ¹²⁴

IV. sınıf Tarih kitabı, ulusların eşit bir hızla gelişmemiş nedenlerini sıralarken *“Her millet bir türlü memlekette yaşasa, hep aynı deneme ve savaşmaları yapsa idi belki aynı derecede ilerlemiş olurdu.”* demektedir, farklı coğrafyaların, farklı insanlar ve toplumlar yarattığına dikkat çekmektedir: *“Bunlar başka işlerle uğraştıkları için bilgileri de düşünceleri de biraz farklı*

¹²² a.g.e., s.81.

¹²³ a.g.e., s.84.

¹²⁴ a.g.e., ss.85-86.

olmak gerektir. İnsanların bu başkalıkları elbette yaşadıkları yerlerin ve memleketlerin başkalığından ileri gelmektedir.”

“Eşitsiz gelişim”in nedenleri dördüncü sınıf kitabında bile, şaşırtıcı bir genişlikte, yalınlıkta ve nesnel biçimde çocuklara anlatılmaktadır. Coğrafyaların farklılığının toplumların farklı uygarlık düzeyinde olmasını açıklamaya yetmeyeceği düşünülerek öteki nedenler de sıralanmaktadır:

*“İnsanlar barınmak, giyinmek ve yiyecek bulmak için çok düşünürler, uğraşırlar, çalışırlar. Eğer insanın çalışması yetecek kadar verimli olmazsa yaşayışı da çok iyileşemez, yoksuzluktan kurtulamaz. Böyle bir insan çok ilerleyemez. İnsanların en çok ilerlemesine elverişli olan yerler, insanı düşündüren, çalıştıran fakat çalışmasının karşılığını da bolca veren memleketlerdir. Böyle yerlerde insan hergün yeni bir şey elde eder. Elde edilen şeylerin bir kısmı biriktirilebilir, böylece zenginlik artar, ilerleme daha çok ve çabuk olur.”*¹²⁵

IV. sınıf Tarih kitabına göre bir toplumun zenginleşmesi, ilerlemesi coğrafi koşullarına, verimli çalışmaya, ihtiyaç fazlasının üretilip biriktirilmesine bağlıdır.

2.11. Toplumların Değişimi

Dördüncü sınıf Tarih kitabı toplumsal değişimin yasalarını kavradıktan sonra somut örneklerle geçmekte, devrimlerin rastlantıyla olmadığını anlatmaktadır:

“Yeni zamanların başından beri bilgide, düşüncelerde, ekonomi işlerinde, sosyal ve siyasal meselelerde başlamış olan ilerleme ve değişimler on sekizinci yüzyılda daha çok önem kazandı ve bu ilerlemelere ayak uymayan memleketlerde devrimler bile oldu. Fransız Devrimi buna örnek gösterilebilir. Bu Devrim birkaç yüzyıldır süren ilerlemenin, daha iyi anlaşılmasına sebep olmuştu. Fransız devriminden sonra da on dokuzuncu yüzyılda ilerlemeler ve değişimler durmadı, siyasal, ulusal, sosyal ve ekonomik işlerde yeni hareketler baş gösterdi.

*Avrupa memleketlerinin içişlerindeki en önemli hareketler, halkın egemenliği ele geçirmeğe çalışmasından ileri gelir.”*¹²⁶

---

¹²⁵ a.g.e., s.88.

¹²⁶ a.g.e., s.137.

Ekonomik yaşamdaki değişimler siyasi yaşamı etkilemiş, yeni yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır:

*“Bu da bazı memleketlerde meşrutiyet, bazılarında da cumurluk ilân edilmesine sebep olur. Krallar, tabii buna karşı durmağa çalışmışlardır. Dışişlerindeki hareketler de, başka milletlerin idaresinde bulunan milletlerin ayrılarak erginlik kazanmak istemesinden, ulusal birliğini henüz elde edememiş olanların da bu ülkü için çalışmalarından ileri gelir. Ekonomi işlerindeki hareketler ise endüstri devriminden doğmuştur. Endüstri devrimi milletlerin değişmesine ve büsbütün yeni meseleler çıkmasına sebep olduğu için pek önemlidir. Fransız Devrimiyle özgelik ve eşitlik sözlerinin ortaya çıktığı görülmüştü. Serbest ve eşit insanların kurduğu bir milletin de serbest ve ergin olması gerektir. Fransız Devrimi bu suretle ulusal egemenlik fikrini de öne sürmüş oldu. Bundan dolayı on dokuzuncu yüzyılda ulusal egemenlik fikri, hep mutlakıyete karşı savaşılmış, hemen her yerde mutlakıyetin ortadan kalkmasına sebep olmuştur.”*¹²⁷

“Ulusal egemenlik” hamasi sözlerin değil endüstri devriminin “serbest ve eşit” insanların yarattığı ve “cumhuriyet” yönetimiyle yaşama geçirdiği bir olgudur:

*“Birçok işçi bir araya geldi. Endüstri memleketlerinde şehirler büyüdü. Büyük endüstri için büyük kapitaller gerekti. Anonim ortaklıkları yapıldı. Endüstri daha bol ve daha ucuz mal yetiştirmeğe başladı. İnsanların ihtiyaçları daha iyi karşılandı. Fakat kapital ve fabrika sahipleri ile işçiler arasında yeni meseleler çıktı. İşçi zaman zaman gündeliğinin arttırılmasını istedi. Fabrika sahiplerini buna zorlamak için bazen toptan işini bıraktığı oldu. Bunun üzerine hükümetler, bir taraftan endüstriyi korumak için tedbirleri aldılar. Diğer taraftan işçileri de korumağa çalıştılar. İşçiler zengin sınıflar halkı kadar haklar istediler. Partiler ona göre kuruldu.”*¹²⁸

V. sınıf Tarih kitabında toplumların siyasal hak isteminden toplumsal hak istemine evrilmesi, siyasi partilerin sınıfsal temellere dayalı yeni oluşumu, yönetenlerin fabrika sahiplerini korumanın yanında işçilerin de korunmasını sağlayıcı önlemleriyle demokrasinin, insan haklarının “ikinci kuşak” gelişimi, yine “çocuktur, anlamaz” denmeden; böylece de “Laiklik olmadan özgürlük ve onun yönetimi demokrasi olmaz.” gerçeği, tarihsel gelişim süreci içinde uzun uzun anlatılmaktadır.

¹²⁷ Tarih V, 1938, a.g.e., s.138.

¹²⁸ a.g.e., s.142.

2.12. Laiklik ve Ulusal Egemenlik

“Ulusal egemenlik” kavramı, bu dönem ders kitaplarında “1930 İlköğretim Müfredat Programı”nın “birinci maksadı” doğrultusunda “vatandaş yetiştirmek” için bütün boyutlarıyla, en geniş biçimde yer almaktadır. Bunun nedeni ulusal egemenlik kavramının laiklik kavramıyla doğrudan ilgisidir. Osmanlı imparatorluğunda padişah ve halife “ilahi bir gücün temsilcisi” olarak egemenliğin sahibiydi. Halife/padişahın kişisel erkine karşı çıkış Tanrıya ve onun kurallarına karşı çıkıştı.

Tarihsel sürecin geldiği bu noktada koşullar tek kişinin egemenliğinin ideolojik-politik dayanaklarını zorluyordu. Osmanlı İmparatorluğu eski biçimiyle ve imparatorluk olarak varlığını sürdüremezdi. Osmanlı İmparatorluğu fiilen askeri işgal altına girdiğinde sadece ideolojik-politik dayanaklarını değil askeri dayanağını da kaybetmişti. Anadolu halkı, onun aydınları ve askerleri tam bir boyunduruk altına girmek üzereydi. Bir sömürge olma tehlikesine karşı, kurtuluş için ortaçağ ideolojisi yerine çağdaş bir ideoloji, ortaçağ politikasına karşı çağdaş bir politika ve bunları gerçekleştirmek için gücünü ortaya koyacak bir halk hareketi gerekiyordu. V.sınıf Tarih kitabı çocuklara, içten ve yalın bir dille, nedenleriyle birlikte anlatılmaktaydı:

Atatürk'ün önceden beri düşündüğü gibi yalnız Türk Ulusuna dayanmak gerek bulunduğu artık anlaşılıyordu. İstanbul Hükümeti düşünce ve kararlarında artık serbest olamazdı. Tam tersine sultan ve halifenin yalnız kendisini düşünmesi, İstanbul'da türlü etkiler altında bulunan bazı kurum ve kimselerin yanlış ve bazen haince düşünceleri, azlıkların da düşmanca hareketleri ve çalışmaları, İstanbul'dan gayri bir yerde çalışmak gerektiğini meydana çıkarıyordu. Müslümanlık siyasası gibi Osmanlılık siyasasının da büsbütün suya düştüğü anlaşılıyordu. Bunun için Atatürk, Türkiye'nin ilerisi için karar verebilecek ulusal bir meclis toplamayı kararlaştırdı.¹²⁹

Bu tarihsel süreç Mustafa Kemal gibi bir dahiyi yaratmıştı. Mustafa Kemal Osmanlılık ve İslamcılık gibi geçerliliğini yitirmiş düşüncelerin yerine, çağa ve koşullara uyan “ulusçuluk” düşüncesini öne çıkarmış, çoğunluğu köylü olan halkı egemen bir ulusa dönüştürmeyi amaçlamıştı.

“Ulusal egemenlik” süreci V. sınıf Tarih kitabında adım adım izlenebilmektedir:

---

¹²⁹ a.g.e., s.169.

“Büyük Millet Meclisi, bu sıralarda hükümetin şekli hakkında bir kanun kabul ederek Yeni Türk Devletinin kuruluşunu tamamladı. Bu kanuna göre Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul Hükümetini artık tarihe karışmış sayıyor ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hükümet şekli tanımıyordu. Bundan sonra sultanlık ve padişahlık ta artık ortadan kalkıyordu. Osmanoğulları yalnız halife sıfatını taşıyabilecekti. Bu kanun üzerine İstanbul’daki Hükümet çekildi. Vahdettin’e gelince, gizlice düşman kuvvetleri kumandanına başvurdu ve bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul’dan kaçmak suretiyle yüz kızartacak bir soysuzluk daha yaptı.” ¹³⁰

Ulusun egemenliğini gerçekleştirmenin tek yolu, tek kişinin egemenliğinin değiştirilmesiydi ve bunun için din ve devlet işlerinin ayrılması bir zorunluluktur. Laiklik, padişahın dinsel otoritesinin reddi anlamına gelmekteydi.

“Artık büsbütün yeni devlet şekli olan Türkiye Cumhuriğunun örgütleri içinde halifeliğin yeri ve gerekliliği kalmıyordu, o da kaldırıldı. Halife Abdülmecit ve Osmanoğulları Ailesi, sınırlarımız dışarısına çıkarıldı. Din ile devlet işleri ayrıldı.

Bu taraftan da hükümet örgütleri bütünlendi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerine geçen Halk Partisinin de programı işlendi. Cumhuriyet Halk Partisi adını aldı. Genel Başkanı Atatürk olmak üzere bu parti, Cumhuriyet Hükümetinin sağlam dayanabileceği bir halk kurumu halini aldı. Cumhuriyet Halk Partisinin ana vasıfları: Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik tir.” ¹³¹

Cumhuriyet, ulusun egemenliğini, padişahın dine dayalı egemenliği ortadan kaldırarak gerçekleştirmişti.

Laiklik (laicite), laik olma, laik görüşe sahip olma anlamlarına gelir. Laiklik, genel anlamda, dinin ve devletin her birinin kendi alanlarında bağımsız olmasıdır. Başka bir deyişle laiklik, dinsel alan ile devlete ait kamusal alanın birbirlerinden ayrılması, devletin belli bir dini temsil etmemesi, devletin dinler ve inançlar karşısında yansız olması ve onlara eşit uzaklıkta bulunmasıdır. ¹³²

¹³⁰ a.g.e., s.179.

¹³¹ a.g.e., s.188.

¹³² Aliefendioğlu, a.g.e., s.75, s.76.

Egemenliğin kaynağını ilahi güce dayandıran siyasal sistem, karşıt görüşe yer vermez; yönetime karşı çıkmak Tanrıya karşı çıkmak anlamına gelir ve bu nedenle demokratik sistemle bağdaşmaz.

Laik yönetimde egemenliğin kaynağı halktır. Devlet yönetiminde dinsel istenç yerine bireyin özgür istenci düşünsel alanda konuya özgürce yaklaşımı ön plana çıkar.

Tanrının yeryüzündeki temsilcisi sayılan Osmanlı padişahı, egemenliğin kaynağının ilahi bir güce dayandırılmasının göstergesiydi. Bu kişisel erk için bir kul olarak yıllarca savaşmış ve ölmüş olan halk, ilk kez birey olarak, sömürge insanı olmamak için savaşmakta, ulusal egemenliği yaşama geçirecek organları yaratmakta, yaşama geçirmekteydi. Ders kitapları da yeni kuşakları bu konuda duyarlı kılacak bilgilerle donatmaya girişmişti.

Vatandaşlık kitabı “Cumhuriyetimizin Kısaca Tarihi İstibdat Devri” konusunu anlatırken:

*“Türkiyede artık bundan böyle hakimiyet milletindir. Ne yabancılardır, ne de hükümdardır. Türk milleti kendini dilediği gibi idare eder. Ne güzel bir usul!”*¹³³ diyerek ulus bilincinin yeni kuşaklarda yer etmesini sağlamaktadır.

Ama bunu gerçekleştiren toplum bir köylü toplumdur. Aslında yönetime talip olduğunu söylemek de zordur. Kurtuluş Savaşı onun ulusal savaşı olmaktan çok uluslaşma savaşıdır, egemenliğini isteme ve gerçekleştirme sürecidir. Erzurum, Sivas kongreleri ve 23 Nisan 1920’de Meclis’in kurulması bu sürecin adımlarıdır. V. sınıf Tarih kitabında anlatıldığı gibi halkta bu bilinç “düşman”ın ülkeyi işgali sırasında gelişmiş, demokrasiye giden yol açılmıştır:

*“On dokuzuncu yüzyılın başından beri Osmanlı padişahlarının veya onlar adına devlet adamlarının yapmağa kalkıştıkları düzenlemeler hep eksik kalmış, hiçbir zaman ulusal egemenliğe bütün anlamıyla yer verilmemişti. Halbuki Erkinlik Savaşına doğrudan doğruya girişen Türk Ulusu düşmanlarını özyurttan çıkarmağa çalışırken kişisel egemenliğin kendisi için ne derece zararlı olduğunu da görüp anlamış, bunun üzerine padişahlığı yıkıp atıvermişti. Millet artık yalnız kendi egemenliğine dayanan bir hükümet ve devlet kurmuştu. Bu devletin şekli, sözün açıkcası Cumurluktan başka bir şey değildi. Fakat sadece Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını alıyordu.”*¹³⁴

¹³³ Celal Nuri, a.g.e., s.29.

¹³⁴ Tarih İlkokul Kitapları V. Sınıf, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945, s.184.

“Ulusal egemenlik”in ders kitaplarında bu denli çok yer almasının nedeni halkın padişahsız ve halifesiz de olsa padişah ve halife gibi düşünenler tarafından yönetilmeye yatkın olmasının, ileride ortaya çıkabilecek böylesi bir tehlikenin önüne geçmek isteğidir. Ulusal egemenlik bilincinin eğitim aracılığıyla genç kuşaklarda yerleştirilmesi yaşamsal bir önem taşımaktadır.

2.13. Laiklik ve Demokrasi

Demokrasinin birinci koşulu eşitliktir. Egemenliğinin kaynağının halkta oluşu, laik devlette, kişileri yasa önünde eşit kılar. Laik Cumhuriyet’in ders kitapları, çocuklara herkesin din, dil, ırk, cinsiyet, mezhep, sınıfsal konum vb. yönlerden yasalar önünde eşit olduğu bilincini vermeye çalışmaktadır.

4. sınıf Okuma Kitabından bir örnek: Büyükbabayla torun konuşmaktadır. Bu konuşmada dede, çocukluğunda öğretmeninin öğrencileri arasında ayırım yaptığını, bu nedenle kendisi gibi yoksul çocukların yoksulluklarından utandıklarını anlatır. Cumhuriyet döneminin çocuğu olan torun ise kendi öğretmeninin hiçbir ayırım yapmadığını, yalnızca “çalışkan, iyi ve temiz” çocukları daha çok sevdiğini söyler. Dede, kendi gözlemleriyle torununu doğrular ve ekler:

“- Bizim zamanımızda yoksul bir çocuk büyüdükten sonra da yoksul kalırdı. Büyük işler hep büyüklerin, zenginlerin çocuklarına verilirdi. Yoksul adamlar değerleri ne olursa olsun yükselmezlerdi. Ben diyorum ki:

- Şimdi büyük işleri, kim en iyi yapabilecekse ona veriliyor. Demek ki bir çoban çocuğu herkesten fazla çalışırsa memleketin en büyük işlerinin başına geçebilir.

Bize bu iyilikleri getiren Cumhuriyeti ne kadar sevsek az değil midir?” ¹³⁵

Bu parçaya göre eşitlik, insanlar arasında “zengin yoksul” ayırımı yapmamaktır. Ayrımcılığı önlemek devletin görevidir. Devlet, fırsat eşitliği sağlayarak bütün yurttaşların gelişimi, ilerlemesi önündeki engelleri kaldırmak zorundadır. Tek kişinin egemenliğine dayalı “Padişahlık” yönetiminin bunu sağlamasının olanaksız olduğunu, dede, yaşam deneyimiyle bilmektedir. Eşitliği sağlayacak olan, ulusun kendisini yönetme biçiminin adı olan cumhuriyettir.

¹³⁵ Okuma Kitabı IV, a.g.e., ss.8-9.

Bu dönemin ders kitaplarına yansıyan eşitlik anlayışı zenginle yoksulun eşitliği ile sınırlı değildir. Din, dil, ırk, etnik kökeni de kapsayan eşitlik anlayışını İlkokula Temel Bilgiler dergisinden örnekleyelim:

“Cumhuriyetten önceki devirlerde vatandaşlık anlamı yoktu. Irk ve din ayrılıklarına göre yurttaşlara çeşitli muameleler yapılırdı. Kanun eşitliği kesin olarak yoktu.

Bugün vatandaşlık anlamı kökleşmiştir. Vatandaş kanun karşısında eşittir. Irkı, dini ne olursa olsun vatandaş olan herkes Türk sayılır. Bir Müslüman, Müslüman olmayana, ırkı Türk olan, bir Kürde, bir Çerkese veya bir Arnavuda yabancı gözüyle bakamaz. Kanunlara göre vatandaş sayılan bütün yurttaşlar ister Müslüman, Hıristiyan, Yahudi olsun ister Türk, Arnavut, Çerkes, Kürt, Fransız İngiliz, Alman olsun hepsi “Türk” tür. Ve Türkiyede her vatandaş Türk muamelesi görür.”¹³⁶

Bu çok ilginç örnek, Cumhuriyet’in, yurttaşları arasındaki çeşitli inanç ve etnik farklılıkların farkında olarak, “eşitlik” temelinde bir üst kimlik, “yurttaşlık” kimliği yaratmak amacıyla olduğunu göstermektedir. Ayrıca kavramı örneklerken kullandığı yöntemle demokrasinin, çoğunluğun azınlık üzerine baskı kurma aracı olamayacağını da anlatmaktadır.

2.14. Egemenliğin “Masraf”ı

Devletin yurttaşlarına hizmetle yükümlü olduğunu anlatan IV. sınıf Tarih kitabı, bu yükümlülüğün gerekçesini de alışılmamış bir açıklıkta dile getirmektedir:

“Yurdumuzun içindeki şehirler ve köylerde de yaşayan milyonlarca Türk rahatça çalışıp geçirmek ister. Kimsenin başkasını incitmemesi gerek. İşte bunun içindir ki polis, hâkim, ilçebay ve ilbay, ordu subayları gibi, bazı işyarlar seçilmiştir ki, bunlar da yurdun dirlik ve düzenliğini gözetirler. Bunlara birden hükümet deriz. Hükümet işyarlarından her birinin belli bir işi gücü vardır: Mesela polis, suç işlenmesini önler, suçluları yakalar. Hakim suçluyu suçsuzu, haklıyı haksızı ayırt eder. İlçebay ve ilbay kendi sınırları içinde her işyarın işini iyi yapmasına bakar. Ordu, yurdun korunması için gerekirse düşmanlarla savaşmağa hazır bulunur.

Bütün işyarların işlerini güçlerini kanun gösterir. Kanunları da milletin seçtiği sayılardan kurulmuş olan Kamutay (Büyük Millet Meclisi) yapar. İşyarların bütün çalışmaları millete hizmet içindir. Buna karşılık işyarlara geçinebilmeleri için aylık verilir, gerek bu aylıkların

¹³⁶ İlkokula Temel Bilgiler, a.g.e., s.22.

*verilebilmesi gerek diğer millet işlerinin ve masraflarının da görülmesi için her Türk kazancına göre hükümete bir vergi verir. Böylece masrafını da kendi vererek millet kendi kendini idare etmiş, işlerini düzenlemiş olur, demektir.”*¹³⁷

Dil devriminin ilk yıllarında bir işle görevli olan kimse, görevli, memur, anlamındaki “işyar”¹³⁸ sözcüğüyle anlatılan yurdun dirlik ve düzenini sağlamakla görevli polisi; yurdu savunmakla görevli orduyu; suçluyu, suçsuzu ayırmakla görevli yargıyı denetlemek; onların işlerini iyi yapmasını sağlamak “ilbay”¹³⁹ ve “ilçebayların”¹⁴⁰ (vali, kaymakam) görevidir. Yasama görevini milletin seçtiği saylav’lardan¹⁴¹ (milletvekili) oluşan kamutay¹⁴² (meclis) yapar. Millet, “masrafını vererek” onlar aracılığıyla “kendi kendini idare etmiş” olur. Mustafa Kemal’in:

*“Yedi asırdan beri cihanın dört köşesine sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf ettiğimiz, ve buna karşılık daima aşağılama ve küçük düşürmeyle karşılık verdiğimiz ve bunca fedakârlıklarına ve yardımlarına karşı nankörlük, küstahlık, zorbalıkla uşak kertesine indirmek istediğimiz bu asli sahip...”*¹⁴³

diye adlandırdığı, toplumun yüzde yetmişini oluşturan köylülerin ve öbür yurttaşların çocukları bu ders kitapları aracılığıyla egemenliğin niçin “ulusun” olduğunu ve ulusun egemenlik hakkını nasıl kullandığını öğrenmektedir. En küçüğünden en büyüğüne memurlar; halkın işe aldığı, parasını ödediği, halka hizmete zorunlu görevlilerdir. Dönemin ders kitapları, çocuk yurttaşlara sistemin işleyiş biçimini öğretmekle yetinmeyen; gerçek birer yurttaş olabilmeleri için ülkenin sahibinin “ilahi bir güç” değil kendileri olduğunu da kavratan niteliktedir:

“Demek ki her birimiz kendi evimizin sahibi olduğumuz gibi milletçe de yurdumuzun sahibi bulunuyoruz. Hırsız veya düşman gibi bize zarar verebilecek kimseleri evimize nasıl sokmazsak, ne bahasına olursa olsun düşmanların da yurdumuza yan bakmasına bile meydan vermeziz. İşte buna Erkinlik (İstiklal) diyoruz.

¹³⁷ Tarih IV, a.g.e., s.13.

¹³⁸ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.686.

¹³⁹ a.g.e., s.648.

¹⁴⁰ a.g.e., s.648.

¹⁴¹ a.g.e., s.1153.

¹⁴² a.g.e., s.721.

¹⁴³ Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s.278.

*Bir millet, kendi toprağının sahibi olur, işlerine kimseyi karıştırmaz, işlerini yine kendisinin seçtiği işyarlarla görür, yani kendini idare ederse, 'Erkin Devlet' halinde yaşamış olur. Türkiye Cumhuriyeti de erkin bir Türk Devletidir.”*¹⁴⁴

Yurttaşlık, yurdun gerçek sahibi olduğunu bilmek, seçtiği sayıların yaptığı yasalar doğrultusunda “masrafını karşıladığı” görevlilerden sorunları çözmesini beklemekle sınırlı değildir. Yurttaşlık, egemen kalabilmenin “güçlü” olmakla ilişkisini de kavrayabilmek demektir:

*“Amma bir millet ve devlet erkin olayım derse her şeyden önce güçlü, kuvvetli olmağa çalışmalıdır. Güçlü, kuvvetli olmak için milletin bütün teklerinin ayrı ayrı değerli bulunması gerektir. İyi duygulu, bilgili, iyi düşünür ve çalışkan olmak en büyük değerliliklerdir. Böyle bir millet, düşmana karşı arasına su sızdırmayan birtek varlık halinde bulunur. Yurdun zenginliklerini işletmiş olur, böylece başkalarına muhtaç olmayarak kendisini yaşatacak ve koruyacak her türlü araçları hazırlamış bulunur.”*¹⁴⁵

“Güçlü” olmanın koşulu, “milletin bütün teklerinin ayrı ayrı değerli bulunması...”dır. “bütün tekler”, yani toplumu oluşturan her birey, “değerli” olduğunu hem kendisi bilmeli, hem de yönetme görevi üstlenmiş olanlar bunun ayırında olmalıdır. Toplum, bağımsız, özgür, özgüven sahibi; “iyi duygulu, bilgili, iyi düşünür, çalışkan, üretken, onurlu” bireylerden oluşmalı ki güçlü olabilsin, egemenliğini koruyabilsin.

IV . sınıf tarih kitabından alınmış aşağıdaki örnek de hiçbir ayırım yapmadan bütün insanların eşit ve değerli olduğu anlayışını benimsetmeye kararlı laik yaklaşımı yansıtmaktadır:

“... bugünkü hükümetimiz, Türk Milletinin kuvvetli olması için her türlü çareye başvuruyor: bir yandan küçük büyük her türkün okuyup yazabilmesi, iyi duygulu, bilgili ve iyi düşünebilir olması için okullar açıyor, herkesin serbestçe çalışabilmesi için memlekete düzen veriyor. Haklıyı haksızı, suçluyu suçsuzu ayırt edecek mahkemeler kuruyor, bir yandan da yol, demiryolu yapıyor, fabrikalar kuruyor, çiftçiliği ilerletmeğe bakıyor, savaş olursa diye ordumuzu, donanmamızı, uçkularımızı gittikçe daha iyi hazırlamağa çalışıyor. Tabii büyük küçük aklı başında her Türk bu yolda hükümete yardım etmeği bir ödev sayar.

¹⁴⁴ Tarih IV, a.g.e., s.13

¹⁴⁵ a.g.e. s.14.

Kuvvetli bir Türk Milletinin birteki de kuvvetli olur. Birtek kimse ne kadar kuvvetli olursa olsun yine cılız ve zayıftır.”¹⁴⁶

Devletin laiklik anlayışını yansıtan aşağıdaki paragraf ise laikliğin yaşam biçimi olmasında bütün yurttaşlara görev düştüğünü belirtmektedir:

*Ulusumuz kendi kendini yönetir. Yerden, gökten hiçbir yabancı kuvvete boyun eğmez. Ulusumuzun kendi kendisini yönetim kuvveti Komutayda toplanır. Türk ulusu kendisini yönettiği için Türk Devleti Cumhuriyetidir.*¹⁴⁷

“Yerden gökten hiçbir yabancı kuvvete boyun eğmez.” ifadesi, Okuma Kitabı’nın ulusal egemenlikle laiklik ilişkisini ortaya koyduğu çarpıcı bir örnek niteliğindedir.

5. Sınıf Yurtbilgisi kitabının “İstiklâl ve Türkiye Cumhuriyeti” başlıklı 1. bölümü “İstiklâl Nedir?” sorusuna yanıt vererek başlamaktadır: “*Bir milletin; kendi toprakları üzerinde, başkalarının boyunduruğu altında olmadan yalnız kendi istek ve düşüncesiyle çalışıp yaşayabilmesine İstiklâl denilir.*” tanımından sonar “Hükümet Şekilleri” mutlakiyet ve meşrutiyet biçimlerine göre cumhuriyetin neden “üstün” bir yönetim biçimi olduğunun anlatılmasıyla sürmektedir:

“İşte milletin kendi kendini idare etmek ve yalnız halkın rahatı yolunda çalışmak için kurduğu hükümete CUMHURİYET HÜKÜMETİ denir.” denerek, Cumhuriyet Hükümetlerinin tek görevinin halkın rahatını sağlamak olduğu, öteki örneklerde olduğu gibi vurgulanmaktadır.

Yurtbilgisi kitabında daha sonra bir tarih kitabı gibi Orta asya’dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu, çöküşü, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı uzun uzun, coşkulu bir dille anlatılmaktadır:

*“Bu gün, adını söyledikçe göğsümüz kabaran, Türkiye Cumhuriyeti, böyle çok çetin boğuşmalarla kurulmuştur. Bizi düşman köleliğinden ve ölümden kurtaran Cumhuriyeti yaşatmak için canımızı, kanımızı onun uğruna adıyoruz.”*¹⁴⁸

¹⁴⁶ Tarih IV , a.g.e., s.15.

¹⁴⁷ Okuma Kitabı IV. Sınıf, a.g.e., s.3

¹⁴⁸ Yurt Bilgisi V, a.g.e., s.16.

Cumhuriyeti yaşatmak gerektiğini coşkulu bir dille anlatan ders kitaplarının amacı, cumhuriyete soyut bir sevgiyle bağlılık değil, cumhuriyetin gelişim ve kalkınma için zorunlu bir yönetim biçimi olduğunu kavramış yurttaş yetiştirmektir:

*“Cumhuriyet Hükümetinin teessüsünden beri ... Memleketin her tarafında büyük bir faaliyet görülmektedir. Kuvvet membalarını halktan alan, köylüyü her suretle düşünen cumhuriyet idaresinin feyizli yardım ve himayesiyle Türkiyede yeni bir iktisat devri başlamıştır.”*¹⁴⁹

Memleketin her tarafında görülen “iktisadi faaliyet” cumhuriyetin ürünüdür.

Kitaplar, çocukların cumhuriyeti sahiplenmesini sağlamak için bilgi ve akıl yanında duygularına seslenmeyi de ihmal etmemektedir:

*“Cumhuriyet, hür ve müstakil ulusumuzun kendi dileği ve kendi eli ile getirdiği devlettir. Biz onu bunun için bu kadar seviyor, gözümüzden kısıkmıyoruz.”*¹⁵⁰

2.15. Din ve Dünya İşleri

Dönemin ders kitapları, laikliğin temel öğelerinden olan din ve devlet işlerinin ayrı olması, dinin kamusal alana girmemesi, kamu gücüne dayanmaması gerektiğini, tersi durumda geçmişte yaşanan olumsuzlukları örnekleyerek anlatmaktadır. Ortaokul 3. sınıf Tarih kitabı bu örnekler açısından zengindir:

“Laiklik demek, din ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrılığını kabul etmek demektir. Eskiden böyle değildi. Dinciler dünya işlerine de karıştırlardı. Mesela askerin talim görmesini dine uygun görmezlerdi. Kitaplara resim koymağa müsaade etmezlerdi. Daha bunlara benzer bir hayli şeylere karıştırlardı. Padişah hükümeti de softaların bu yolsuzluklarına göz yumar; o da din işlerine karıştırdı. Halbuki aklın almayacağı şeyleri yapmak, din ile dünya işlerini birbirine karıştırmak memleketin ilerlemesine engel olmuştur.

*...laiklik dinsizlik demek değildir; kimsenin dinine karışmamak, Allah ile kulun arasına girmemektir; aksi olursa her türlü hürriyet düşüncesini ortadan kaldırmak lazım gelir.”*¹⁵¹

Dinin devlet işlerine karışmasının yarattığı temel sakınca memleketin ilerlemesi önünde engel oluşturmasıdır. Dinin kuralları değişmez ama toplumların gereksinimleri her gün farklılaşır.

¹⁴⁹ Faik, a.g.e., s.282.

¹⁵⁰ Okuma Kitabı V, s.74.

¹⁵¹ Tarih Ortamektep İçin III, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934., s.249.

Ders kitaplarında laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması değil din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması olarak da tanımlanmaktadır. Aynı kitapta “Cumhuriyet” noktasına gelinmeden önce bu ayırma işleminin nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır:

“Gazi, ilk hazırladığı Teşkilatı Esasiye Kanununda da tam düşündüğü gibi ‘Türkiye Devletinin idare şekli Cumhuriyettir’ demeye muvafık zamana bıraktı. Büyük zaferi kazandı, başlı başına buyruk Türk Devletini kurdu. İstanbul’daki padişah ve halife ile soy ve sopunun millete yaptıkları bütün hainlikleri gösterdi, ondan sonra ‘Cumhuriyet’ kelimesini kullandı.

İşte böyle deneyişlerin sonunda Teşkilatı Esasiye Kanununda yeni değişiklikler yapılmak lazımgeldi. 24 Mayıs 1924 te yeni bir Teşkilatı Esasiye Kanunu yapıldı; dört yıl sonra da din ile devleti, yani ahret işleriyle dünya işlerini birbirine karıştıran fıkra kalktı. Cumhurreisi ile meb’usların yemin biçimi değişti. ‘Vallahi’ yerine ‘Namusum üzerine söz veriyorum’ ibaresi girdi.”¹⁵²

Milletvekili yemininde “vallahi” sözü yerine getirilen “Namusum üzerine söz veriyorum” ibaresinin, milletvekillerinin verdiği sözün kutsal bir güce ya da kutsal bir güç adına değil; kendileri adına, halka verdikleri bir söz olduğuna çocukların dikkati çekilmektedir.

Beşinci sınıflar için yazılan *Okuma Kitabı* “Uyanık Türk” ile bir “Softa” yı konuşurup geçmiş eleştirirken devrimlere karşı direnişin, laik olmayan bir anlayışın toplumu götüreceği olumsuzlukları göstermektedir:

“İkide birde yabancı uluslarla savaşa giriyoruz. Bizim askerimiz onlarınkinden daha yiğit. Fakat onların orduları yeni harp bilgilerine göre kurulmuş. Askerleri bilgili komutanların idaresi altında makine gibi vuruşuyorlar. Elllerinde yeni silahlar, arkalarında muharebe şartlarına daha uygun elbiseler var. Bunun için onlar daha az kan dökerek daha çok iş görüyorlar. Biz de onlar gibi ordumuzu genişletelim, askerin silahını, kılığını değiştirelim. Bilgili komutanlar, subaylar yetiştirecek süel okullar kuralım.

Softa : *Olmaz, günahdır. Dedemizden ne gördükse onu yapacağız!*

U. T. : *Avrupa’da, Amerika’da ilim çok ilerledi. Okuyup yazmamış tek insan kalmaması için kanunlar yapıldı. Bizde okuma bilen parmakla gösterilecek kadar az. Çocuklarımızı okutacak yüksek bilgili öğretmenimiz yok; yurdumuzun köyünü, şehrini şenlendirecek, yolunu,*

---

¹⁵² a.g.e., s.242.

köprüsünü yapacak mühendisimiz yok, sağlığını koruyacak doktorumuz yok. Bunları yetiştirmek için yeni okullar kurmak lüzumu var.

s. : Olmaz, gûnahtır. Kâfir oluruz. Medreselerimiz bizim neyimize yetmez? Hem köyümüzü, şehrimizi şenlendireceğiz de ne olacak? Yarın öldükten sonra Tanrı bize gökyüzünde saraylar verecek!

U. T. : Birkaç hastane yapalım.

s. : Olmaz, kâfir işidir. Doktor ilacıyla hastalık geçmez. Hastalarımızı hocalara okutmak daha iyi olur!

U. T. : Çocuklarımıza yabancı dil öğretelim de ileri ulusların kitaplarını okuyarak faydalı şeyler öğrensinler.

s. : Olmaz, gûnahtır.

U. T. : Öyleyse ana dilimiz olan türkçeyi iyi okutalım.

s. : Türkçe diye bir dil yoktur. Osmanlıca vardır; bunun çoğu Arapça, Farsça sözlerdir. Bunları öğrenirlerse yeter.

U. T. : Yurtdaşlarımızın yarıdan çoğu kadındır. Onlar kafes arkasında, peçe denen karanlık örtü altında yaşıyorlar, gün görmeyen çiçekler gibi sararıp soluyorlar; bunun için onların yetiştirdikleri çocuklar da gündün güne arıklaşıyorlar. Bırakalım onlar da bizim gibi yüzlerini açıp güneş altında dolaşsınlar; okullara gidip yükselsinler.

s. : Olmaz. Kadın evde kapalı kalmalı. Dünyayı bilmemeli.

Böylece softa her vakit dünya işine karışır, yurda getirilecek bütün yeniliklere engel olurdu. Yarımıyamalak Arapça bilmekten başka bir değerleri yoktu. Din adına halkı aldatır, öz kardeşleri birbirine düşürürdü. Cumhuriyet Hükümetinin bize en büyük iyiliklerinden biri softalığı ortadan kaldırmak, din işini dünya işinden ayırmak olmuştur. ”¹⁵³

Cumhuriyet Hükümeti dinin, devlet yönetiminde yeniden söz sahibi olmasını istemediğini göstermekte, devletin sorunu kökten çözme amacını ders kitaplarına bütün boyutlarıyla, somut örneklerle yansıtmaktadır.

¹⁵³ Okuma Kitabı V. Sınıf, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, ss.74-76.

2.16. Hukukun Üstünlüğü

5. sınıf Yurttaşlık Bilgisi kitabı yasalar önündeki eşitliği bir başka açıdan ele almaktadır:

“Cumhuriyet Hükümetimizin yeni ve modern kanunları, her suçlu için kıl kadar şaşmayan çok hesaplı cezalar koymuştur.

*Bugünkü hâkimlerimiz, kanun ve vicdanlarından başka kimseye kulak vermeyen çok bilgili ve güvenilir insanlardır. Onlar, suçlu ile suçsuzu en ince tartan terazilerden daha iyi tartarak en uygun cezayı hiç yanılmadan verirler. Hiç kimse Cumhuriyet hakimlerince; verecekleri karar için bir şey söyleyemez, kimse bu yolda onlara bir emir veremez.”*¹⁵⁴

Yurttaş suç işlerse, inancına, etnik kökenine, zengin ya da yoksul oluşuna bakılmaksızın cumhuriyetin bağımsız yargıçlarınca yasalar doğrultusunda yargılanacak ve hakkettiği cezayı alacaktır. Alıntıdaki “hesaplılık” sözcüğü, adil olmak konusundaki duyarlılığı yansıtmaktadır. Hukukun üstünlüğü temel kuraldır:

“Devlete karşı birinci ödevimiz, kendi elimizle kurduğumuz hükümetin kanunlarına boyun eğmektir. Okul idaresinin nizamlarına uymak nasıl bütün okurların faydalanmasını arttırırsa, devletin kanunlarına uymak da hepimizin daha iyi ve daha rahat yaşamamıza yardım eder.

*Bunu bilen her Türk yurtdaşı, bütün milletin yaşayışını düzenlendiren kanunlardan kıl kadar ayrılmaz, kanunun emirlerini büyük bir istekle yerine getirir. Zaten devlet, kanunları dinlemeyerek yurttaşların rahatını bozanları cezalandırır.”*¹⁵⁵

Hukukun üstünlüğünü benimseyen yurttaş, kendisinin görevlendirdiği kişilerce yapılan yasalara uymayı da ödev sayacaktır. Dönemin ders kitapları “boyun eğmek” kavramını yalnızca yasalar karşısındaki tutum için kullanılmaktadır.

Her yurttaş yasalara uymalıdır. Yasalar meclis tarafından yapılmıştır ve amacı laik, demokratik cumhuriyeti korumaktır. Geri dönüşün olanaksız hale gelmesi ancak hukuk kurallarının geçerli olmasıyla sağlanabilir. Öğrencilere hukuk kurallarına bağlı olmaları gerektiği bu nedenle öğretilmektedir.

5. sınıf Okuma Kitabı, eşitlik ilkesini, bir gözlem yazısı aracılığıyla anlatılmaktadır:

“Öğretmen, Yurtbilgisinde öğrendiğimiz şeylerin nasıl olduğunu göstermek için bizim sınıfı mahkemeye götürmüştü. Bizi tıpkı okulda olduğu gibi mahkeme salonunun sıralarına

¹⁵⁴ Yurttaşlık Bilgisi V, a.g.e., s.57.

¹⁵⁵ a.g.e., s.30.

*oturttular. Biraz sonra arkalarında uzun siyah elbiseleri ile hâkimler göründüler. Salomun öte başındaki büyük bir kürsünün arkasında koltuklarına yerleştiler.”*¹⁵⁶

Duruşmayı izleyen çocuklardan biri, mahkeme salonunda, aralarında sorun olduğunu önceden bildiği mahalledeki zengin avukatla ihtiyar bir emekliyi gördüklerini anlatır. Çocuk, mahkeme başkanının zengin avukatı koltuğa oturacağını, yoksul emekliyi de kapı yanından ayakta durduracağını zannederken ikisine de eşit davrandığını görür. Duruşmanın sonunda yoksul ihtiyarın haklı olduğu ortaya çıkar.

“İşte o zaman Cumhuriyet mahkemesi karşısında zengin, yoksul, herkesin bir olduğunu gözümle görüp anladım. İçime bir ferahlık geldi. Demek ben suçsuz oldukça bu memlekette kimse bana işemezdi.

*Çekinmesem ellerimi çırparak : “Yaşasın Cumhuriyet hâkimleri” diye bağıracaktım.”*¹⁵⁷

Cumhuriyet’in erdemlerinin kavratılmasına yönelik bu örnek, çocuklarda bu yönetim biçimine bağlılık yaratmanın farklı bir yöntemini daha yansıtmaktadır.

İkinci sınıflar için yazılmış kitap, çocuklara hak aramanın yolunu öğretmektedir:

*“Birisinden kötülük görürsek, alacağımızı alamazsak ilçe merkezindeki mahkemeye başvururuz. Mahkeme alacağımızı alıverir. Bize kötülük edenleri de cezalandırır.”*¹⁵⁸

Aynı kitap konunun sonunda öğrenciye “iş” vermektedir:

*“Muhtarınızdan (Köy Kanunu) nu isteyin. O kanunda muhtarın ve korucuların göreceği işler yazılıdır. Okuyun ve belleyin.”*¹⁵⁹

Yasalar, uygulamalar; yasalarla uygulamaların karşılaştırılması ve yetkililerin yasalara uyup uymadığının denetlenmesini öğrenmek, ikinci sınıfta okuyor bile olsa Cumhuriyetin eşit yurttaşının ödevidir.

V. sınıf Tarih kitabına göre din ve devlet işleri yurttaşlar arasında “ikilik kalmaması” için ayrılmıştır:

¹⁵⁶ Okuma Kitabı V, a.g.e., s.21.

¹⁵⁷ a.g.e., s.22.

¹⁵⁸ İkinci Yıl Kitabı, s.128.

¹⁵⁹ a.g.e., s.125.

“Din ile devlet işlerinin ayrılması doğru görülmüştü. Bundan dolayı Şer’iye ve Evkaf Vekâleti de kaldırıldı. Bundan başka bütün yurttaşların aynı hak yerlerinde ve aynı kanunlara göre hakkını ayırabilmesi ve ikilik kalmaması için şer’iye hak yerleri de kapatıldı. Yalancı şahitlik, rüşvet gibi şeyler, bu hak yerlerini pek gülünç bir hale getirmişti. En sonra bugünkü medeniyetin ihtiyaçlarına cevap verecek bir Kanunumedeni de kabul edildi. Adliye kanunları yeni fikirlere göre bütün değiştirildi.” ¹⁶⁰ *“Şeriye halk yerleri” yani din kurallarına göre yargılamanın yapıldığı mahkemelerin kapatılma nedeni, çağın gereklerini karşılayamıyor ve “ikilik” yaratıyor olmalarıdır.*

Başka bir tarih kitabı da “şer’i” ve “örfi” yargılamanın yarattığı “ikili” adalet anlayışını, yabancılarla ilgili uygulamaları örnekleyerek göstermektedir:

“Bugün zengin fakir, Türk ve yabancı herkes, işi düşüp te hak yerine gittiği zaman bir türlü karşılaşır. Haklı, haksız, suçlu, suçsuz ayırt edilir, eskiden hiç öyle değildi. Davacı olduğunuz adam yabancı bir devletten ise o devletin konsolosu çıka.g.e.lir, hakkın yerine gelmesine engel olurdu. Padişahlar vaktiyle göz yummuşlar böyle fena âdetlere yol açmışlardı. Memleket Osmanlı adını taşırdı, fakat asıl yabancılar isteklerini yürütürdü.” ¹⁶¹

Laik demokratik cumhuriyetin nitelikleri, hukukun üstünlüğü, hak arama, vatandaşların sorumlulukları, 4. sınıf öğrencisine ayrıntılarıyla anlatılırken demokrasi ile laiklik kavramları arasındaki sıkı bağ, “yurttaş” yetiştirmeyi amaçlamış cumhuriyetin özenle gözettiği bir bağdır.

2.17. Laiklik ve Örgütlü (Tartışan) Kamuoyu

V. sınıf Yurt Bilgisi kitabı “Bir halk kürsüsünde yurttaşlarıyla konuşan bir Türk kıızı”nın fotoğrafını koyduğu sayfada, “Halk için çok faydalı varlıklar” başlığı altında, aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişahlar, birkaç kişinin bir araya gelip konuşmalarından bile çok ürkerlerdi. Bunun için birkaç kişi toplanıp rahatça bir şey konuşamaz, toplananlar dağıtılır, cezalandırılırdı.

¹⁶⁰ Tarih V, 1945, a.g.e., s.189.

¹⁶¹ Tarih IV, a.g.e., s.18.

Yurttaşların hürriyetine en büyük yeri ayıran Cumhuriyet Hükümeti, en büyük bir hakkımız olan Toplanma Hürriyetimizi de bize bağışladı. Bugün hükümet, halkın birbirleriyle daha yakından konuşup millet işleri üzerinde görüşmesi için onlara elinden gelen yardımı yapıyor. Cumhuriyet bayramlarında her tarafta kurulan Halk Kürsülerinde her yurttaş, milletin yükselmesi için düşündüklerini rahatça söyleyebiliyor.” ¹⁶²

5. sınıf *Yurt Bilgisi* kitabı, aynı sayfada, yurttaşın yalnızca oy kullanarak değil; çeşitli biçimlerde toplumun sorunlarıyla ilgili görüşlerini söyleyerek yönetime katılabileceğini, katılması gerektiğini vurgulamakta, bu yollardan birinin “konferans” olduğunu belirtmektedir: *“Bir yurttaşın birçok insanı toplayarak onlara bildiğini ve düşündüğünü anlatmasına konferans denir. Konferanslar, halkın bilgisini artırmada, onları aydınlatmada, çok büyük hizmetler görürler.”*

“Halk için çok faydalı varlıklar”ın başında ise “basın” gelmektedir. Çünkü:

“Gazete ve mecmualar devlet ve memleket işlerinin ne yolda yürüdüğünü, yurt içinde ve dışında neler olup bittiğini anlatır. Bütün memleketi ilgilendiren şeyler üzerinde yurttaşların düşünce ve dileklerini bildirir.

Gazeteler; yurt içinde yapılan iyi şeyleri beğenir, kötü şeyleri de halka anlatarak onların yapılmamasını ister. Gazete ve mecmualar, hepimizin düşünce ve dileklerini gösteren ayna gibidir.”

Laik birey, özgürdür. O bildiklerini, düşündüklerini toplantılar, gazeteler, dergiler vb. aracılığıyla anlatır. Cumhuriyetin eğitimi yurttaşları öğrenmeye, düşünmeye, düşündüklerini, öğrendiklerini anlatmaya yönlendirmelidir.

“Her yurttaş, kendisine yurt ve millet işlerinden haber veren gazete ve mecmualara dört elle sarılmalıdır. Yurdun her işiyle candan ilgili olan yurt çocukları, gazete ve mecmuaları kendilerine en büyük birer dost bilmelidirler.” ¹⁶³

Çocuklara basının kendilerine dost olduğu öğretilmekte; çocuklar yurdun “her işiyle ilgili” olan kişiler olarak gazete, dergi okumaya özendirilmektedir.

¹⁶² *Yurt Bilgisi V, a.g.e., s.101.*

¹⁶³ *a.g.e., s.100.*

“Halkın kendi evi kadar benimsediği Halkevleri içinde toplanan yurt gençleri, elele verip çalışarak ilerleme yoluna yönelmiş bulunuyorlar. Burada ödev gören her yurttaşın gönlünde alevlenen bir tek dilek vardır: Halka ve yurttaşlara faydalı olmak.” ¹⁶⁴

“Cumhuriyeti kollamak, gözetmek, geliştirmek, yaşatmak” görevi, ancak; örgütlenerek yerine getirilebilir. Ders kitaplarında bu bilgiler de vardır. Halkevlerinin örnek kurumlar olduğu, yurttaşların isterlerse benzer kuruluşları kendilerinin de yaratabileceği bilgisi, örgütlenme için bilinç aktarımıdır:

“Milletin yükselmesi, halkın her bakımından rahata kavuşması için halk da devletle elele vererek bu çalışmalara yardımcı birçok faydalı kurumlar meydana getirir.

Dernek ve ortaklık kurmakta serbesttirler.

Dernek, ikiden fazla yurttaşın bir araya gelip kazançla ilgili olmayan bir amaç yolunda birleşmesi, işbirliği yapması demektir.

Meselâ siyasi bir parti, bir spor kulübü, bir hayır cemiyeti, işçi sendikası hepsi birer dernek sayılır. Bir dernek kurabilmek için:

18 yaşını bitirmiş en az üç kişi bir araya gelir, derneğin amacını belirten bir tüzük yaparlar, bunu hükümete verirler, gazetelerden birinde yayımlarlar. Bu suretle dernek kurulmuş olur.

Siyasi dernekler yani partiler kurmak ve bunlara üye olmak için 22 yaşında olmak lazımdır.” ¹⁶⁵

Katılımcılık salt düşünce ileri sürmek demek değildir: *“Çocuklar! Devletin bu sonsuz çalışmalarının tam bir fayda verebilmesi için bizim de (Sihhat Vekilliğiyle) sıkı sıkı elbirliği etmemiz lazımdır. Sıtma: Bataklık olan yerlerde bunları kurutarak hem kendimizi hem de bütün yurttaşların sağlığını korumak, bizim için bir yurt borcu, bir insanlık ödevidir.”* ¹⁶⁶

Katılımcılık aynı zamanda toplumsal gelişmeye müdahale edebilmektir. Müdahale edebilmek birey olmak, ülkenin geleceğinde söz sahibi olabilmek anlamına gelir. Cumhuriyetin daha iyi bir yaşam için çocuklara verdiği ödevler de vardır:

1. *“Köyünüzün yolları yapılırken ve onarılırken siz de çalışın.”*
2. *“Kendi başınıza onarabileceğiniz yolları ve köprüleri onarın.”*
3. *“Köyünüzden giden yolları nerelere gidiyorsa öğrenin ve defterinize yazın.”* ¹⁶⁷

¹⁶⁴ a.g.e., s.98

¹⁶⁵ İlkokula Temel Bilgiler, a.g.e., s.15.

¹⁶⁶ Yurt Bilgisi V, a.g.e., s.82.

¹⁶⁷ İkinci Yıl Kitabı, a.g.e., s.155

2.18. Laiklik ve Dil

“Dil, insanların düşünürlüğünden doğmuş; doğduktan sonra da düşüncelerin yaratıcısı olmuştur: Bilgilerimizi, öğrenimimizi, başkaların düşüncelerini dil yoluyla elde ederiz. Kendi düşüncelerimiz de, kafamızın içinde çalışan dilin yardımıyla oluşur; olgunlaşır, ulaştığımız yeni düşünceleri yine dil biçiminde ortaya koyar, onları başkalarına ulaştırırız. Böylece sürekli olarak düşünce dili, dil de düşünceyi geliştirir durur.

Görülüyor ki dil, düşüncenin kalıbıdır. Düşünceyi (ya da duyguyu) içimizde doğduğu gibi yansıtabilen dil, görevini eksiksiz yapıyor demektir.

Dil ulus olmanın ayrılmaz bir parçasıdır; ulusu oluşturan öğelerin başında gelir.”¹⁶⁸

Doğal olarak “Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğunda kurtarmalıdır.” düşüncesinde olacaktır.

Türkçe’deki “boyunduruk” öncelikle Türkler İslamı kabul ettikten sonra bu dinin dili sayılan Arapça’nın boyunduruğudur. Boyunduruğun kırılması, dilin de laik bir anlayışla ele alınmasını gerektirir. “Dilde Laiklik, dinin dile karışmamasıdır, dilde, din dilinin egemenliği bulunmamasıdır.”¹⁶⁹

Laiklik, dille ilgili olarak ders kitaplarına önce bu boyutuyla yansımaktadır: Bütün diller eşittir. Herhangi bir dilin ötekine göre kutsal, üstün olması söz konusu değildir. Dil anlamak, anlatmak, düşünmek içindir. Bu nedenle:

“Yurttaşlar dilediği gibi konuşmakta ve dilediği dili kullanmakta serbesttirler:

Düşündüklerini söylemeye, açıklamaya söz hürriyeti denir. İnsan düşündüklerini söyleyemezse düşünce hürriyetinin bir anlamı kalmaz.

Kimseye tecavüz etmemek, kimsenin şerefini, haysiyetini incitmemek, kanunlara ve nizamlara karşı kışkırtıcılık etmemek şartıyla toplu veya dağınmık herkese karşı düşündüğünü sözle açıklamakta yurttaşlar serbesttirler.

¹⁶⁸ Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1973, ss.11-12.

¹⁶⁹ a.g.e., s.12.

*Bundan başka, Türkiye’de herkes, ister evinde, ister sokakta dilediği dili kullanarak konuşmakta da serbesttir. Türkçe’den gayri dille konuşanlara tecavüz etmek yasaktır. Çünkü Türkiye’de bütün diller serbesttir. Müslüman, Hıristiyan ve Musevi mabetlerinde hangi dille olursa olsun ibadet serbesttir.”*¹⁷⁰

Kuraldışı iki durumun olduğunu unutmamak gerekir: Birincisi “resmi dil” kavramıdır: *“Yalnız mahkemelerde, hükümet dairelerinde ve okullarda Türkçe konuşulur, Türk diliyle yazılır.”* Ama, bu kural doğrultusunda, *“Türkçe bilmeyenlere mahkemelerde tercüman tutulur.”* İkincisi, Türkçeyi Arapçanın egemenliğinden kurtarmak, dili laikleştirmek için: *“Yalnız camilerde ezan Arapça okunamaz. Türkçe okunur.”*

İlkokullara temel vatandaşlık bilgilerini veren kitap, dile ilişkin kuralları sıralarken dördüncü sınıflar için yazılmış *Okuma Kitabı*’nda da çocuk, konuyu başka bir biçimde, babasına sorarak öğrenmektedir:

“-Baba gazetelerde okuyorum. Atatürk, Türkçe’yi kurtarıyormuş. Türkçe’yi kurtarmak ne demektir?

Babası oğluna dedi ki:

-Oğlum, sen kitaplarda okumuşsundur: Atatürk, Türkiye’yi kurtardı diye... Cevap ver bakayım, Atatürk, Türkiye’yi niçin ve nelerden kurtarmış?

*-Düşmandan!”*¹⁷¹

Baba, oğluna Atatürk’ün Türkiye’yi sadece düşmandan kurtarmadığını, ekonomik ve siyasi bağımlılıktan da kurtardığını çocuğun anlayacağı bir dille anlatmakta ve sözü “Türkçe’yi kurtarmak” sorusuna getirmektedir:

“Bizim dilimiz. Türkçemiz de böyleydi.Eskiden Türk dili işe yaramaz diye, sultanlar, softalar Arap ve Fars kelimelerini ve kurallarını almışlardı; şiirlerini, kitaplarını hep onunla yazarlardı, ‘El’ demezler, Arapça ‘Yed’ yahut Farsça ‘Eb’ yahut Farsça ‘Peder’ derler.

‘Ev’ i beğenmezler, Arapça ‘Beyt’ yahut Farsça ‘Hane’ derlerdi. ‘Babanın evi’ yerine de ‘Hanei peder’ yahut ‘Beytül’eb’ diye yazarlardı. Eski şiirleri kimse anlamaz, eski kitapları kimse okumazdı. Devlet kapısına gidip derdini anlatmak için üç dil bilmek lazımdı. Böylelikle

¹⁷⁰ *İlkokula Temel Bilgiler, a.g.e., ss.10-11.*

¹⁷¹ *Okuma Kitabı IV, a.g.e., s.14*

Türkçemiz soluyor, zayıflıyor, kelimeler unutuluyor, kuralları kayboluyor, yerine de üç dilden karışık, tatsız tutsuz bulamaç geliyordu.

İşte Atatürk, Türkçe'yi de Türkler gibi yabancılıklardan kurtararak onu da artık kendi istikbaline ve hürlüğüne kavuşturuyor. Onun için de: 'Atatürk, Türkçe'yi kurtarıyor.' diyorlar." ¹⁷²

Orta 3 Tarih kitabı, Tanzimat döneminin eğitim ve öğretimdeki gelişmelerini anlatırken: "Okuma ve terbiye, softaların tesirinden kurtulamıyordu. Din dilidir diye Arapça, edebiyat dilidir diye de Acemce okutuluyordu."¹⁷³ diyerek dilin dine bağımlılığının ilerlemenin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu söylemektedir.

Dördüncü sınıf *Yurt Bilgisi* kitabı, Arapçanın, Farsçanın Türkçeden hiç de üstün olmadığını anlatarak çocuklarda ulus bilinci oluşturmayı amaçlamaktadır:

"Türk milletinin dili, duygusu, sevinci, yası birdir:

Daha çok küçükken anneciğimizin söylediği o tatlı ninniler hâlâ kulağımızdadır. Onun o sözleri sanki şırıldayan bir dere gibi bir bir ne güzel akardı, değil mi? Bu sözleri kucaklayan dil, hepimizin dili olan Türkçe'dir. Türk yurdu üzerinde yaşayan, bizler hep bu güzel dille konuşup anlaşıyoruz. Sonsuz sevincimizi, derin yasımızı hep bu dille paylaşıyoruz. Ah ne tatlı, ne sevimli dildir Türkçemiz!" ¹⁷⁴

Nurullah Ataç'ın 1946'da basılmış, ortaokul 3. sınıf *Türkçe* kitabına alınmış bir yazısı, aynı yıl *Ulus* gazetesinde yayımlanmıştı. Ataç, bu yazısında Dil Devrimi'nin güçlükleriyle birlikte gereğini de anlatıyordu:

"Kolaydır demiyorum; güçtür, epeyce güçtür. Dilinizin ucuna ilk gelen, yıllardır alışık olduğunuz bir sözü yazmayacaksınız, Türkçesini arayacaksınız, sözlüklere bakacaksınız, çekine çekine kendiniz yaratacaksınız. Ne yapalım? Devrime girişmek üzüntüsüzce, kolayca olur mu?"

İyi yazı, güzel yazı kolayca anlaşılabilir. Düşünceyi anlamakta, kavramakta zorluk çekersiniz, o ayrı iş; ama sözlerini anlayamadığınız için düşünceyi kavramakta zorluk

¹⁷² a.g.e., s.15.

¹⁷³ Tarih Orta III, 1941, a.g.e., s.264.

¹⁷⁴ Tarık Emin Rona, *Yurtbilgisi Dersleri İlkokul Kitapları IV. Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.s.13.

*çekersiniz, bilin ki beceriksiz bir yazarın elinden çıkmıştır. Bunun böyle olması, o yazarların dil devrimine gerçekten inanmamalarından geliyor derlerse inanırım. Dil devriminin gerekliliğini anlamıyorlar...”*¹⁷⁵

1929 - 1946 arası yayımlanmış tüm ders kitapları, “Dil Devrimi” ni gerekli kılan sorunun temelinde Arap harflerinin kullanılmasının bulunduğu, yeni Türk abecesine bunun için gereksinim doğduğunu uzun uzun, ilerleme yolunda boşa geçen yıllara içtenlikle hayıflanarak dile getirmektedir.

Örneğin, 1941’de basılmış ortaokul 3. sınıf tarih kitabı:

*“Arap harfleri, türkçeyi iyi eda edemiyordu; çünkü türkçede öyle sesler vardır ki arapçada yoktur, arapçada da öyle sesler vardır ki türkçede yoktur. Bizim harflerimiz zengindir; sonra da söylenişi tatlıdır. Arabın birçok harflerini biz, ne yapsak Arap gibi söyleyemeyiz; Araplar da harflerimizi bizim gibi açık ve güzel söyleyemezler. Böyle iken bin yıldan beri güzel türkçemizi Arap harfleriyle yazıya girdik. Bu yüzden dilimize, lüzumsuz yere, birçok Arapça, acemce kelimeler girdi. Yazı türkçesi Türk halkının anlayamadığı bir hale geldi. Okuma, yazma çok güç öğrenilir bir şey oldu. Dünyanın bütün milletleri dillerini kolayca yazıp okurken, biz zavallı Türkler, koyu bir bilgisizlik içinde kaldık. Mekteplerimiz çoğalmadı. On dört milyon Türkün yüzde doksanının okur yazar olmaması bu yüzdendir. Bulgaristanda bir gazete günde elli, altmış bin çıkarıp satarken bizde en büyük gazete, en ehemmiyetli günlerde on beş binden fazla satamazdı.”*¹⁷⁶

“Koyu bir bilgisizlik içinde” kalışımızın uygarlık yolunda ilerleyemeyişimizin en önemli nedenlerinden biri, dilimize uygun olmayan abeceydi. Böyle bir abecenin varlık nedeni de kuşkusuz dindi. Din ile kullanılan abece arasında bağlantı kuran, laik olmayan anlayıştı. Ders kitapları bu anlayışın değişmesine destek vermekteydi.

1943’te basılmış dördüncü sınıf Türkçe kitabı da Türklerin 8. yüzyılda İslamiyeti kabul ettikten sonra, nasıl farklı bir uygarlığın etkisi altına girdiğini, “bin yıldan ziyade bir zaman” Arap harflerini kullandığını anlatıyor ve sözü yeni abeceye getiriyordu: *“Yeni Türk alfabesi ile dilimizde büyük bir gelişme başladı. Türkçe gittikçe daha öz, daha kuvvetli oluyor. Yazı kolaylığı sayesinde memlekette okuma yazma bilenlerin sayısı günden güne çoğalıyor.”*¹⁷⁷

¹⁷⁵ B. Göğüş - Kemal Demiray, *Ortaokul Kitapları Türkçe III*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1946, ss.160-161

¹⁷⁶ *Tarih Orta III*, 1941, a.g.e., s.240.

¹⁷⁷ Başman, a.g.e., ss.57-58.

1941’de basılmış 5. sınıf Okuma Kitabı, kitap yazarının eski dönemle ilgili isyanını, çocuklara “Yeninin, devrimin değerini bilin!” dercesine bütün içtenliğiyle yansıtmaktadır:

“Eski yazı çok güç bir yazı idi. Yeni yazımız kolaydır. Sizin bir yılda öğrendiğinizi biz eskiden beş yılda öğrenirdik.

Bugün konuşup yazdığımız temiz Türkçenin değeri yoktu. Bize Osmanlıca diye Arapça ve Farsça sözlerle dolu uydurma bir dil öğretirlerdir. Bu güç dili öğrenmek uzun yıllar sürdüğü için biz başka bilgileri pek geç öğrenmeğe başlar ve sizler gibi az zamanda ilerleyemezdik.”¹⁷⁸

Dil Devrimi açısından asıl ilginç olan, bu dönemin ders kitaplarının, özellikle dinsel konuları anlatırken kullandığı laik dil ve anlatımdır. Örneğin 1937’de basılmış ortaokul 1. sınıf Tarih kitabı Tevrat’ı anlatırken şöyle demektedir:

“İbranilerin ilk zamanlara ait tarihlerini nakleden dini mukaddes kitapları vardır. Ahdi Atik denilen bu kitapların içinden peygamber Musaya ait olduğu söylenen Tevratın İbranilerce hususi bir ehemmiyeti vardır.

Ahdi Atik, bir tarih, bir şiir kitabı, bir kanun düsturu ve bir vahiyler, îâhiler mecmuasıdır. Onlarda eski zamanlara ait hikâyeler, tanrının emirleri, Palestinin tarihi ve güzel ilâhiler vardır. Bahsolunan hikâyelerin hakiki kahramanı tanrı Yahovadır. Musevi dininden çıkmış olan Hıristiyanlık ta Ahdi Atiki mukaddes tanır. Müslümanlarca da Tevrat mukaddes bir kitaptır. Bundan dolayı Ahdi Atikin hikâyeleri pek meşhurdur. Bunlar birçok şairlere ve san’atkârlara ilham kaynağı olmuştur.

İbranilerin tarihte büyük bir siyasi rolleri olmamıştır. Hiçbir san’at ve medeniyet eserleri de yoktur. Yalnız tek tanrıya inanmak düşüncesi onlarla başlamıştır. Ahdi Atik din edebiyatı bakımından güzel bir eserdir.”¹⁷⁹

Bu anlatımda dikkati çeken noktalar:

- “Peygamber Musa’ya ait olan” değil, “olduğu söylenen”;
- “Hz. Musa” değil, “Peygamber Musa”;

¹⁷⁸ Okuma Kitabı V, a.g.e., s.77.

¹⁷⁹ Tarih Orta I, a.g.e., s.150.

- Ahdi Atik'in, "kutsal" değil, "kutsal sayılan "bir tarih, bir şiir kitabı, bir kanun düsturu, bir din edebiyatı örneği" oluşu;
- "Hıristiyanlığın Musevi dininden çıktığı" gibi, dinlerin, inanmayla ilgili özelliğinin nesnel biçimde, incelikle dile getirilişidir.

Aynı kitap "Romalılarda din" konusunu da aynı nesnellikle anlatmaktadır:

"Esas itibariyle şark tanrılarıyla Roma tanrıları arasında büyük bir münasebet vardı. Romaluların itikadı Yunanlılarınki gibi şairane ve hayali değildi. Romada her allahın muayyen salâhiyet ve işleri vardı. Her Romalı, Allahlardan ameli vazifeler beklerdi. Her şehrin ve her mahallenin ve hatta ailenin kendisine mahsus Allahları da vardı. Yavaş yavaş bu hususi Allahlar, umumi site Allahlarına tebeddül etti. 'Jüpiter' sema, yağmur ve zaman allahı oldu. Aynı zamanda hayat ve ölüm allahı idi. 'Mars' harp allahı, 'Satürn' hasat ve ziraat allahı idi.

*Eski Romada bu Allahların insan şeklinde timsalleri yoktu. Mars uzun müddet bir kılıç ile temsil edilirdi. İbadetler ve Allahlara yapılan kurbanlar rahipler tarafından idare edilirdi. Bunlar patricilerden mürekkepti. Kral en büyük rahipti. Yanında beş rahip bulunurdu."*¹⁸⁰

Ders kitabının dinler arasında yaptığı karşılaştırma, doğruluk, inanmaya değerlikle değil;şiirsel olup olmamakla ilgilidir.Ayrıca inananlara yönelik hiçbir küçümseme içermemesi de dikkat çekicidir.

Bu yansız yaklaşım İslamiyetle ilgili anlatıma ve dile de aynen yansımaktadır. İşte 1938'de basılmış 5. sınıf tarih kitabı:

"İslamı yayan Muhammed işte bu Mekke şehrinde altıncı doğum yüzyılıının sonlarına doğru dünyaya geldi. Çok küçük iken öksüz kalan Muhammed büyük babası ve amcası tarafından büyütüldü. Kureyşilerin birçoğu gibi o da ilkönce alışverişle uğraştı.

Sonradan zevce olarak aldığı Hatice adında zengin bir kadın hesabına alışveriş için seyahatler yaptı. Bu suretle Muhammed, Musa dini ile Hıristiyanlık hakkında bilgi sahibi oldu. Muhammed çok anlayışlı bir insandı. Arap kabilelerinin putlara tapmalarını, dağınık olarak yaşamalarını, geri ahlak ve âdetlerini hiç hoş görmüyordu. Yıllarca vaktini

¹⁸⁰ Tarih Orta I, a.g.e., s.240.

*düşünmekle geçirdi. En sonra bu tanrıya inanmak gerek olduğunu yaymağa başladı. Fakat ilk zamanlarda kendisine pek az kimse inandı.”*¹⁸¹

Öteki dinlerin anlatımında olduğu gibi İslamiyetle ilgili anlatımda da yansızlık sürdürülmüştür. Alışılmışın dışındaki bu metinde;

- “Hz” değil yalnızca “Muhammed” denmiş;
- Peygamberin doğumuyla ilgili olarak mucizelerden söz edilmemiş;
- “Bilgi” , peygambere “gökten” inmemiş, peygamber, bilgiyi yolculuklarla edinmiş;
- Peygamber anlayışlı, düşünen bir insanmış; akıllı, bilgili, iyi niyetliymiş.

Yazıda peygambere ait insanüstü güçlerden söz edilmemesi ona inananları incitecek herhangi bir imada da bulunulmaması dilin laik bir anlayışla ele alındığına dair ilginç bir örnektir.

“Bundan sonra Muhammed, savaşıarak dinini yaymağa çalıştı. Birkaç savaştan sonra Mekkeyi ele geçirdi. Arap kabilelerinin çoğu inanarak veya korkarak kendisine boyun eğdiler. Öldüğü zaman İslamlık bütün Arabistana yayılmış gibi idi. Muhammedin tanıttığı inan yasalarının toplu olduğu kitaba Kur’an denir.”

Bu paragrafta da benzer anlatım özellikleri görülmekte, özellikle Kuran’ın “Muhammed tarafından tanıtılan, inanç yasalarını içeren bir kitap” olarak tanımlanması dikkat çekmektedir.

“Muhammed yerine kimin geçeceğini söylemeden ölmüştü. Kendisine ilk inananlardan Ebubekir, Muhammedin yerine Halife seçildi. Halife ilk zamanlarda hem hükümet, hem din işlerinde baş idi. Ordunun da Başkomutanı idi.

*Fakat Halife Osman ve Ali zamanlarında Arapların eski kabile kavgaları tazelendi. Siyasal kavgalar din kavgaları halini aldı. En sonra Kureyşlilerin Emevi ailesinden Muaviye, halifeliği ele geçirebildi.”*¹⁸²

Halife Osman ve Ali arasındaki kavganın kökenindeki nedenlerin siyasi nedenler olduğunu anlatan bu örnekte de görüldüğü gibi, dönemin ders kitaplarında dil, laiklik açısından da özenle kullanılmıştır.

1929-1946 arasında okutulan kitaplar, laiklik kavramının kapsadığı anlamı bütün yönleriyle yansıtmakta ve laik bir kuşak yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

¹⁸¹ Tarih V, 1938, a.g.e., s.26.

¹⁸² a.g.e., s.27.

İKİNCİ BÖLÜM

1946-1960 ARASINDA OKUTULAN DERS KİTAPLARI VE LAİKLİK

1. 1946-1950 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞI

Cumhuriyet'in 1946'ya kadarki tek partili döneminde, başta ilköğretim olmak üzere, müfredat programları, yetiştirilmek istenen yurttaş tipi doğrultusunda düzenlenmişti. Müfredat programları doğrultusunda yazılan ders kitaplarından önceki bölümde yaptığımız alıntılar eğitimin laik bir anlayış doğrultusunda akla ve bilime uygun, dogmalardan uzak, eşitlikçi, sorgulayan, katılımcı kuşaklar yetiştirmeyi amaçladığını göstermektedir. Ancak, toplumsal yaşamın bütün alanlarını düzenlemeye yönelik kurallar içeren dinsel bakış açısından toplumu da, eğitimi de arındırmak kolay değildir.

Çok partili yaşama geçildiğinde, dinsel kuralları öne çıkaran bazı partilerin kurulması, CHP'de laiklik konusundaki farklı görüşlere tartışma ortamı yarattı. Partinin çiftçi kökenli kanadını oluşturan milletvekilleri, devrimlerin, özellikle laiklik anlayışının gözden geçirilmesini istedi.¹⁸³

Demokrat Parti'nin 1946'da dinsel motifleri de kullanarak Meclis'e 60 milletvekili sokmasından sonra, 1947'de yapılan CHP kurultayı, din eğitimi konusunda sert tartışmalara sahne olmuştur:

"Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun:

Köylülerimizin...ölülerini gömecek adamları bile yoktur;

Kayseri delegeşi Şükrü Nayman'ın:

Bugünkü ihtiyaç Türk milletinin ve Türk gençliğinin hasretle özlediği manevi gıda ihtiyacıdır.

Biz ihtiyacımızı İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarında bulacağız.

Kocaeli delegeşi Ziya Kösemen'in:

Laiklik yanlış tefsirlere yol açmayacak şekilde tarif edilmelidir...Esas olan devletten veya siyasetten ayrılmış olması veya bulunması değildir. Esas, fiili neticelerdir...Vatandaşlar ne istiyor bunu aramak lazımdır. Bugün vatandaşlar din öğretimini, din terbiyesini, ahlak

---

¹⁸³ Kuşkonmaz, a.g.e.,s.108.

terbiyesini istemektedirler. Memlekette din terbiyesizliği meydana gelmiştir. Laiklik umdemize haleb gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”¹⁸⁴

CHP kurultayında laiklik ilkesine, bu sert eleştirileri yönelten milletvekilleri “DP’nin CHP içindeki Truva atları mıdır; laik, demokratik cumhuriyetin laiklik konusunu yeterince kavratmadığı bilinçsiz kişiler midir, yoksa CHP’ nin oy kaybına uğramasından paniğe kapılmış kişiler midir?” soruları, bu çalışmanın konusu değildir. Ancak; kurultayda ağırlık kazanan bu görüşlerin sonuçlarına bakıldığında, laiklikten geriye gidişin başladığı söylenebilmektedir.

Birinci Bölüm’de örneklerini gösterdiğimiz, ders kitaplarına yansıyan laiklik anlayışını benimsemiş; “ümme”i “ulus”a dönüştürmek isteyen görüşü savunanlar, karşılaştıkları direnci ders programlarına, ders kitaplarının içeriğine, bu dönem için sınırlı da olsa, yansıtmışlardır.

Bu noktada öncelikle din derslerinin ve din eğitiminin zamanla geçirdiği değişikliğe kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

Din dersleri, 1924’te ilköğretimde birinci sınıf dışındaki bütün sınıflarda haftada ikişer saat okutulmuştur. 1926’da üçüncü sınıftan başlatılmış, haftada bir saate indirilmiştir. 1930’da yalnızca beşinci sınıfta, ana babalar isterse, haftada yarım saat okutulan bir ders durumuna getirilmiştir. 1924-1930 arası ortaokullarda da okutulmuş, liselerde okutulmamıştır. 1930’ların başında kent ilkokullarından ve ortaokullardan, sonlarında da köy ilkokullarından kaldırılmıştır. 1949’da dört ve beşinci sınıflara yeniden “program dışı ve ihtiyari” (notlandırılmadan, isteğe bağlı), haftada iki saat din dersi konmuştur.

1930’lara kadar okutulan din derslerinin içeriği hakkında fikir edinmek için 1924 ilkököl programlarına bakarsak: “Çocuklara Kuran abecesi öğretilcek ve fırsat düştükçe öğretmen, peygamberin (Muhammet) ‘yüce ahlakını’ ve hayatını açıklayarak ‘İslam muhabbetini’ çocukların kalbinde yaşatacaktır.”

Program bu içeriğiyle, çocukların Kuran’ı aslından okuyabilmesini, peygamberin yaşamından örnek alarak iyi ahlaklı yetişmesini ve İslam dinini sevmesini amaçlamıştır.

1926 programında ise devlet, din derslerinden batıl fikirleri, yanlış kanaatleri çürütmek, başka bir deyişle “laikleşmek” için yararlanmayı amaçlamış; çocuklara hiçbir nedenle “taassup fikri”, bağnazlık verilmemesini istemiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Yümnü Sezen, *Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları No. 73, 1993. s.44.

¹⁸⁵ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi*, 8.b, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.317.

“Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete yönelmek ve kanaatı sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamamanın ve Müslümanların zengin, memleketlerinin gelişmiş olmasının dince de istenir ve beğenilir olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır.”¹⁸⁶

Hem din eğitimi yapıp hem de eğitimi “dünyevi”leştirmeye çalışmanın yarattığı çelişkili durum 1930’da din derslerinin programdan çıkarılmasıyla sona ermiştir.

1949’da CHP hükümeti dört ve beşinci sınıflarda yeniden okutmaya başladığı din derslerinin içeriğini, 1930 öncesinde olduğu gibi, laikleşme anlamında yararlanacak biçimde düzenlemeye çalışmıştır.¹⁸⁷

2. 1946 - 1950 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI

CHP iktidarı, 1950’ye kadar din dersi dışındaki kitapların içeriğinde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Bu dönemde yeniden okutulmaya başlanan din dersi kitapları da bağnazlıktan uzak, mezhep ayrımcılığı yapmayan, insancıl bir yaklaşım içerisindedir. Örneğin 1948’de “Özel Din Dershaneleri” nde okutulmak üzere Nurettin Artam ve Nurettin Sevim tarafından yazılmış *Müslüman Çocuğun Kitabı*, din dersi kitaplarının alışılmış ozanları Yunus Emre, Mehmet Akif Ersoy’la birlikte Pir Sultan Abdal, Seyrani, Tevfik Fikret, Hz. Ali gibi alışılmadık isimlerin metinlerini de içermektedir. Kitapta hiçbir ayet, hadis ya da duanın Arapçası yer almadığı gibi, hadisler arasından da barışı, hoşgörüyü öne çıkaranları seçilmiştir.

“Tanrımız” başlıklı yazıda:

“Allah, bütün âlemlerin yaratıcısı, efendisidir. Esirgeyici, bağışlayıcı, yargılayıcıdır..”¹⁸⁸ biçiminde temiz bir Türkçeye başlayan yazı; “O’na inanmayanlar bulunur..”¹⁸⁹ gibi inanmamayı olağan karşılayan bir yargıyla sürdürülmüştür.

¹⁸⁶ a.g.e., s.317.

¹⁸⁷ a.g.e., s.317.

¹⁸⁸ N. Artam, - Nurettin Sevin, *Müslüman Çocuğun Kitabı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.13.

¹⁸⁹ a.g.e., s.14.

Peygamberler ya da din büyükleri için kullanılan sanlardan (unvan), “Hazreti” ile birlikte yer yer “Güvenilir Muhammet”¹⁹⁰ ya da bugün hiç karşılaşmadığımız “Pes [Muhammet]”¹⁹¹ gibi ilginç sanlar kullanılmış, dildeki laik anlayış sürdürülmüş; “Dil Devrimi”nin Türkçeyi, özellikle Arapçanın boyunduruğundan kurtarma amacı korunmaya çalışılmıştır.

Peygamber Muhammet’in tanıtıldığı “Güvenilir Muhammet (Muhammedül Emin)” başlıklı bölümde:

*“Mübarek çocuk, çocukluk günlerini geçirdi, gençlik çağına girdi. Yüzü nurlu, sözü ruhlu, hitabı, cevabı güzel, akılda, tedbirde eşsiz, sözünde sadık, güleryüzlülük ve başkalarına karşı lütuflârlıkta herkesten üstündü. Bu sebeplerle Kureyş Kabilesi içinde seçkin ve müstesna bir yer tuttu ve Muhammedül Emin (güvenilir Muhammet) diye meşhur oldu. On yedi yaşındayken amcası Zübeyir Abdülmuttaliboğlu ile Yemen’e gidip geldi. Bu seyahat seferinde harikulâde akı ve zekâsı dillere destan oldu.”*¹⁹² örneğinde olduğu gibi Peygamber iyi niteliklere sahip akıllı bir insan olarak betimlenmiştir.

Kitapta Mustafa Kemal’in “Yurtta barış, dünyada barış!” ilkesi zedelenmeden savaşlar ancak “savunma savaşı” olduğunda meşru sayılmıştır:

“Müslümanın hakkı ve hürriyeti saldırganlığa uğrarsa ve kendisini savunmak için savaştan başka çare kalmazsa, o zaman savaşı kabul etmek zorundadır. Bunu kabul etmesi gerekir.”

“İnsanlık Hakları ve Bu Hakların Savunması” başlıklı bölümde:

“Müslümanlık insanlığa kurtuluş ve kurtarıcılık devrini açmıştır. Kurtarılacak şey, önce insanın kendisi, sonra çevresi, daha sonra en uzaklara kadar bunalan, acı ve sıkıntı çeken, insanlık haklarından ve hürriyetlerinden mahrum kalan insanlardır” denerek savunma savaşı dışındaki savaşlar, “insan haklarından ve özgürlüklerinden mahrum kalmak” gibi evrensel bir gerekçeye dayandırılmış, yakından uzağa yapılan sıralamada “dindaşlık” bir basamak olarak yer almamıştır.

“Ödevimiz, öğrenmek, bilmek, duymak ve yapmaktır. Bunun için de hayatta tam bir insan olarak yer almalıyız. Böyle bir yeri hür insanlar alır. O halde ilk iş esirlikten kurtulmak ve insanlık haklarına kavuşmaktır.”

¹⁹⁰ a.g.e.,s.37.

¹⁹¹ a.g.e., s.17.

¹⁹² a.g.e., s.37.

*Bir aileye mensubolanlar birbirlerine karşı nasıl iyi davranırlar, birbirlerinin yardımına koşarlarsa, milletlerarası münasebetlerde de insanların haklarına saygı göstermeyi bir ödev sayacağız.”*¹⁹³

Uluslararası ilişkilerde de din bir etken olarak anılmamıştır.

CHP din eğitimi konusunda geri adım atmış olmakla birlikte, toplumu bu geri adımın yaratacağı sakıncalardan korumak için kitapların içeriğini laik ve evrensel değerlerle donatmaya çalışmıştır. Ne yazık ki bu çabanın boşuna bir çaba olduğu, din eğitimi ile laik eğitimin bağdaşmayacağı gerçeği; laik eğitim anlayışından istenen tavizlerin bu kadarla sınırlı kalamayacağı 1950’li yıllarda daha görünür biçimde ortaya çıkmıştır.

3. 1950-1960 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞI

1950’de iktidarı alan DP’nin programının dokuz maddesi (Madde 34 – 42) “Milli Eğitim İşleri”ne ayrılmıştı. Programa göre DP, öğrenim birliğinden yanaydı. Partiye göre, eğitimin amacı gelecek kuşakların yalnız bilimsel bilgiyle değil, milli ve insani bütün manevi değerlerle donatılması olmalıydı. Programın “Umumi Prensipler” başlıklı bölümünde laiklik konusundaki görüşünü *“Partimiz... laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.”*¹⁹⁴ diye ilan eden DP, bu görüşüne uygun olarak din öğretimi ve din adamları yetiştirilmesi konusunda uzmanlar tarafından bir program hazırlanmasını öngörüyordu. Din öğretimine ilişkin bu ilkeler, dini tekrar okul sistemi içine sokmak ve böylece Kemalist devrimin 1920’lerin sonları ile 1930’larda eğitim alanında gerçekleştirdiği öncelikli reformunu ortadan kaldırmak amacını güdüyordu.

17 Mayıs 1954’ten 9 Aralık 1955’e kadar işbaşında kalan üçüncü Menderes hükümetinin programında yer alan *“Hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatını yalnız memleketin maddi kudret ve takatinde değil, aynı zamanda halkın ve gençliğin manevi değerlerle teçhizinde bulan iktidarımızın maarif sahasına hayati bir ehemmiyet atfetmesi elbette ki tabii idi.”* cümlesiyle, daha önceki DP hükümetlerinin programlarında yer alan *“milli karaktere ve ananelere göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz etme”* ifadesinin bu

¹⁹³ a.g.e., s.159.

¹⁹⁴ Kaplan, a.g.e., s.201.

programda sadece “manevi değerlerle teçhiz” şekline dönüştürülmüş olması dikkat çekiciydi.”¹⁹⁵ DP, bu ve benzeri programları doğrultusunda “din dersleri konusunda önemli değişiklikler getirdi: Din dersleri yine “ihtiyari” dir, fakat program içi dersler haline dönüştürülmüştür. “Çocuklarına din dersi aldırılmak istemeyenler bu hususu sene başında yazılı olarak okul idaresine bildireceklerdir... Böyle bir beyanda bulunmayan kimselerin çocukları için imtihan ve dersler otomatik olarak mecburidir.”¹⁹⁶

1950’de iktidarı alan partinin, programındaki “umumi prensipler” bölümünde iki hedef olduğu görülmektedir:

- 1- Din derslerini eğitim programının içine alarak yalnızca isteyenleri bilgilendirme amacıyla çıkarıp öteki dersler gibi sınıf geçmeyi ya da sınıfta kalmayı belirleyen bir konuma sokmak;
- 2- Din dersleri kitaplarının içeriğini değiştirmek.¹⁹⁷

Ama DP’nin parti programında görülmeyen asıl hedefi, “din aleyhtarlığı” olarak yorumladığı laik eğitim düzenini yeniden biçimlendirmek, örneklerini göstereceğimiz içeriği değiştirilmiş ders kitaplarındaki konuları işleyecek “öğretmenler”i de yetiştirmektir.

4. 1950-1960 DÖNEMİ LAİKLİK ANLAYIŞININ DERS KİTAPLARINA YANSIYIŞI

4.1. “Manevi Değerlerle Teçhiz Edilmiş” Ders Kitapları

“Çocuklarına din dersi aldırılmak istemeyenler”in “bu hususu sene başında yazılı olarak okul idaresine” bildirme olasılıklarının düşüklüğü nedeniyle, Demokrat Parti’nin “otomatik olarak mecburi” hale getirdiği din derslerinde okutulan kitaplar, ilk yıllarda CHP’nin hazırladığı kitaplarda yapılan küçük bir değişiklikle okutulmuştur. Bu değişiklik DP’nin iktidara geldiğinde yaptığı ilk uygulamayla, ezanın yeniden Arapça okutulmasıyla koşut bir değişikliktir. Ders kitabındaki Türkçe ezanın yanına Arapçası da basılmıştır.

1950’de basılmış Din Dersi kitabında¹⁹⁸ ezanın Arapçası verilmemişken kitabın 1953 tarihli basımında¹⁹⁹ Arapça ve Türkçesini bir arada görmekteyiz:

¹⁹⁵ a.g.e., ss.201-220.

¹⁹⁶ Akyüz, a.g.e., s.318.

¹⁹⁷ a.g.e., s.318.

¹⁹⁸ Din Dersleri V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s.34.

¹⁹⁹ Din Dersleri II, İlkokul Kitapları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.2.

Ezan

(Allâhü Ekber!) 4 defa

(Eşhedü en lâ ilâhe illallâh!) 2 defa

(Eşhedü enne Muhammeder – Resûlullâh!) 2 defa

(Hayye alessalât!) [1] 2 defa

(Hayye alelfelâh!) [2] 2 defa

(Allâhü Ekber!) 2 defa

(Lâ ilâhe illallâh!) 1 defa

Ezanın Türkçesi

Tanrı Uludur

Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrıdan başka yoktur tapacak

Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrının elçisidir Muhammet.

Haydin namaza

Haydin felâha

Tanrı Uludur

Tanrıdan başka yoktur tapacak

Kitap ezanla ilgili olarak düştüğü dipnotta “alessalât”taki t harfinin h olarak okunacağını belirtmiş, öğretmenden “bu H’nin eski H olduğunu” da çocuklara anlatmasını istemiştir. Ezanla birlikte Arapçanın yeniden boyunduruğu için ders kitaplarında ilk adım atılmıştır. İkinci adım tarih 1959’u gösterirken ezanın minarelerden okunabilecek ezgisine uygun olarak yapılan çevirisinin kitaplardan çıkarılması ve Türkçesinin paranteze alınmasıdır:

EZÂN’IN KELİMELERİ ŞUDUR:

4 defa Allâhü ekber (= Allah’tır en ulu!)

2 defa Eşhedü en lâ ilâhe illallâh (= Allâh’tan başka tapacak olmadığına tanıklık ederim.)

2 defa Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh (=Muhammed’in Allah’ın Elçisi olduğuna tanıklık ederim.)

2 defa Hayye ales – salât [*] (= Namaza gelin toplanın!)

2 defa Hayye alel – felâh [**] (= Felâha gelin toplanın!)

2 defa Allâhü ekber (=Allâh’tır en ulu!)

1 defa Lâ – ilâhe illallâh (= Allâh’tan başka tapacak yoktur.)²⁰⁰

²⁰⁰ Din Dersleri II İlkokul Kitapları, İstanbul, Maarif Basımevi, 1959, s.70.

4.2. Din “Yeniden” Yol Gösteriyor

1952’den başlanarak okutulan yeni din dersi kitapları DP’nin en başta laiklik anlayışı bakımından, önceki dönemle derin ve kıyasıya hesaplaştığı alanı oluşturmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanı A.Hamdi Akseki’nin “imam hatip, öğretmen, köy öğretmen okulları ve orta okullarla muadil diğer okullar için” yazdığı *İslam Dini İtikat, İbadet ve Ahlak* adlı kitabı, 1950’ye kadar “Yaşamda tek yol gösterici bilimdir, fendir” anlayışının ve “.. görünmeyen bir kuvvete bağlanmak, ondan korkuya ve ümide düşmek hususundaki meyil” olarak tanımlanan “din” kavramının karşısına: “*Beşeriyetle beraber doğmuş olan din, insanların sonradan icad eyledikleri bir şey değildir. İnsan doğarken bununla beraber doğmuştur.*”²⁰¹ tanımını koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1928’de yaptığı Yazı Devrimi’ne karşın Arap harfleri, ders kitaplarında başlık olarak kullanılmıştır.

Akseki, kitabın önsözünde:

“*Esas tuttuğumuz metinler yalnız mes’eleleri yazarak onların delillerinden uzun uzadıya bahsetmediklerinden biz de öyle yaptık. Esâsen böyle olması bellemek ve akılda tutmak için daha kolaydır.*”²⁰² demektedir. Akseki, kitabını yazarken yararlandığı kaynaklarda “delil” yani kanıt bulunmadığını, bu nedenle kendisinin de aynı yöntemi uyguladığını; bu yöntemin “bellemek ve akılda tutmak” için “daha kolay” olduğunu söylemektedir. Daha önsözde çocuklara 1950 öncesi kitaplarda eleştirel biçimde anlatılan Osmanlı eğitim düzeninin belleme ve belletmeye dayalı sisteminin geri dönmeye başladığı görülmektedir. Yazarın:

“*Din, Allâhu Teâlâ tarafından vaz’ olunmuş bir kanundur.*”²⁰³ tanımıyla dışarıdan nesnel bir din tanımı yerine dinin kendisi için yaptığı tanımı koyması, yol göstericinin din olacağını; düşünmenin, sormanın, yorumlamanın söz konusu olmayacağını göstermektedir.

²⁰¹ A. Hamdi Akseki, *İslam Dini İtikat, İbadet ve Ahlak*, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1958, s.13.

²⁰² a.g.e., s.6.

²⁰³ a.g.e., s.9.

4.3. “Dinler ve Mezhepler Hakkında Umumi Mâlumat”

Akseki'nin kitabı aracılığıyla öğrencilere aktarılan anlayış, dinin bir “zâbita” (kolluk kuvveti) olduğu, o olmaksızın ahlak ve hukuk kurallarının yerleşmesinin olanaksız olduğudur: *“Gariziyât itibariyle ihtirâsâtına bir had olmayan insanlar bu ihtiraslarını mu'tedil bir şekle sokacak bir zâbitaya muhtaçtırlar ki, bu da dindir. Dini zâbita olmasaydı insanlar arasında ahlâki ve hukuki zâbitaların teessüs etmesi imkânsız olurdu.”*²⁰⁴ İnsanın yaratılışı gereği hırslarının sınırı olmadığına inananlardan, elbette eğitim, bilim ve akıl yoluyla “ahlaki ve hukuki” bir düzen kurulabileceğini kavraması, kavratmak istemesi beklenemez.

Artık bu dönem kitaplarında, 1937'de basılmış psikoloji kitabındaki gibi dinin değişmez kurallarının toplumların değişen koşul ve gereksinimlerini karşılamaya yetmeyeceğinden, “laik ahlak” anlayışının gerektirdiği “iyi ve fenayı birbirinden ayırt etmek için felsefi düşünceye ihtiyaç...” olduğundan söz edildiğine rastlanamayacaktır. 1937'de basılmış Psikoloji kitabında eleştirilen, “basit” yol, “din kitaplarının iyi dedikleri şey iyidir, fena dedikleri şey fenadır”²⁰⁵ anlayışı bu kitapta yaşama geçirilmektedir. Anlayışı pekiştirmek için “vicdan”ın dinin yerini tutamayacağı, iyiyle kötüyü ayırt etmeyi sağlamayacağı da eklemiştir: *“İyi vicdana sahib olabilmek için iyi bir din terbiyesi almış, ahlâkan çok yükselmiş, terbiyeli muhitlerde yaşamış olmak lâzımdır. Binâenaleyh, yalnız başına vicdan, insana, ne gaye-i hilkatını bildirir, ne gideceği yolu gösterebilir, ne de hayır ve şerri ayırt edebilir. Aynı zamanda hak ve vazifenin, hayır ve faziletin kâfi derecede ne mi'yârı ne de kuvve-i te'yidiyesi olamaz. Vicdan, dalâlete düşmemek ve yolunu şaşırılmamak için kendisine yol gösterecek bir rehber muhtaçtır ki, o da Vahy-i İlâhi'dir; Din'dir.*

*Hakiki bir din terbiyesi almış, bu terbiyeden az çok istifâde etmiş insanların vicdanlarıdır ki, kendilerini tamâmen fenâlıktan alıkoyarak fazilet yoluna sevk edebilir.”*²⁰⁶

Ancak din eğitimi almış insanların kendilerini kötülük yapmaktan alıkoyabileceği anlayışının laik bir anlayış olmadığı ortadadır. “Din”den kasıt “Müslümanlık” olduğu için başka dinden olanların (hele de herhangi bir dinden olmayanların) ahlaklı olamayacağını, dolaylı da olsa,

²⁰⁴ a.g.e., s.10.

²⁰⁵ Taner, a.g.e., s.183.

²⁰⁶ Akseki, a.g.e., s.12.

beyinlere yerleştirilmesi DP'nin "laikliğin dine karşı olmak biçimindeki tefsiri"nden ne anladığını da göstermektedir:

"Biliyoruz ki: Allâhu Teâlâ, Hz. Muhammed salla'llâhu aleyhi ve sellem'i bütün insanlara ve cinlere Peygamber gönderdi. Peygamber, Allâh'ın emirlerini insanlara bildirdi; onları düştükleri cehâlet ve dalâlet çukurlarından çekip çıkardı; gidecekleri yolu aydınlattı, saâdet kapılarını açtı." ²⁰⁷

1958'de basılmış bu kitap "ezber"i bir yöntem olarak seçtiğinden "dili de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak" kaygısını taşımamaktadır. Arapça, Farsça sözcüklerle doldurduğu anlatısı "akıl mı, vahiy mi?" sorusunu yanıtlarken de çocukların kafasını karıştıracak bir sonuca kolaylıkla ulaşmaktadır: *Binâenaleyh İslâm i'tikadına göre Dinin menşei "Vahiy ve Nübüvvet'dir. Vahiy ve nübüvvet ise bir hakikattir; târihen sâbit bir şeydir."* ²⁰⁸ İslam inancına göre dinin kaynağının "Vahiy ve Nübüvvet" (Tanrı tarafından duyurma ve peygamberlik) olduğunu, tarihi de tanık göstererek belirttikten hemen sonra, bir "yansızlık" görüntüsü vererek bu konuda Müslümanlar arasında farklı görüşler olduğunu eklemektedir: *"Ancak vahiy ve nübüvvet olmasaydı, beşerin akl- ı seliminin, din ve şeriatı idrâk edip edemeyeceği üzerinde birkaç mezhep vardır. Mûtezile'ye göre akıl, esâsât-ı diniyeyi kat'i sürette anlayabilirdi. Eş'ariyye'ye göre akıl, yalnız hitâbât-ı İlâhiyyeyi anlamaya bir âlettir."* Ardından da bir mezhebe ait olduğunu söylediği görüşün doğru olduğunu yinelemektedir: *"Binâenaleyh, vahiy ve nübüvvet olmaksızın, akıl, din ve şeriatı anlayamaz."* Böylece yol gösterici, Müslümanlık adına konuşan herhangi biri değil Eş'ariyye'nin kurucusu İmamebulhasen ül Eş'arî'dir.

Akseki'nin yazdığı bu kitap DP programında vurgulanan, kime ait olduğu belirtilmese de Atatürk'le başlayıp 1950'ye kadar benimsenmiş ve ders kitaplarında da yer almış "laiklik" anlayışını, yani DP'ye göre "laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlışı"²⁰⁹ yorumunu bu biçimde düzeltilmiş olmaktadır. Devletin dinle ilgili yansızlığını, inanan inanmayan her yurttaşın yasalar önünde eşitliğini savunan 1950 öncesi laiklik anlayışının karşısına DP; programında *".. din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.."* diyerek Diyanet İşleri Başkanına yazdırdığı bu kitapla, devlet aracılığıyla bir mezhebin görüşlerini genel doğrular olarak gelecek kuşaklara benimsetmeye çalışarak çıkmaktadır.

²⁰⁷ a.g.e., s.41.

²⁰⁸ a.g.e., s.13.

²⁰⁹ Kaplan, a.g.e., s.201.

Bununla yetinmeyip ne olduklarını açıklamadan bazı düşünce akımlarını “fikri sapıklık”la suçlamaktadır:

“Beşerin iptidâsını mutlak bir vahşet olarak gösteren faraziyenin yanlış bir faraziye olduğu ilim, felsefe, tarih ve mukaddes kitaplarla da sâbittir. Şu halde, bu yanlış faraziyenin üzerine istinâd eden Animizm ve Naturizm nazariyeleri de esassız ve istinatsız bir faraziyeden, fikri bir sapıklıktan ibâret kalıyor.” ²¹⁰

Yazara göre dinle açıklanmayan her varsayım “sapıklık”tır; öğrencinin araştırıp düşünüp bir sonuca varmasına gerek yoktur.

Akseki'nin kitabına yansıyan anlayış, dönemin bütün kitaplarında görülmektedir. Örneğin, öğretmen okullarında okutulmak amacıyla yazılmış bir kitap bütün öğrencileri Müslüman kabul etmektedir:

“Müslümanlıkta din, “Allah tarafından kurulup mensuplarını dünya ve ahrette kurtuluşa, selâmete götüren itikat ve amellerden ibaret bir kurumdur” diye tarif olunur. Bu tarif, dini en geniş mânasiyle alır. Din kelimesi herhangi bir din anlamını ifade ederse de, Müslümanlar arasında özellikle “Allah indindeki din” dir. Ve bu mânâyı Kur’andan alır.” ²¹¹

1957’de öğretmen adayları için basılmış *Din Bilgisi* kitabındaki bu tanım dinin “en geniş” tanımı olmadığı gibi Müslümanlık da “tek tanrılı” tek din değildir, ama yazarın bunu ima ettiği aşağıdaki alıntıda ayrıca Müslümanlar için Cennet’in “garanti” olduğu da söylenmektedir:

“Tek bir Tanrı inancı, her türlü ahlaki değerlerin de temelidir. İman, ahlak ile birlikte düşünülür. Hz. Muhammed’in bu yoldaki tefsir ve beyanı bizlere ışık tutucudur.

İmanda kemale eren müminler, ahlâken en güzel kimselerdir. Sizin en hayırlınız da ailesine iyi muamele edeninizdir.” Ve yine hadisler arasında yer alan “Lâ ilâhe illâllah, diyen kimse cennete girer” sözü, hakkıyla Allah’ın birliğine bağlı olanların bu sorumluluğu duyarak doğru yolda, ölçülü yaşamlarının bir sonucu olacağı fikrini ifade eder.” ²¹²

²¹⁰ Akseki, a.g.e., s.15.

²¹¹ Neda Armaner, *Öğretmen Okulları Ders Kitapları Din Bilgisi İkinci Devre I*, 6.baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1957.s.1.

²¹² a.g.e., s.55.

Bu açıklama, “tek tanrıya inanmayanlar ya da inançsızlar ahlaki değerlerden yoksundur” biçiminde yorumlanabileceği gibi “Hz. Muhammed” yolunda gidenlerin günah işlemeyeceği biçiminde de yorumlanabilmektedir.

1940 yılının *Çocuk Psikolojisi* kitabı “.. Çocuğun aileden aldığı dini duygulara... öğretmenini karışmaya hakkı yoktur.”²¹³ derken; 1957’de basılmış öğretmen okulu *Din Bilgisi* kitabı :

“Dini öğretim ve eğitimi bakımından aileden sonra en önemli vazife ilkokula düşer. Bundan ötürü din bilgisinin de, diğer kültür dersleri gibi, sistemli ve programlı bir esasa dayandırılması; bu derse ait özel bir öğretim metodu bilgisinin verilmesi gerekli olur.”²¹⁴ demektedir. Üstelik: “Öğretmenliğin belli ve kutsal ödevlerinden biri de, öğrencilerinin gönlündeki mânevi değerleri bulup onları kaybolmaksızın sağlam bilgilerle geliştirmeğe yardım etmektir. Özel olarak denilebilir ki, böyle bir öğreticinin iyi ve ölçülü bir metotla işlediği din bilgisi dersleri, her bakımdan çocuğun eğitim ve öğretimi üzerinde yapıcı ve geliştirici şekilde büyük etkiler yapan çok önemli bir ders haline getirebilir.” diyerek öğretmenin önceki dönemdeki işlevinde kökten bir değişiklik yapmaktadır:

“Nasıl yapacak bunu öğretmen? Çocukta uyanan merak ve tecessüsleri dinin esaslarına uygun olarak açıklamak [la]²¹⁵; dini emirler tatlılıkla ruhlara sindiril[erek]...”²¹⁶

Artık öğretmen, çocuğun merakını bilime değil din kurallarına göre giderecektir. “Din Bilgisinin tek başına amacı” da:

“...Yüce Tanrı ve O’nun öğretileridir. Bu öğretilerin kaynakları ise, Kur’an – ı Kerim, Peygamberin Sünneti ile bilgi ve fikir hürriyetinin mahsulü olan eserlerdir. Din bilgisinin belli amacı da bunların tanıtılması ve açıklanmasıdır. Ancak çocukların düşünce ve duyguları dini bilgilere ilkokul çağlarında alıştırılırken bunların disiplinli bir şekilde ahlâki bir gayeye bağlı olduğu da kesin bir prensip olarak bilinir.”²¹⁷

“Çocukların düşünce ve duyguları dinî bilgilere ilkokul çağlarında” alıştırılacak; bu, disiplinli bir şekilde yapılacaktır; amaç da “ahlaki”dir. Öğretmen adayları bu “ahlaki gaye” ye yalnızca İslam dini aracılığıyla ulaşabilecekleri doğrultusunda koşullandırılmaktadır.

²¹³ Gövsa, a.g.e., s.264.

²¹⁴ Armaner, a.g.e., s.225.

²¹⁵ a.g.e., s.321.

²¹⁶ a.g.e., s.229.

²¹⁷ a.g.e., s.226.

Kitaplar batıl inançlara yine karşı olunduğunu bildirmektedir: “*Üfürükçülük, muskacılık, hurafe, falcılık ve putperestliğe dayanan bâtil inanç ve hareketlerin İslam dininden sayılmayacağı belirtilerek üzerinde durulur.*”²¹⁸ Ama; “*Mucizelerin yalnız Peygamberlere mahsus olduğu açıklanarak sağlam ve hakiki inançlar değerlendirilir.*”²¹⁹

Bu karışık anlatımdan çıkarılabilecek yalın sonuç ise olağanüstülüklerin, peygamberler söz konusu olduğunda olağan hale geldiğidir.

Öğretmenin görevi çocuklara evde verilen dini bilgileri pekiştirmektir. Bu yolla dinin, devlet ve insan yaşamına ilişkin anlayışı okul aracılığıyla yeniden yaygınlaştırılacak, laiklik tasfiye edilmeye başlanacaktır. Böylece Cumhuriyet’in birey yetiştirme süreci Osmanlı İmparatorluğu’ndaki müritlik yönünde değiştirilecek, itaatkâr, sorun çıkarmayan yurttaş tipine dönülecektir.

Daha küçük çocuklar için yazılmış din dersi kitaplarında da durum farklı değildir:

“*Bir zamanlar ben yoktum; anam atam da yoktu. Önceleri dünya da yokmuş; ne ay ne güneş, ne gece ne gündüz varmış. Yeri gök, ayı güneşi, denizleri karaları, ağaçları ormanları, hayvanları insanları, sözün kısası canlı, cansız her şeyi Allah yaratmıştır. Allah önce Adem babamızı, Havva anamızı yaratmış, onlardan bütün insanları çoğaltmış, insanlar için bitmez tükenmez nimetler yaratmıştır.*”²²⁰ *Yurt sevgisi, imandan gelir. Allah’a inananlar, yurtlarını çok severler.*”²²¹

Din dersi kitaplarının insanın, dünyanın, evrenin oluşumunu dinsel öğretiler doğrultusunda açıklaması olağan sayılsa da “Allah’a inanmayanlar yurtlarını sevmezler, inananlarına sevdiği kesindir.” anlamına gelen açıklama olağan sayılamaz. Toplumsal değerlere kutsallık dışı değerlerle yaklaşan laiklik anlayışının tersine, “*Millet parasını boş yere harcamaktan sakınmalıyız ve bilmeliyiz ki milletin malı Allah’ın bize emanetidir; emanete hiyanet etmek ahlâksızlığın en büyüğüdür.*”²²² diyerek her değeri kutsallığa dayandıran ve “*Çok şükür ben mümin ve müslümanım.*”²²³ diyerek de kutsal değerleri en yukarıya yerleştiren anlayışla yetiştirilecek çocukların, farklı olanlara hoşgörüyüyle yaklaşması beklenemez.

²¹⁸ a.g.e., s.231.

²¹⁹ a.g.e., s.231.

²²⁰ Din Dersi V, a.g.e., s.11.

²²¹ Din Dersleri I, İlkokul Kitapları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.20.

²²² Din Dersleri I, İlkokul Kitapları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961 s.55.

²²³ Din Dersleri I, İlkokul Kitapları, İstanbul, Maarif Basımevi, 1959, s.44.

“Çocukların Merakı Nasıl Giderilmeli?” sorusuna bu kitapların verdiği yanıt “Çocukta uyanan merak ve tecessüsleri, dinin esaslarına uygun olarak açıklamak gerekir. Bilhassa cevapların seviyeden yüksek olup tasavvur ve bilgi derecesini aşmamasına dikkat edilir.” Toplumsal değerler dışında merak uyandıran konuların açıklamalarının da bilime değil dine dayalı olarak yapılması istenmektedir. Yeterli olmazsa: “Çocuklara birer ibret dersi veren dini tevatürler bâtila dayandırılmaksızın anlatılır. Meselâ Peygamberlerin hayatlarından örnekler alınırken Allaha karşı bağlılık, sabır ve şükür nosyonları işlenir.”²²⁴

1940’da basılmış *Astronomi* kitabı, önsözünde, astronomi dersinin; pratik bir değeri olmasa da: “Çocuk, sorularının tatmin edici cevaplarını mektepte bulabilmelidir.”²²⁵ gerekçesiyle konulduğunu belirtip merak gidermenin adresini bilim olarak verirken DP’nin ders kitabı “dinî tevatürleri” ve peygamberlerin efsanelere dayalı yaşamlarını, merak gidermenin adresi olarak göstermektedir.

4.4. Eşitlik, Kardeşlik

Beşinci sınıflar için yazılmış bir başka kitap “kardeşlik” konusunu aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

“Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Bu kardeşlik soydan gelme kardeşlikten daha geniştir. “Allah birdir, ondan başka Tanrı yoktur; Hz. Muhammed Allahın Peygamberidir.” diyenler de, Müslüman olmak bakımından birbirinin kardeşidir. Ailemizin dışında ve yurt içinde beraberce yaşadığımız bütün Müslümanlar kardeşimiz olduğu gibi sınırlarımızın dışında kalan Müslümanlar da kardeşimizdir. Allah, Kuranda “Müslümanlar kardeşten başka bir şey değillerdir” buyuruyor. Madem ki Allah, Müslümanı Müslümana kardeş yapmıştır. Peygamberimiz de sözleri ve işleriyle bunu kuvvetlendirmiştir; öyle ise birbirimizi kardeş tanımamız ve öylece hareket etmemiz gerektir. Dünyanın hangi köşesinde, hangi ulustan, hangi mezhepte olursa olsun Allahın birliğini ve Hz. Muhammed’in Peygamberliğini kabul etmiş olanlar birbirinin kardeşidir. Hepsi bir bedenın elleri, kolları demektir. Onların sevinçleri bizim sevincimiz, tasaları da bizim tasamızdır. Biz kardeşlerimizin yeryüzünde çoğalmasını, ilerlemesini ve hergün biraz daha yükselmesini isteriz. Bir Müslüman, din kardeşlerini yürekten, gönülden sevmedikçe iyi ve uygun bir Müslüman sayılmaz.

²²⁴ Armaner, a.g.e., s.231.

²²⁵ Gökdoğan, a.g.e., önsöz.

Bu kadar da değil. Kardeşliğin bundan daha geniş bir mânası vardır ki o da insan kardeşliğidir.

Biliriz ki, yüce Tanrımız, ilk önce insanları bir ana ile bir babadan yaratmıştır. Bütün insanlar bunlardan türemiş ve üremiştir. Mademki ilk babamız ve anamız birdir, o halde bu bakımdan bütün insanlar hangi dinden olursa olsun birbirinin kardeşidir. Hepsine kardeş gözüyle bakarız. Sevgili Peygamberimiz de: 'Ey Allahın kulları, hepiniz kardeş olunuz.' buyurmuştur." 226

"Bütün insanlar kardeş, Müslümanlar daha kardeş." diye özetlenebilecek bu paragraflar George Orwell'in "Bütün insanlar eşit, bazıları daha eşit..." ironisiyle benzeşmesi bakımından ilginç bir özellik göstermektedir. Ders kitabındaki bu anlatımın sanatsal bir yöntemle eşitsizliği eleştirmedeği açıktır. Tersine, laikliğin temel ilkelerinden "eşitlik" kavramını zedelediği, inanca dayalı bir ayrımcılığı beslemek istediği ortadadır.

"Müslüman en temiz bir insandır. Müslümanın yüreği, dili, bedeni, üstü başı, evi, odası tertemiz olmalıdır. Müslüman kimseye karşı kötülük beslemez herkes için iyilik düşünür, herkesin iyi olmasını ister. Müslüman yalan söylemez, dili ile kimseyi incitmez, başkalarının gönlünü kıracak sözler söylemez, kaba ve kötü sözlerle dilini kirletmez." 227

"Çok şükür ben mümin ve müslümanım

Müslüman, her yönden iyi ve faydalı olur, herkes için iyilik düşünür, herkese iyilik yapmak ister.

Müslüman, bal arısı gibidir. Hiçbir haliyle hiçbir kimseye ağırlık vermez. Kimseye karşı kötü fikirler beslemez, eliyle diliyle kimseyi incitmez, dostlarını umutmaz, büyüklerini sayar, küçüklerini korur, çalışmayı sever, içi dışı temizdir." 228

Bu ders kitapları, laikliği değiştirilemez bir ilke olarak benimseyen Cumhuriyet'in 1950 öncesi ders kitaplarında anlatılan iyi, erdemli insan olmak için dinsel inancın yetmediğinden, bu nedenle tekkelerin kapatıldığından söz etmemektedir.

²²⁶ Din Dersleri II, 1953, a.g.e., s.12.

²²⁷ Din Dersleri V, a.g.e., s.4.

²²⁸ Din Dersleri I, 1961, a.g.e., s.44.

4.5. Peygamber ve Nitelikleri

“Beş yüz yetmiş bir yılı nisanının 20 sine raslayan bir pazartesi gecesi; tan yeri ağarıyorken Peygamberimiz dünyaya geldi ve güneş doğmadan dünyayı aydınlattı, âlem nur ile doldu.”

“Tanyeri ağarıyorken... güneş doğmadan” gerçekleşen “dünyanın aydınlanması” olayının bilimsel bir açıklaması olamayacağı için kitabın da böyle bir çabası yoktur. Çocuğun “Kim görmüş? Nasıl kanıtlanabiliyor böyle bir olay?” gibi sorular sorarak nesnel bir yaklaşımda bulunması beklenmiyor, istenmiyor. Çocuktan istenen mucizelere inanmasıdır.

“Mekke'nin ileri gelenleri öteden beri, yeni doğan çocuklarını şehirden uzak, havası güzel yerlerde oturan aşiretlerden bir süt anneye verirler, birkaç yıl onların yanında bırakırlardı. Yurtlarının iyiliği, dillerinin düzgünlüğü ve inceliğiyle tanınmış Sa'd oğulları kabilesinden, Hâris'in karısı Halime, Peygamberimiz doğduğu sıralarda Mekke'ye gelmişti; Abdülmuttaliple görüşerek Peygamberimizi alıp götürdü. O yıl Sa'da oğulları yurdunda da kıtlık ve darlık vardı. Halime'nin evinde her şey birdenbire bereketlenmeğe, çoğalmaya başladı.

Peygamberimiz büyüüp gezmeğe başlayınca annesi Amine almak istemişse de Halime birtakım bahaneler ile bu çok hayırlı ve uğurlu yavruyu altı yaşına kadar yanından ayırmadı. Halime onu canı gibi sever ve her şeyden sakınırdı.” ²²⁹

Bu din dersi kitabına göre; Peygamberin sütannesi Halime “inceliğiyle tanınmış” bir kabilenin üyesi olduğu halde, evine “bereket” getirdiğini anladığı peygamber'i “bahaneler ileri sürerek” annesine vermiyor. Ama Halime, peygamberi “canı gibi” seviyor. Halime iyi bir insan mıdır, kötü bir insan mı? Peygamberi gerçekten seviyor mu yoksa, kişisel çıkarları mı önde geliyor? Kitap, peygamberin olağanüstülüğünü anlatmak isterken “iyilik” ve “kötülük”le ilgili ölçütleri nesnellikten uzaklaştırmakta, çocukların kafasını karıştırmaktadır.

---

²²⁹ a.g.e., s.23.

“Allah’ın sevgilisi Muhammed çok uğurlu bir çocuktur; gittiği yere uğur ve bereket götürürdü. Mekke’de sık sık kıtlık olur, yağmur duasına çıkılırdı. Peygamberimizi ne zaman yanlarında götürürlerse yağmursuz dönmezlerdi.” ²³⁰

Bu kitap aracılığıyla, “Suyu dua bulmaz, fen bulur”²³¹ diyen 1939’da basılmış kitabın tersine duayla yağmur yağdırılabileceği, hele yanınızda peygamber varsa bunun garanti olduğu çocuklara öğretilmektedir.

“Peygamberlik, Allah vergisidir; çalışıp çabalamakla elde edilemez. Allah, onu lâyık olan kimselere vermiştir, ona kimin lâyık olduğunu da yalnız kendisi bilir.

Peygamberler bizim gibi insandır, doğar, büyür, yer, içer, gezer, yatarlar. Fakat, Allah onların kalblerini hakikatlarla doldurmuştur.

Peygamberlerin kalbleri her zaman uyanık ve Allah’a açıktır.

Peygamberler, gizli, açık hiçbir günah işlemezler, kötülük düşünmezler, yalan söylemezler, hile yapmazlar, emanete hiyanet etmezler.” ²³²

Bu metin,

“Muhammed çok anlayışlı bir insandı... yıllarca vaktini düşünmekle geçirdi. En sonra tanrıya inanmak gerek olduğunu yaymağa başladı.” ²³³

diyen 1950 öncesi ders kitaplarına bir gönderme niteliği taşımaktadır. 1950 öncesi kitaplar, Peygamber’in zeki bir insan olduğunu, peygamberliğini uzun uzun düşündükten sonra yaymaya başladığını söylerken içinde, bu kararın iradi, akıl yoluyla verilmiş bir karar olduğu anlamını barındırdığından 1950 sonrası kitap bu yaklaşıma karşı çıkmakta; bir yandan peygamberin “bizim gibi” insan olduğunu söylerken bir yandan “çalışıp çabalamakla” peygamber olunamayacağını, gerçeğin peygamberin kalbine Allah tarafından doldurulduğunu söylemektedir.

Sonuç olarak kitap Peygamber “iyi olduğu için mi peygamber olmuştur, peygamber olduğu için mi iyidir?” gibi çapraşık bir sorunun sorulmasına neden olmakta ve bu soruyu yanıtsız bırakmaktadır.

Oysa 1950 öncesi kitap, Peygamber’e inanan insanları incitmeyecek özenli bir anlatımla çalışkanlığın, düşünmenin bir erdem olduğunu anlatmaktaydı.

²³⁰ a.g.e., s.24.

²³¹ Üçüncü Yıl Kitabı, a.g.e., s.211.

²³² Din Dersleri I, 1953, a.g.e., s.21.

²³³ Tarih V, a.g.e., s.26.

4.6. İlim ve Ezber

“Caminin yanına genişçe bir sofa yapıldı. Kendini yalnız ilme vermek isteyen bazı Müslümanlar vardı ki, onlar burada eyleşir, karın tokluğuna kanaat ederek Peygamberin ilahi ilminden faydalanır, Peygambere gelen ayetleri, ondan duydukları hadisleri ezber edip başkalarına da öğretirlerdi.”²³⁴

Bu anlatım da bilimi, duyulanları “ezber etmek”le bir tutan, insanın daha iyi bir yaşam için çabalaması yerine “karın tokluğuna kanaat etme”sini, bir erdem olarak çocuklara sunan niteliktedir.

Mucizeler çeşitlidir:

“En büyük mucizelerinden biri ve belki birincisi, Ulu Şanlı Kuran’dır ki, Kıyamet’e kadar bakidir.

Çünkü : Bir asırda herkes neye itibar ediyorsa, o asırda elçi olan peygamberin mucizeleri de ona göre olurdu.

Meselâ, Hazreti Musa Aleyhisselâm’ın asrında her tarafta sihirbazlık rağbetteydi. Allah da ona asâsını, ejdere çevirmek gibi sihirbazları yenecek mucizeler verdi.

Hazreti İsa Aleyhisselâm’ın asrında da hekimlik, hastaları ilaçla iyi etmek, günün mühim meselelerindendi. Allah da ona, körlerin gözlerini açmak ve ölüleri diriltmek gibi hekimlerin ilim kuvvetiyle başaramayacağı mucizeler yaptırdı.

Âhir Zaman Peygamberi Hazreti Muhammed’in asrında, şiir söylemek, güzel, parlak sözler söylemek pek ziyade itibar bulmuştu. Şehirlilerin de, çöldekilerin de aralarında iyi konuşmak âdeta üstünlük ölçüsü olmuştu..

Hiçbir eski medeniyete sahip olmadan çobanlıkla ve ufak tefek ticaretle geçinen bir kavmin dilinde bir asır içinde görülen bu üstün gelişme, halkta da güzel sözden anlama istidadını, gereği gibi, geliştirmişti.

İşte Ulu Şanlı Kur’an, böyle üstün dil modasının hüküm sürdüğü bir yerde hiçbir şairin yazamayacağı güzellikte bir mucize halinde okuma yazma bile bilmeyen bir peygamberin gönlüne ilham edildi.”²³⁵

²³⁴ Din Dersleri II, 1953, a.g.e., s.35.

²³⁵ Artam-Sevim, a.g.e., ss.101-102.

Kuran'ı "hiçbir şairin yazamayacağı güzellikte bir mucize" olarak niteleyen bu kitabın yazarları çocukları "Kuran çevrilemez, çevrilmemelidir, çünkü kutsaldır." gibi bir sonuca vardır, önceki örneklerle ilgili saptamalarımızın da kanıtını oluşturmaktadır.

DP dönemi önceki dönemin ders kitapları en sert karşı çıkışını İmam Hatip okulları için yazılmış "Peygamberimizin Hayatı" (Siyer – i Nebi) kitabı aracılığıyla yapmaktadır.

4.7. Tabiat Kanunları ve Harikulade Haller

Siyer-i Nebi adlı kitap doğa yasalarını şöyle açıklamaktadır:

"Gözün görebildiği ve göremediği şu kâinattaki olaylar bazı prensiplere göre meydana gelir. Bunlara 'tabiat kanunları' denir. Bu kanunlar ancak, tecrübe ile bilinir: Ateşin yakması, ağaçların yetişmesi, güneşin doğması, yağmurun yağması gibi tabiat olayları hakkında edindiğimiz bilgiler, ya kendi gözlerimize veya başkalarının görgülerine dayanır.

Tabiat kanunlarına dinimizde 'İlahi sünnetler' adı verilir. Cenab – ı Hak; kâinat makinesini idare için, bir takım kanunlar yaratmıştır. Bu makinenin her parçası, bu kanunlara bağlıdır. İster 'tabiat kanunları' diyelim, isterse 'İlâhi âdetler' adını verelim, bu kanunlar asla değişmez." ²³⁶

Laik bir devlette akla, bilime dayanması gereken eğitim, bu yaklaşımla değişmez yasalar ortaya koymakta, doğal olayların doğal olmayan nedenlere dayandırılması nedeniyle de bilimsel düşünme ve gelişimin önünü kapatmaktadır:

"Maddi hayatta görülen hâdiseler, maddi sebeplerden ileri gelirse de maddi olmayan sebeplerin de bunlar üzerinde tesiri vardır. Kur'an – ı Kerim âdi sebeplerle beraber bunların üstünde, bu sebeplerin hepsine hâkim ilâhi kudrete inanmayı öğretmekte, her şeyin ilâhi iradeye bağlı bulunduğunu bildirmektedir. Şu halde kâinati idare eden ilâhi iradedir. Tabii hâdiseler de harikulâde haller de doğrudan doğruya Allahın iradesi ile vuku bulmaktadır."

Örneğin öğrenciler, 1950 öncesi kitaplarda yazıldığı gibi, artık sıtma hastalığının anofel adlı sivrisinekten bulaştığını, anofelin çoğaldığı bataklıkların kurutulması gerektiğini düşünmek yerine "maddi olmayan sebeplerle" belki de Tanrı tarafından verilen bir ceza olduğunu düşünebilecektir. Depremler, seller insanların bilim ve tekniğin yardımıyla önlem alması

²³⁶ M. Zekai Konrpa, Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebi), İstanbul, Maarif Basımevi, 1958, ss.5-6.

gereken, önlem alabileceği durumlar olmaktan çıkabilecek; boyun eğilmesi gereken alın yazısına dönüşebilecektir.

“Cenabı Hak tabiat kanunlarını nasıl yaratmış ise, harikulâde hallere mahsus kanunları da yaratabilir. Fakat, biz harikulâde hallerin sebeplerini bilemeyiz. Peygamberler “insanların bilmediğini bilir, görmediğini görür, duymadığını duyar.”

Olağanüstü durumların neden, nasıl oluştuğunu bilemeyeceğimize göre soru sormamızın, aklımızı kullanmamızın anlamı yoktur. Çünkü :

“Mucizeler görünüşte tabiat kanunlarına aykırıdır. Her akıl da bunları kavrayamaz. Fakat mucizeler doğrudur, hakikattir. Gündüzlerin geceleri takibetmesi nasıl tabiat kanunlarından ileri geliyorsa, ufukların günah bulutlarıyla karardığı bir zamanda, hidayet güneşinin doğması; Peygamber gönderilmesi de İlâhi sünnetten ileri gelmektedir.”

Bu dindir, inanmaktan başka yapılacak şey yoktur: *“Ancak mucizeleri kabul edebilmesi için insanın ilk önce Allaha ve görmediği hakikatlere inanması lâzımdır.”*²³⁷

Fen haddini bilmelidir.. Dönemin ders kitabı “Fennin, Felsefenin Dinin Hududu” başlıklı bölümde bilimin *“üstüne vazife olmayan”* işleri sıralayarak *“Hayatta tek yol gösterici bilimdir, fendir”* diyen Atatürk’le hesaplaşmasını tamamlamaktadır:

*“Tecrübe edilemeyen mevzular, fennin sınırları içine girmez. Fen, tecrübe dışında kalan mevzular üzerinde durarak hüküm vermeye kalkarsa hududunu aşmış, selahiyeti dışına çıkmış olur. Mesela: Bir insan fen bakımından ‘Melek yoktur’ demiş olsa, bu sözü ilmi olamaz. Çünkü fennin sınırı dışına çıkmış demektir. Tecrübe ile ispat edilemeyen bir şeyi, inkâr etmek de, kabul etmek kadar fenne aykırıdır.”*²³⁸

Bu anlayışa göre bilim, bilinenlerden hareketle kuramlar geliştiremez; akla ve mantığa uygun çıkarımlar yapamaz. Yazarın, felsefeye konusunda da söyleyecekleri vardır:

“Ancak, Felsefenin de hududu ‘akıl’ dır. Aklın bulamayacağı mevzular, felsefenin salâhiyeti dışında kalır; o zaman söz ‘din’ in olur. Din Allahın bir ihsânıdır. Cenâb – ı Hak, insanlara vermiş olduğu aklın bulamadığı hakikatleri, Peygamberler vasıtasıyla öğretmiştir.”

Bilimin henüz yanıtlayamadığı sorular olduğunu söyleyen 1950 öncesi kitapların karşısına Tanrının insanlara yeteri kadar akıl vermediğini çıkaran bu kitaplar, ortaçağda bilimin,

²³⁷ a.g.e., ss.5-6.

²³⁸ a.g.e., s.7.

aydınlanmanın önünü kesmeye çalışan Kilise'yi çağrıştırmakta, çocuklarda kendi akıllarına ve genel olarak akla güvensizlik duygusu yaratmaktadır.

4.8. Bilim ve Din

Öğretmen adayları için yazılmış Yurttaşlık Bilgisi kitabında “Ferdin fikir hayatını ilgilendiren hürriyetler” başlığı altında şunlar söylenmektedir:

*“Düşünme ve vicdan hürriyeti : Bir kimsenin istediği gibi düşünmesi, bir fikre inanması, bir dini kabul edip ibadetini yapması hürriyetleridir. Hiçbir kıvrvetin kolay kolay sınırlayamayacağı en tabii hürriyetlerimizden biri budur. İlk ve orta çağların geri zihniyetli insanları, fertlerin duygu ve düşüncelerine de mâni olabileceklerini sanmışlar. Hakikate âşık, fikir ve kanaatlerini çekinmeden söyleyen (R.Bacon) Bacon, (Galilei) Galile gibi bilginler bu yüzden ölüme mahkûm edilmişlerdir. İnsanlar ilim ve kültür hayatında ilerledikçe hiç kimsenin düşünme ve vicdan hürriyetine dokunulamayacağı anlaşılmıştır.”*²³⁹

İleride başka örneklerini de göreceğimiz gibi yukarıdaki paragraf, okuyan kişilerde Bacon ve Galile'nin bir dini kabul edip gereğini yapma hürriyetini kullanamadıkları için mahkûm edildikleri izlenimi edindirecek biçimde düzenlenmiştir.

Oysa Roger Bacon, daha XIII. yüzyılda “...insan akli doğayı kullanarak her şeyi yapabilir.”²⁴⁰ diyen, gözlem ve deneyin önemini kavrayıp kürsüsünde uygulayarak doğa bilimlerinin gelişimine öncülük etmiş bir düşünürdür.

Galilei bir fikri değil, bir bilimsel buluşu yüzünden mahkûm edilmiştir. Bunun dinsel bir düşünceyle ilgisi, dinsel bir inancı yıkan bir bilimsel bilgi olmasıdır. Onu yargılayan, mahkûm eden, bir din mahkemesidir. Galilei, Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü söylediği zaman, “Dünya'nın evrenin merkezi olduğu” biçimindeki dinsel inancı tehdit ettiği için, bu yolla dinsel inançlarla ilgili kuşku yarattığı gerekçesiyle mahkûm edilmiştir.

1950 öncesi kitaplarda dinsel otoriteye, onun baskısına örnek olarak verilen bu olaylar, bu dönemin kitaplarında tersi bir amaç için kullanılmaktadır.

²³⁹ F. Şerbetçioğlu - Hayri Tülin. Yurttaşlık Bilgisi II Öğretmen Okulları Kitapları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.97.

²⁴⁰ Orhan Hançerlioğlu. Düşünce Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

4.9. Nesnellik ve Öznellik

Aynı Yurttaşlık Bilgisi kitabı, büyük bir olasılıkla köy öğretmeni olacak gençlere köyü, aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

“Güzel köyüm, bana da altın yuvalar kursalar, bülbül gibi yine seni ararım. Senden uzak düşsem anamdan babamdan ayrılmış gibi acı duyarım. Bütün varlıklarınla sen dünyada benim için biriciksin. Zümrüt kırların, dağların, bağların, mis kokulu toprakların, beyaz badanalı evlerin, yayvan ağılların, damında mısır serili samanlıkların, ihtiyar çınarın, elele kurduğumuz okulun, temiz yürekli, tunç yüzlü hemşerilerimle sen içimde en büyük varlıksın. Bütün özelliklerinle sevgili yurdum sen ne kadar güzelsin, ne kadar Türksün.”²⁴¹

“Güzel köyüm! Bana da altın yuvalar kursalar bülbül gibi yine seni ararım. Senden uzak düşsem anamdan, babamdan ayrılmış gibi acı duyarım. Bütün varlıklarınla sen dünyada benim için biriciksin,”²⁴²

Dönemin ders kitaplarında köylüye değer verildiğini göstermeye çalışan bu türden yazılarla sıkça karşılaşmakta, çağdaş bir eğitim anlayışında yeri olmayan, aslında bu bakış açısıyla köye ve köylüye tepeden bir bakışı yansıtan; 1950 öncesinin kitaplarında yer alan aydınlanmacı, nesnel bakıştan uzak; duygusal, içi boş sözlerle köy, köylü anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bu anlatımlara bakılırsa artık köylerde sıtma yok, sorun yok, her şey güllük gülistanlıktır; muhtarların da üfürükçüleri hükümete haber verme görevi yoktur:

Köyde sabahleyin erken kalkılır. Çalışkan köylüler erken kalkarlar, tarladaki işlerine gitmek için hazırlanırlar. Şafak sökünce horozlar keskin sesleriyle çocukları uyandırır. Daha sonra güneş doğar, inekler, öküzler böğürmeye, kuzular, koyunlar melemeye başlar.”²⁴³

4.10. Bilim Neye Yarar?

Öğretmen okulları için yazılmış ve ilk baskısı 1953'te yapılmış *Fen Bilgisi I* kitabından aldığımız bu örnek, bilginlerin hangi tür problemleri çözdüğünü anlatmak amacıyla yazılmıştır:

²⁴¹ F. Şerbetçioğlu - Hayri Tülin, *a.g.e.*, s.59.

²⁴² *a.g.e.*, s.62.

²⁴³ Faruk Kurtuluş, *Yurttaşlık Bilgisi Dersleri İlkokul Kitapları IV. Sınıf, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.32.*

“Belki problem deyince aklınız aritmetik problemine gitmiştir. Kilosu 80 kuruştan 10 kilo 200 gram fasulye kaç kuruş eder?”

Fakat bu şekildeki aritmetik problemlerinden başka her gün karşılaştığımız birçok problemler vardır. Mesela sabahleyin okula gelirken havayı bulutlu gören bir öğrenci “Acaba yağmur yağacak mı? Şemsiyemi alayım mı?” gibi kendine bir problem sorabilir. Yahut da, su içine batırılmış bir çubuğun kırılmış gibi görünmesi bunu gözleyen bir kimse için bir problemdir.

Çubuk niçin kırılmış gibi görünüyor? İşte bilginler de kendilerini ilgilendiren problemlerden başka etraflarında meydana gelen tabiat problemleri ile de ilgilenirler, karşılaştıkları tabiat problemlerine cevap ararlar. Bunun için de evvela o problemlerle ilgili olayları iyice gözlerler, sonra onlar üzerinde deneyler yaparlar ve bu deneylerden sonra problemlerine cevap bulurlar.”²⁴⁴

Görünürde akla, mantığa, genel olarak bilime aykırı yanı olmayan bu metin, bu döneme ait öteki kitaplarla birlikte değerlendirildiğinde bilginlerin “kendilerini ilgilendiren problemler”den söz etmesi açısından ilginç görünmektedir. Uğraşılan problemleri gözlenebilir, denenebilir, problemler olarak niteleyişi, bilimin sınırlarının daraltıldığı izlemine yaratmaktadır.

4.11. Devlet ve Demokrasi

1950 öncesi kitaplarda ulusal egemenlik kavramı açıklanırken milletvekillerinin ve devlet yöneticilerinin masraflarını karşılayanın halk olduğu, bu nedenle de söz konusu görevlilerin halka hizmet etmek için var oldukları anlatılırken bu dönem kitaplarına yansıyan yeni anlayış “müdürün maaşının” halk ya da devlet değil “hükümet” tarafından verildiğidir. Parayı “hükümet” in verdiğinin ders kitabında vurgulanışı, “halka hizmet eden devlet” anlayışındaki değişimin çarpıcı bir göstergesidir.

“Müdürün maaşını hükümet verir. Nahiye müdürü, bölgesindeki köylere zaman zaman dolaşır. Köylülerin ihtiyaçlarını, noksanlarını yakından görür. Onların dertlerini dinler. Bu dertlere bir çare bulmaya çalışır. Kendisi hemen bir çare bulamazsa kazadaki kaymakama

²⁴⁴ Bedii Tardu – Meziyet Çağlayan – Haydar Çağlayan, *Tabiat ve Fen Bilgisi I, İlköğretim Okulu Kitapları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961, s.5.

bildirir. Ondan yardım ister. Nahiye müdürü hükümetin emirlerini muhtarlara bildirir. Muhtarlar, jandarmalar ve korucular nahiye müdürünün emirlerini yerine getirirler. Nahiye müdürü, bölgesindeki öğretmen, sağlık memuru, tarım memuru gibi memurların çalışmalarıyla ilgilenir ve işlerinde onlara yardım eder. Nahiye müdürü köylülerle konuşurken onlara köylerini güzelleştirmeleri, köyün ortak mallarının iyi kullanılması köyün sağlık durumu hakkında öğütler verir ve köylülere şefkat gösterir.” ²⁴⁵

1930’lu, 40’lı yılların yurttaş olma bilincini veren, yurttaş hak ve sorumluluklarını öğreten, çocuğu ciddiye alan bir anlayışı bu dönem ders kitaplarında görmek mümkün olamamaktadır. Ahlak kurallarından söz edilirken bu kuralların da sorgulanması gereken yanları olabileceği, ahlak anlayışının zamana, toplumlara bağlı değişen yanları gösterilmeden: *“Topluluğun beğendiklerine (iyi) beğenmediklerine (kötü) denir.”* ²⁴⁶ gibi bir yargıyla görece ve soyut bir tanımla yetinilmektedir.

“Türk hakka tapar ve arar.” gibi onlarcasının bulunduğu cümlelerde Türk’ün “Tanrı” ya mı, “hak” kavramına mı taptığı ve neden “değer verir, önem verir vb. yerine, “yurttaş”lık değil “kulluk” içeren “tapmak” sözcüğünün kullanıldığı dikkati çeken özelliklerdir.

Aynı Yurttaşlık Bilgisi Kitabı “Demokrasi ve Öğretmen” başlıklı bölümünde, öğretmenin görevlerini anlatırken ilginç bir dil oyununu yansıtmaktadır:

“Fedakâr, memleketini sever ve icabında vatani için ölmesini bilen insanlar mı istiyorsunuz, siz ilim ordusunun başında hal ve tavırlarınızla Yıldırımın, Fatihlerin, Kanunilerin torunu olduğunuzu ispat ediniz. Size (Yeni nesil eseriniz olacaktır) diyenlere layık evlatlar olmak için şimdiden öğrencilerini en nadide fidanlar gibi yetiştirmeğe azmetmiş imanlı öğretmenler olmağa hazır olunuz. Onlar, tıpkı sizin dünkü haliniz gibi ele avuca sığmayacaklar, nizamaya sokacaksınız...” ²⁴⁷

Bu paragrafın öncesinde de sonrasında da “Yeni nesil eseriniz olacaktır.” sözünün Atatürk tarafından söylendiğini gösteren bir bilginin olmaması, öğretmenlerden artık “cumhuriyet” in değil de “Fatihlerin, Kanunilerin, Yıldırımın torunu” olarak “imanlı” olması ve yeni “nesli” bu doğrultuda “nizamaya sokması”nın beklediği sonucunu çıkarmanın dönemin bütünü düşünülüğünde, yanlış olmayacağı kanısındayız.

²⁴⁵ Kurtuluş, a.g.e., s.33.

²⁴⁶ Şerbetçioğlu, a.g.e., s.85.

²⁴⁷ a.g.e., ss.1-2.

1950 öncesi kitaplarda öğretmen ve öğretmenliğin çok önemli, değerli olduğu, başta Mustafa Kemal'in, sonra diğer önderlerin sözleri ve bu sözlerin kitap yazarlarınca yorumlandığı yazılarda geniş yer tutmakta; öğretmenler ve öğretmenlik mesleği yüceltilmekte, öğretmen onurlandırılmakta ve bunun nedenleri de ülkenin cehaletten, hastalıktan, gerilikten kurtulmasında öğretmenin yüklendiği rol ile açıklanmaktaydı. 1950 sonrası DP dönemi kitaplarında, örneğin 1953 basımlı *4.sınıf Yurttaşlık Bilgisi* kitabında uzun uzun öğretmenin gündelik (sıradan) görevlerinden (çocukları okutma; köy okulunu, bahçesini temiz tutma vb) söz edildikten sonra bölüm, önceki kitaplarda hiç yer almamış içerikte bir cümleyle bitirilmektedir: “*Öğretmeni köye hükümet gönderir, maaşını da hükümet verir.*”²⁴⁸ “Nahiye Müdürü” gibi öğretmeni de köye gönderen hükümettir. 1950 öncesi ders kitaplarına göre, milletvekilleri dahil, bütün memurların maaşları halk tarafından ödenmekteydi. Bu yolla halk egemenlik hakkını kullanmakta, görevlilerden hizmet bekleyebilmekteydi. 1950-1960 arasındaki ders kitaplarına göre ise maaşları, “devlet” bile değil, hükümet ödemektedir. Bu yaklaşım bütün memurlardan “hükümet”in yani siyasi iktidarın görüşleri doğrultusunda davranışlar beklendiğinin göstergesidir.

Ziya Gökalp'in aşağıdaki şiiri de, olasılıkla, bu anlayış doğrultusunda ders kitaplarına o zaman girmiş; devlet memurluğunun “kapıkulu”na dönüştürülmesi sürecinin yeniden başlatıldığı, ders kitaplarına bir de böyle yansımıştır:

Gözlerimi kaparım

Vazifemi yaparım.

Benim hakkım, menfaatim, arzum yok,

Vazifem var, başkasına lüzum yok,

*Aklım, gönlüm düşünmezler, duyarlar,*²⁴⁹

Bu dönem ders kitaplarıyla yetiştirilecek yurttaş; ezberci, düşünmeyen, emirleri uygulayan, görse bile görmezden gelen bir yurttaş olacaktır.

Bu dönemde “tabiat acıamak bilmez; iklim satın alamayız; suyu dua bulmaz fen bulur” gibi yüzünü gerçeğe dönen kitaplara rastlanmamaktadır. Yaklaşan kış mevsimi öncesinde “insana acıyacak, yine ancak insanlardır; sıtma ile uğraşan hekimlere, sağlık memurlarına kolaylık

²⁴⁸ Kurtuluş, a.g.e., s.34.

²⁴⁹ Artam - Sevin, a.g.e., s.146.

göstermeliyiz” gibi toplumun ortak yaşamını ortaklaşa, imeceyle, ulusal dayanışmayla iyileştirmeyi amaçlayan anlayış, yerini, kişilerin “çıkar ortaklığı”na bırakmıştır.

1954’te 3. sınıflar için basılmış *Okuma Kitabı*’ndan alınmış aşağıdaki şiirde iki kardeşin “yapı oyunu” oynadığı anlatılmaktadır:

...

Çapaları alalım,

Temelini kazalım

Taşları taşırsın sen

Öteki işler benden

Duvarları dolunca

Bahçesi de olunca

Çatısını çatarız,

Bin liraya satarız²⁵⁰

“Yapsat”çılık, “her mahallede bir milyoner yaratma”, “küçük Amerika” olma düşü ders kitaplarına böyle yansımıştır.

Dinsel yaklaşım, “bir lokma, bir hırka”; ilerleme, gelişme yerine “şükretme”, “kadere rıza” artık okuma kitaplarının da gündemindedir:

Allaha inanıyor, güveniyorum;

Ailem iyiliksever;

Annem babam iyi insanlardır;

İyi arkadaşlarım var;

Sayıyorum;

Sağlığım yerinde;

Yiyip içeceğim, giyeceklerim bana yetiyor;

İyilik etmek, başkalarına yardımda bulunmak için elimde sonsuz fırsatlar var.

Tam mânasıyla ileri bir çağda yaşadığıma inanıyorum;

Allah her gün yeni yeni imkânlar veriyor, geçmişteki kusurlarımı bağışlıyor;

Şükredek çok şeylerim var... Bunlar için şükrediyorum.²⁵¹

²⁵⁰ *Okuma Kitabı, III. Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1954, s.79.

²⁵¹ Hikmet İlaydın, *Okuma Kitabı IV. Sınıf*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958, s.70.

diyen bu şiirin “Your Life’tan” alındığı belirtilmektedir. “Your Life”ın dergi mi, kitap mı olduğu; nerede, kim tarafından basıldığı söylenmemiştir. Durumun ilginç yanı, adı İngilizce olan bir kaynaktan alınmış şiirde geçen “ileri bir çağda” elde edilen nimetleri veren “Allaha şükretme” olgusudur. Oysa 1950 öncesi kitaplar, uygarlığa çalışarak ulaşılacağını, teknolojiden yararlanılarak bulutların bile sağılacağını öğretmekteydi.

Dayanışma, ülkeyi birlikte geliştirme yok; “çalışkan, iyi bir baba..” var; o, gereğini yapar, biz de emirlere uyarız:

“Devlet ve millet işlerinin iyi bir düzen üzerine çalışmasından, başta Başbakan olmak üzere bütün bakanlar sorumludurlar. Çalışkan, iyi bir babanın ailesini neşe ve bolluk içinde yaşattığı gibi, doğru ve iyi görüşlü bir hükümet de yurttaşları kıvanca, saadete ulaştırır. Milletini yönetecek, bana buyruklar verecek hükümetimi dilediğim ve sevdiğim yurttaşlardan kurabilmem imkanını bağışlayan yücecumhuriyetim! Seni ne kadar sevsem yine azdır. Sen her zaman var ol! Çok yaşa!” ²⁵²

1950-60 arası ders kitaplarında Türkiye’de yaşayan Kürt, Laz, Arnavut vb. değişik etnik kökenli yurttaşlardan söz açılmamakta; farklılıklar yok sayılmaktadır. Herkesin yurttaş olmaktan, “Türk sayılmaktan ötürü Türk” değil, “Türk olduğu için Türk” olduğu anlatılmaktadır:

“Erzurum ve Diyarbakır yaylalarından Ege kıyılarına, Edirnenin batısındaki sınır topraklarına kadar bu geniş Türk ülkesinde, bu büyük Türk yurdunda yirmi bir milyon Türk vardır. Evimiz, ailemiz, bu yirmi bir milyonluk büyük Türk ailesinin bir parçasıdır. Türkiye’nin doğusunda, batısında, kuzeyinde, güneyinde her tarafında oturan Türkler, Türk aileleri, Türk köylüleri, Türk kasaba ve şehirlerinde yaşayanlar birbirlerini sever ve düşünürler.” ²⁵³

Çünkü artık, “Türkiye’de Ecnas ve Ahali” başlığı altında:

“Şarkî Anadolu’da Türkler arasında bir miktar Kürt vardır. Bundan başka Kafkasyadan hicret etmiş olan Çerkezler, Gürcülerle Balkan yarımadasından Türkiye’ye geçmiş olan Arnavut ve Boşnak gibi cinsler bulunur, fakat bunlar memleketin hiçbir tarafında ekseriyet teşkil etmezler ve gitgide Türkleşmektedirler Çerkezlere İzmit, Adapazarı, Karesi havalisinde ve Sivas vilâyetinin bazı yerlerinde, Gürcülere İzmit ve Tokat civarında, Arnavut ve Boşnaklara garbî

²⁵² Hayri Tülin, *Yurttaşlık Bilgisi İlkokullar İçin Sınıf V*, İstanbul, Kanaat Yayınları, 1952, s.6.

²⁵³ Kurtuluş, *a.g.e.*, s.19.

*Anadoludaki şehirlerde tesadüf edilir. Türkiyede akalliyet teşkil eden diğer cinsler Rumlar, Ermeniler, Musevîlerdir. Rumlar 92 bin kadardır ve yalnız İstanbulda bulunurlar.*²⁵⁴

Ermeniler de yüz bin kadardır ve en ziyade İstanbulda bulunurlar. Türkiyenin diğer büyük şehirlerinde ve sair yerlerinde miktarları azdır. Musevîler yüz elli bin kadardır. En ziyade İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa, Ankara gibi büyük şehirlerde bulunurlar. Musevîlerin bir kısmı on beşinci asırda İspanya ve Portekizden hicret etmiş olanların ahfadıdır. Bunlar aralarında İspanyolca konuşurlar. Musevîler tüccarlık, kumüşyonculuk ederler. Aralarında küçük esnaf da çoktur.”²⁵⁵

diyen coğrafya kitapları okutulmamaktadır.

1950 öncesi kitaplarının tersine artık isteyen istediği dille konuşabileceğinden söz açılmamakta: “*Türküm, Türkçe konuşurum, Türkiyede yaşar, Türkiyenin yükselmesini dilerim. Türkiye için ölmek zamanı gelince seve seve kanımı döker, vatanım için seve seve canımı veririm.*”²⁵⁶ denmektedir.

Türk yurttaşları için “ölmek zamanı”nın “ne zaman” olduğu konusunda hiçbir ipucu vermeyen kitap, dönemin genel felsefesi düşünüldüğünde “Hükümet uygun gördüğü zaman!” yanıtını çağrıştırmaktadır.

“Düşmanla ilk ve ikinci savaşlarımızı, Eskişehir yakınlarında İnönü denilen bir yerde yaptık. Her iki savaşta da düşmana epeyce kötek attık.

.....

Sakarya nehri, sularına karışan kanlarla kıpkırmızı aktı.

Sakarya’da da zorlu bir şamar yiyen düşman gerilemeğe başladı.”

Dönemin ders kitaplarının anlatımında dikkati çeken bir başka yan, yukardaki örnekte olduğu gibi, geçmiş dönemin ağırbaşlı, barışçı anlatımının yerine geçen zevksizlik, argo, bol hamasettir.

4.12. Laiklik ve Devrimler

Orta 3’ler için yazılmış tarih kitabı laikliği, “Din ve devlet işlerinin ayrılması” başlığı altında şöyle anlatmaktadır:

²⁵⁴ Faik Sabri, *a.g.e.*, s.177

²⁵⁵ *a.g.e.*, s.178.

²⁵⁶ Kurtuluş, *age*, s.20.

“Osmanlı Devleti zamanında memlekette pek çok tekke, zaviye vardı. Bunlar dini birer mahiyet taşıyorlardı. Tekkeler ve zaviyeler zamanla birer tembellik yuvası haline gelmiş, memleketin sosyal yaşayışında ve ahlaki üzerinde büyük bir değişiklik yapmıştı.

Atatürk, şapka giydiği son Kastamonu gezisinden döndükten sonra, memleket ve millet için bir zarar olan ve dinle hiçbir ilgisi olmayan tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, bilgin sınıfın ve devlet memurlarının kıyafetlerine dair üç kararname çıkarttı. (2 Eylül 1925)

Din alanında yapılan bu ilk değişikliklerden sonra din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması yoluna gidildi. Lâyıklık kabul olunarak devletin din işlerine karışması tamamen önlendi. (1928)”²⁵⁷

Laiklik kavramının bu kitaptaki açıklanış biçimi, dönemin bütün kitapları için tipik bir örnek oluşturmaktadır. Laiklik, bu dönemin ders kitaplarına göre yalnızca din ve devlet işlerinin ayrı olması demektir. Laikliğin öteki özelliklerinin yer almadığı bu açıklamalarda yukarıdaki örnekte olduğu gibi, bir de yanlış anlamalara yol açacak deyişlerle karşılaşmaktadır. Yukarıdaki açıklamaya göre “din ve devlet işlerinin ayrı olması, devletin din işlerine karışmaması” anlamına gelmektedir. Bu da okuyan kişide –en azından– dinin devletin işlerine karışıp karışamayacağı konusunda soru işaretleri yaratacaktır.

Bu tür açıklamalar kitapların laik içerikten yoksun anlatımlarıyla birleşince laikliği içi boş, kof bir kavram olarak ortaya çıkarmakta; bu durum, bir tekerleme gibi, ufak tefek farklılıklarla öteki kitaplara da yansımaktadır.

4.13. “Ölçülü İnkılap”

“Türk inkılabı, geriliği ortadan kaldırmak için planlı ve hesaplı atılmış bir adımdır. Memleket ve millet ihtiyaçlarını sırasıyla karşılamaya çalışan ölçülü bir harekettir. İnkılabımız maziye sever, sayar ve ondan kuvvet alır, fakat onu örnek tutmaz.”²⁵⁸

anlatımındaki “mazi” kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu’dur. 1950’li yılların ders kitapları, ’50 öncesinin Osmanlı’yla hesaplaşma anlayışından vazgeçtiğini, onunla barışmaya karar

²⁵⁷ Emin Oktay, *Tarih III Ortaokul Kitapları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1953, s.219.

²⁵⁸ Şerbetçioğlu-Tülin, *a.g.e.*, s.83.

verdiğini “maziyi sever ve ondan kuvvet alır” sözleriyle anlatmaktadır; “fakat onu örnek tutmaz.” sözleri de Osmanlı’yı bütünüyle benimsemediğini göstermesi bakımından, olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak Osmanlı’nın örnek tutulmaması gereken özelliklerinin açıklanmaması, örneğin Osmanlı’nın laik olmayan, dine dayalı yönetim sistemine ilişkin tavrının söylenmeyişi nedeniyle ve öteki örneklerle birleşince bu olumluluk da önemini yitirmektedir.

4.14. Hukukta Devrim

*“Osmanlı Devletinin adalet işleri dini kurallara dayanmakta idi. Cumhuriyetin ilanından sonra bir müddet daha adalet işleri eski halinde kaldı. Fakat dini kurallara dayanarak adalet işlerini gereği gibi yürütmek mümkün olamıyordu. Adalet işlerinde aksaklıkları gidermek, bu işimizi de medeni milletlere yakışır bir hale getirmek lazım geliyordu.”*²⁵⁹

Bir önceki örnekte belirttiğimiz gibi “.. dini kurallara dayanarak adalet işlerini gereği gibi yürütmenin niçin “mümkün” olmadığına, olamayacağına çocuklara anlatılmasına gerek duyulmaması, konuyu üstünkörü geçerek önemsizleştirme ya da gündemden yavaş yavaş çıkarmanın işaretidir.

İlkokul Yurttaşlık Bilgisi kitabına yansıyan aşağıdaki anlatım da kafalarda soru işaretleri yaratmaktadır:

*“Türkiye Cumhuriyeti ilan edildiği zaman memleketin hukuk işleri yine eski halindeydi. Memleketimize iki çeşit mahkeme vardı. Halbuki Türkiye bir batı devleti olmaya karar vermişti. Batı medeniyeti ise ancak onun kural ve kanunlarını benimsemekle mümkün olabilirdi. Bunun içindir ki Cumhuriyetin ilanından sonra hukuk alanında büyük bir yenilik hareketi başladı.”*²⁶⁰

“Batı Medeniyeti nedir? Neden onun kurallarını benimsemek gerekiyor? İki çeşit mahkeme niçin yanlış?” vb. soruları sorduran dönemin ders kitapları, çocuklara olayların, durumların, kararların nedenlerini, gerekçelerini açıklama gereği duymamaktadır. Bu nedenle

²⁵⁹ Niyazi Aksit - Osman Eğilmez, Yurttaşlık Bilgisi İlkokul Kitapları Sınıf IV, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1956, s.128.

²⁶⁰ Oktay, a.g.e., s.219.

söylenenlerin sorgulanması olanağı da yoktur. Bu yöntem kitaplarda yazılanların belenmesini yeterli sayan; sormayan, sorgulamayan kuşaklar yetiştirmeye dönüş isteğinin yansımasıdır.

Dönemin ders kitaplarında “sultan” ve “saltanat” yalnızca ulusal bayramlarla ilgili olarak gündeme getirilmekte ve aşağıdaki örnekte olduğu gibi “haması” bir içerik taşımaktadır:

“Bugün

Tarihin yücesine

Erildiği gün bugün

Hürriyet bahçesine

Girildiği gün bugün

.....

Sonucu kara bahtın

Devrilen tacın, tahtın

Sultanın, saltanatın

Yerildiği gün bugün

.....

Kutlu olsun ey millet,

Canımız Cumhuriyet,

Zaferin demet demet

Derildiği gün bugün.”²⁶¹

“Cumhuriyet idaresine kavuştuğumuz günden sonra memleketimizde birçok yenilikler yapıldı.

Şapka, milli serpuş oldu.

Giyimimiz düzene girdi.

Kadınlarla erkekler eşit sayıldılar.

Yanmış yıkılmış yerler onarıldı

Vergiler azaldı. Çiftçi zenginleşti.

Askerlik kısaldı.

Okullardan dayak kalktı. Okullar, sevilir bir bilgi evi oldu. Arap harfleri kaldırıldı. Yeni Türk harfleriyle yeni bir alfabe hazırlandı.

Demiryolları şoseler, köprüler, hastahaneler, yeni okullar yapıldı.

²⁶¹ Enver Günçer, *İlkokulda Türkçe Sınıf 3*, İstanbul, Ders Kitapları, 1959, s.19.

Fabrikalar kuruldu.

Her aile bir soyadı aldı.

Büyük kurtarıcımız, ilk Reiscumhurumuz ve Kahraman Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal'e de bir kamunla "Atatürk" soyadı verildi." 262

1959'da basılmış *Türkçe* kitabında: "Devrim" yenilik olmuş, kadınlarla erkekler (aslında eşit değilmiş ama) "eşit sayıl" mış, Arap harfleri (neden olduğu belirsiz) "kaldırıl"mış, demiryollarına "şose" ler eklenmiş... Laiklikten bir ilke olarak söz edilmemekte, Öğrenim Birliği Yasası bu yenilikler arasında sayılmamaktadır.

4.15. Kılık Kıyafet

"Kılıkta yapılan bu devrime karşı menfaatleri bozulan kimseler cahil halkı kandırıp karışıklıklar çıkartmak istedilerse de yakalanıp hemen cezalandırıldılar. Kadınlarımız da çarşaf ve peçeden kurtuldular ve medeni milletlerin kadınları gibi giyinmeye başladılar." 263

Yukarıdaki alıntı da "kılıkta yapılan.... devrim" in kimlerin menfaatini bozduğu, devrimin niçin yapıldığı sorularını yanıtsız bırakan onlarca örnekte olduğu gibi, kadın erkek eşitliği ve kılık kıyafetin laiklikle ilişkisinin amaçlı bir biçimde gözden ırak tutulduğunu gösteren bir örnektir.

"Eskiden Osmanlı Türklerinin kılıkları da acaipti ve çeşitli kılıkta gezerlerdi. Başlarına takke, külah, fes, kalpak, sarık ve kavuk gibi çeşitli şeyler geçirirlerdi. Kadınlar da çarşaf giyer, yüzlerine peçe örterlerdi.

Cumhuriyet devrinde kılık kıyafet işi de düzene sokuldu. Bir kamunla şapka giyilmesi mecburi tutuldu. Kadınların çarşaf giymeleri ve peçe taşımaları yasak edildi. Bütün memurların Avrupa usulünde giyinmeleri sağlandı. Böylelikle Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kamunlarla kılıkta devrim gerçekleşmiş oldu." 264

Kıyafet devriminin özündeki gerekçenin, "dinsel simge niteliği taşıyan ya da dinsel hiyerarşi anlamına gelen kıyafetlerin öteki insanlar üzerinde yaratacağı baskı" olduğundan kitaplarda

²⁶² a.g.e., s.17.

²⁶³ Akşit-Eğilmez, a.g.e., ss.129-130.

²⁶⁴ Hilmi Oran, *Tarih İlkokul V*, 2.baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1954, s.137.

hiç söz edilmemektedir. Böyle anlatılınca devrim giderek ya kişilerin giyinme özgürlüğüne müdahale ya da toplumsal yaşamın gelişimi açısından hiçbir önem taşımayan bir değişiklik olarak algılanmaya başlanacaktır.

4.16. Eğitim

Eğitimin laikleşmesi yolunda atılan en önemli adımlardan biri olan Öğrenim Birliği Yasası'nın amacı, "her öğrenciye aynı şeyleri öğretmek" olarak açıklanmakta; o "aynı şeyler" in neler olduğuna, neden buna gerek duyulduğuna ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Toplumsal, siyasal yaşamımıza Cumhuriyetle giren bütün kavramlarda olduğu gibi eğitimin laikleşmesi sorununun da özünden uzaklaşmaktadır:

"Cumhuriyet devrinde kültür işlerinde büyük ilerlemeler olmuştur. Padişahlık yıllarında ihmale uğrayan öğretim ve eğitim davası dikkatle ele alınmış, okullar çoğaltılmış, öğrenci sayısı artmış, medreseler kapatılmış ve her öğrenciye aynı şeyleri öğretmek esasını güden programlar yapılmıştır." ²⁶⁵

4.17. Artık "Dil Devrimi" Yok!

1954'te basılmış *5. sınıf Tarih* ²⁶⁶; 1954'te basılmış *5. sınıf Tarih* ²⁶⁷ kitapları dönemin öteki kitapları gibi yalnızca "Harf Devrimi"ni anlatmakta, "Dil Devrimi" ya da "Türkçe'nin kurtarılması" konularından söz etmemektedir.

4.18. Kadın, Aile, Ailede Demokrasi *

Laiklik anlayışının en önemli ölçütlerinden biri olan eşitliğe, özellikle de kadın-erkek eşitliğine, 1950'ye kadarki ders kitaplarında yapılan vurgu, gösterilen özenin, 1950 sonrasında sürmeyişi toplumumuzda laikliğin içselleştirilememesinin baş nedenlerindedir. Aşağıdaki örnekler, dönemin bu doğrultudaki tipik ve yaygın örneklerindedir:

²⁶⁵ Faik Reşit Unat – Kâmil Su, *Tarih V. Sınıf İlkokul Kitapları*, 6. Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952, s.205.

²⁶⁶ Niyazi Akşit – Osman Eğilmez, *Tarih 5 İlkokul Kitapları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1954.s.130.

²⁶⁷ Oran, *a.g.e.*, s.138.

* Firdevs Helvacıoğlu, cinsiyet ayrımcılığının, kadını toplumsal, kültürel yaşamdan ayırıp etkinlik alanını evle sınırlayan anlayışın; 1950 sonrası ders kitaplarının en tipik özelliklerinden biri olduğunu, 1945'lere kadarki yaklaşımla sonrası arasındaki farklılığı incelemiş ve göstermiş olduğu için, o örnekler burada yinelenmemiş, farklı birkaç örnekle yetinilmiştir.

“İnsanlık, tarih boyunca aileye büyük bir önem vermiştir. Bugünkü ailede olduğu gibi ilk aile bireyleri arasında da iş bölümü ve eşitlik vardı. Bu topluluklarda hayat daima düzenli ahenkli geçirdi. O zamandan beri ailelere bazen anne, bazen baba başkanlık edegelmiştir. Fakat, genel olarak eşini ve çocuklarını koruma görevi babanın vazifesidir.

.....

Bizde, çok eskiden aileyi kuran fertler arasında tam manasıyla bir eşitlik vardı. Kadın ve erkek aynı hak ve vazifelere sahiptiler. Hatta büyük toplu yaşayış içerisinde kadınların da erkekler kadar siyasal hakları vardı. Zamanla bu güzel gelenek yavaş yavaş bozuldu. Kadın yalnız çocuk meydana getiren, kapalı yerlerde yaşayan, hiçbir kişiliği olmayan bir mahluk durumuna sokuldu.”²⁶⁸

İlk bakışta kadın erkek eşitliğinin savunulduğunu düşündüren bu örneklerin en önemli özelliği, ailenin tarihsel gelişimi üzerine verdiği bilgilerin bilimsel olmayışındır. “Aileye bazen anne, bazen baba”nın “başkanlık edgelmesi” sözüyle, başkanlık görevinin nöbetleşe, isteğe bağlı ya da seçimle gerçekleşen bir görev olduğu izlenimi verilirken eşini ve çocuklarını koruma görevinin “genel olarak” babada oluşu da rastlantıya bağlanmış ve olağan hale getirilmiştir.

Bizdeki “eşitlik” geleneğinin “yavaş yavaş” bozulmuş olmasında dinin ya da toplumun din kurallarına göre yönetilmiş olmasının etkisinden söz edilmemiştir. Kadının toplumdaki yeriyle ilgili bu yaklaşımın, örneklenen kitabın yazarına özgü bir yaklaşım olmadığı; döneme özgü olduğu; bazı kitaplarda kadını aşağılama noktasına vardığı görülmektedir:

“Baba, akşamları yorgun argın evine gelir, yorgunluğunu gidermek için bir köşe arar. Eşinden ve çocuklarından güler yüz bekler. Fakat ne gezer, nasibi kavgadır. İşte bu gibi yuvalarda ne demokrasi, ne de saadet vardır.”²⁶⁹

Bu kitaba göre demokrasinin ve mutluluğun olmadığı ailelerde sorumluluk olsa olsa kadınındır. Kadınların kavgacı, sorun çıkarıcı olduğu önyargısını çocuklara aktaran bu ve benzeri kitaplar, kadınları ancak zorunlu durumlarda “aile başkanı” olmaya uygun görmektedir.

²⁶⁸ Şerbetçioğlu-Tülin, a.g.e., s.6.

²⁶⁹ a.g.e., s.7.

“Kanun ve geleneklerimiz genel olarak babayı (Aile başkanı) tanır. Fakat baba herhangi bir sebeple bu görevi yapamayacak bir duruma düşerse aile başkanı görevi anneye düşer. Baba evin başkanı olarak geçimi sağlamakla görevlidir. Bunun için gelir getirecek bir iş tutmak zorundadır. Evini geçindirmek için, dışarıda gece gündüz didinip çalışan babanın yükünü hafifletmek, yorgunluğunu unutturmak ailenin öteki bireylerine düşer.”

Kitap, yasanın, erkeği ailenin başkanı saydığını söylemekle yetinmemekte; geleneğin desteğiyle, eşitsizliği sorgulamayı değil pekiştirmeyi seçmektedir.

“Annenin bu bakımdan hizmeti büyüktür. Evin işlerini düzenler, yuvanın temizliğini, rahatlığını sağlar, yemekleri hazırlar, gelirin israf edilmeden harcanmasına, eşyanın tutumlu kullanılmasına dikkat eder. O da gününü, evin türlü işleriyle didinerek geçirir. Fakat bu çalışma anaya büyük zevk verir. Odaların temizliği, çocukların çiçek gibi giyimeleri, sofranın ve yemeklerin iştah açıcı olması, anaya bütün yorgunluğunu unutturur. Babanın, evin rahatlığından memnunluk göstermesi, yemeklerde annenin aşçılığını öğmesi, ona yarınki hizmetleri için zevk ve istek verir. Çocukların terbiyesi, yetiştirilmesi ve iyi bir meslek sahibi olmaları ana ve babaların müşterek görevleridir. Birinin yaptığını öteki tamamlar. Bu hususta hiçbir fedakarlıktan kaçınmazlar.”²⁷⁰

İş bölümü, ataerkil ailede işbölümü anlayışının doğru olduğu eğilimini güçlendirecek biçimde anlatılmakta, “evin türlü işleriyle didinme”nin anneyi mutlu kıldığı varsayımıyla geleneksel anlayışta değişiklik isteklerinin de önü kapatılmaktadır.

“Cumhuriyet devrinde yapılan inkılaplarla, kültür hayatımızdaki ilerlemeler, toplumsal hayatımızda büyük değişiklikler yaptı. Kadın kendine sağlanan haklardan faydalandı. O da, erkek gibi özel ve genel toplantılara katıldı, kötü gelenekler değişti.”²⁷¹

Bu önemli konu, yüzeysel açıklamalarla geçiştirilmektedir. Siyasal hak eşitliği genel ve özel toplantılara katılmaya indirgenmekte, toplumsal yaşayışta yapılan devrim bununla sınırlı tutulmaktadır.

²⁷⁰ Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi Yeni Programa Göre Uygulanmış Ortaokul Sınıf I*, İstanbul, Ders Kitapları, 1952. s.43.

²⁷¹ Cemal Yener – Faik Işın – Ali Aslaner, *Tarih 5. Sınıf İlkokul Kitapları*, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1954, s.124.

*“Çocuklar aile yuvasının altın toplarıdır. Çocuksuz evin saadeti yarımır. Çocuk kahkahası evi şenlendirir. Çocuklar ana ve babanın çalışma gücünü arttırlar. İşinden yorgun ve eli dolu gelen babayı koşarak çocuğunun karşılması kadar onu hiçbir şey memnun edemez.”*²⁷²

1950’li yıllara kadar çocuklara gerçek “yurttaş” olarak yaklaşan, onları önemseyen, haklarını, sorumluluklarını öğreterek geleceğe hazırlayan anlayış, bu dönem ders kitaplarında çocuğu, ailenin olmazsa olmazı eğlencelik bir nesneye, bir oyuncağa indirgeyen anlayışa dönüşmüştür.

Çocuklara gündelik yaşama ilişkin görgü kuralları anlatılırken bile yüreklere korku salan “günah” olgusundan yararlanılmaktadır:

*“Camiler, mevlüt, cenaze, büyük insanları anma törenleri bizden en vekarlı, en ağırbaşlı hareketleri bekler. Bu gibi yerlerde, gelişigüzel tavırlar takınmak, uygun olmayan elbiseler giymek, gülmek hatta yavaş sesle dahi olsa konuşmak, bazen buralarda resim çekilirken ben de gözükeyim diye hareketler yapmak hiçbir zaman affedilmeyecek en büyük ayıplardan sayılır. Hatta günahıdır.”*²⁷³

4.19. Örgütlü Toplum

“1934 senesinde Soyadı Kanunu çıkarıldı. Bu kanuna göre her Türk aile reisi bir soyadı aldı. Türk milletinin kurtarıcısı Mustafa Kemal’e de Büyük Millet Meclisi (Atatürk) soyadını verdi. Osmanlı Devletinin ilk devirleriyle, yükselme devirlerinde sağlık ve sosyal yardım işlerine önem verilirdi. Büyük camilerin etrafında akıl hastaları için şifa yurtları, yoksul ve çalışamayacak durumda olanlar için de imaretler (aşevleri) açılmıştı. Sonraları ilgisizlik ve yolsuzluk yüzünden bu kurumlar da bozuldu.

Türk milletinin sağlığı ile Cumhuriyet devrinde hükümet yakından ilgilendi. Memleketin sağlık ve sosyal yardım işleriyle ilgili Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti kuruldu. Her yerde hastaneler, sağlık yurtları ve dispanserler açıldı. Yurdun her köşesine doktorlar gönderildi. Bu suretle birçok salgın ve geçici hastalıklar önlendi.

²⁷² Aksan, a.g.e., s.43.

²⁷³ Şerbetçioğlu-Tülin, a.g.e., ss.100, 101.

Su baskını, yangın, deprem gibi felaketlere karşı gereken yardımın yapılması için de Kızılay Kurumu kuvvetlendirildi. Yoksul çocuklara yardım için Çocuk Esirgeme Kurumları kuruldu. Bakımevleri açıldı. İhtiyarlık, hastalık, doğum ve işsizlik hallerine karşı da koruyucu tedbirler alındı. İşçi sigortaları kuruldu. Bu suretle toplumsal yaşamda önemli inkılaplar yapılmış oldu.”²⁷⁴

Buradan çıkarılacak ilk sonuç: Osmanlı Devleti'nin örgütleri, tebaasının sorunlarını çözmek için yeterliydi. Kötü yöneticiler nedeniyle sorunlar çözülemez hale geldi. Cumhuriyeti kuran yeni yöneticiler, sorunları çözerek ülkeyi Osmanlıların yükseliş dönemi düzeyine getirdi.

İkinci sonuç Mustafa Kemal'e, “Türk Milletinin Kurtarıcısı” denmesine karşın gerçekte Mustafa Kemal'in Osmanlı Devletinin Kurtarıcısı olduğunun ima edilmesidir.

Bu dönem ders kitaplarında hiç sözü edilmeyen ve DP döneminde kapatılmış Halkevleri, bireyin özgürlüğünün ancak bireyin örgütlenmesiyle mümkün olacağı anlayışının ürünüydü. Birey, bu örgütü aracılığıyla toplumsal yaşamın etkin bir katılımcısı olacaktı. Laiklik ideolojik, politik ve sonunda örgütsel olarak da dışlanmaya çalışılmaktadır.

---

²⁷⁴ Yener–Işın–Aslaner, *a.g.e.*, s.125.

EK 2
İkinci Bölümde İncelenen Ders Kitapları

Kitabın Adı	Okutulduğu Sınıf	Basım Yılı	Yazarı
İlkokulda Türkçe	III. Sınıf	1959	Enver Günçer
Okuma Kitabı	III. Sınıf	1954	-
Okuma Kitabı	IV. Sınıf	1958	Hikmet İlaydın
Yurttaşlık Bilgisi	IV. Sınıf	1956	N. Akşit – O. Eğilmez
Yurttaşlık Bilgisi	IV. Sınıf	1953	Faruk Kurtuluş
Yurttaşlık Bilgisi	V. Sınıf	1952	Hayri Tülin
Yurttaşlık Bilgisi	Orta-1	1952	Halit Aksan
Yurttaşlık Bilgisi	Öğretmen Oku. 1	1953	F. Şerbetçioğlu – H. Tülin
Yurttaşlık Bilgisi	Öğretmen Oku. 2	1953	F. Şerbetçioğlu – H. Tülin
Tarih	V. Sınıf	1954	Hilmi Oran
Tarih	V. Sınıf	1954	N. Akşit – O. Eğilmez
Tarih	V. Sınıf	1952	F. R. Unat – K. Su
Tarih	V. Sınıf	1954	C. Yener – F. Işın – A. Aslaner
Tarih	Orta-3	1953	Emin Oktay
Tabiat ve Fen Bilgisi I	Öğretmen Oku. 1	1961	B. Tardu – M. Çağlayan – H. Çağlayan
Din Dersleri I (a)	IV. Sınıf	1959	-
Din Dersleri I (b)	IV. Sınıf	1961	-
Din Dersleri I (c)	IV. Sınıf	1953	-
Din Dersleri	V. Sınıf	1950	-
Din Dersleri II (a)	V. Sınıf	1953	-
Din Dersleri II (b)	V. Sınıf	1959	-
Din Bilgisi 2. Devre I	Öğretmen Oku.	1957	Neda Armaner
İslam Dini, İbadet, Ahlak	İmam H. Oku. – Öğretmen Oku.	1958	A. Hamdi Akseki
Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebi)	İmam H. Oku.	1958	M. Zekai Konrpa
<hr/>			
Toplam: 24 Kitap			

SONUÇ

Tarihsel sürecin Osmanlı İmparatorluğu'nu sürüklediği I. Dünya Savaşı sonrası durum, tek kişinin egemenliğine dayalı sistemin ideolojik, politik, askeri dayanaklarının çözülmesine neden olmuş, İmparatorluk varlığını sürdüremez duruma gelmişti.

Bu durum, ortaçağ ideolojisi yerine çağdaş bir ideoloji, ortaçağ politikası yerine çağdaş bir politika, böyle bir politikayı gerçekleştirecek bir halkı gerektiriyordu. Mustafa Kemal, bu süreçte halka dayanarak yurdun düşman işgalinden kurtarılması ile birlikte ortaçağ ideolojisine dayalı sistemi reddederek Cumhuriyet'in kuruluşuna önderlik etmişti. Ayağa kaldırdığı halkın yapısal özelliği köylülüktü; toplum, tarım toplumuydu. Eğitim düzeyi geriydi. Kendi kendini yönetmek, egemen olmak gibi bir isteği tartışma götürürdü.

Tebaa durumundaki halkın ulusa dönüşmesi, varlığını sürdürmesi için kaçınılmazdı. Cumhuriyet, ulusal egemenliği gerçekleştirme yoluydu. Ulusal egemenliğin gerçekleşebilmesi demokratik olmasına, başka bir deyişle halkın iradesine dayanmasına, bu da laik olmasına bağlıydı. Demokratik, laik cumhuriyet Türk ulusunun var olmasının tek biçimiydi.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra onu korumak, kollamak, geliştirerek demokratik bir toplum yaratmak kurucuların hedefiydi. Böylesi bir hedefe ulaşmanın yolu, eğitimin laikleştirilmesinden geçiyordu.

Mustafa Kemal, bu durumu 22 Eylül 1924'te yaptığı bir konuşmada "Yeryüzünde üç yüz milyonu aşkın Müslüman vardır. Bunlar ana baba, hoca eğitimiyle terbiye almaktadırlar. Ancak üzümlük olarak söylüyorum, işin gerçek olan yanı şudur ki, bütün bu milyonlarca insan şunun ya da bunun kölesi durumundadır. Aldıkları dini eğitim onlara bu kölelik zincirlerini kırabilecek insanlık değerlerini verememiştir, veremiyor." biçiminde dile getiriyordu.

Çünkü din eğitimi, dinsel eğitim, dinin tartışılmaz kurallarını, dogmalarını belleterek insanın ve toplumun yaşamını düzenlemeyi amaçlar. Bu eğitimin çeşitli etkilerle değişen toplumun ve insanın yeni gereksinimlerini karşılaması olanaksızlaşır. Oysa insanlık değerlerinin başında gelen düşünme, bireylerin kendi akıllarıyla, kendi denetimlerinde, var olan her durumu, kuralı

sorgulaması, belirli bir amaç için çözümlenmesi, bu yolla yeni bilgilere ulaşmasıdır. Yaşam, ancak bu yeni bilgilerin, çıkarımların sonucunda ileriye doğru değişebilecektir. Ancak böylesi bir düşünme eylemini gerçekleştirebilen kişiler, kendi yaşamlarıyla ilgili en doğru kararları verebilen özgür bireyler olabilirler. Ancak böyle bireylerden oluşan bir toplum “kölelik zincirlerini” kırabilir, demokratik bir toplum yaratabilir. “Kölelik zincirlerini kırabilecek insanlık değerleri” de ulusal, bilimsel, laik, karma, uygulamalı bir eğitimle verilebilir.

Cumhuriyet’in kurucularının eğitim alanındaki ilk işi, yeni ders kitapları yazılıncaya kadar okutulmak zorunda olunan Osmanlı döneminin ders kitaplarından padişahlık ve hilafeti öven bölümleri çıkarmak olmuştur. Padişahı, hilafeti övmeyen kitaplar, kölelik halkalarından birinin koparılması girişimidir. Sonraki adım, çocukların yaşamın padişahsız ve halifesiz sürebileceği, sürmesi gerektiği bilinciyle yetiştirilmesi için yeni programlar yapma ve bu programlar doğrultusunda yeni ders kitaplarını yazma aşamasıdır.

Bilimin yol göstericiliğinde laik bir anlayışla yazılan ders kitapları, çocukları ve gençleri, özgür ve egemen yurttaşlar olarak Cumhuriyet’i koruyacak bilinçle yetiştirmeyi amaçlamıştır. 1946’ya kadar ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitaplarının tümü dinsel bakış açısından arındırılmış, yaşama dönük kitaplardır. Yoksulluğun kader olmadığı, çekilen acıların temel nedeninin toplumun din kurallarına göre yönetilmesi olduğu bütün açıklığıyla bu kitaplarda yer almıştır.

Evrenin oluşumundan insanın türeyişine; düşüncenin, dinin doğuşuna kadar tüm bilgiler bugünün anlayışına göre “radikal” diye adlandırılacak ölçüde Cumhuriyet’in ilk dönem kitaplarına yansımıştır. Kitaplarda, doğrudan anlatımların yanı sıra kurmaca niteliğindeki metinler de kullanılarak anlatımın bütün olanaklarından yararlanılmıştır.

Dönemin ders kitapları; cinsiyeti, dinsel inancı, dili, etnik kökeni ne olursa olsun, ayırım yapmayan bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu kitaplara göre insan, akli ve bilimi kılavuz edinirse ülkesini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarabilecek güce sahiptir. Kitapların barışçı, hoşgörülü kuşaklar yetiştirmek istediği kesindir. Ancak bu ders kitapları, eski düzeni geri getirmek isteyenlere karşı hoşgörülü değildir. Yeni kuşağı bu konuda uyanık kılmak, ders kitaplarının temel sorunudur. Eski düzen yanlıları, amaçları uğruna dini kullanacaktır. Onlara bu fırsatı vermemek için devlet, laik yapısını korumak zorundadır. Yurttaşlar da bu koruma görevinde, kendisinin seçtiği ve hizmetinin bedelini ödediği milletvekillerine destek olmalıdır.

1946 yılına kadarki ders kitapları çocuğu,genç çok önemsemiş, ona bilgi yüklemekten öte bilinç vermeyi amaçlamıştır. Yaratmak istediği etkin kuşakla bütün sorunları içtenlikle paylaşmış; belki de çocuklara taşıyabileceklerinin üstünde bir sorumluluk yüklemiştir. Bunun nedeni genç Cumhuriyet'in üstesinden gelmesi gereken ağır ve acil sorunlardır. Bu sorunları çözebilecek yurttaşları yetiştirmek için kurucular, ders kitaplarından olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır.

Çeşitli nedenlerle tarım toplumunun sanayi toplumuna dönüştürülememesi, 1946 yılından başlayarak çok partili yaşama geçişle başlayan siyasal iktidarı yitirme kaygıları, iktidar partisi CHP'yi laiklik anlayışından ödünler vermeye itmiştir. Bu da ders programlarına ve kitaplarına "din dersi" olarak yansımıştır. 1950'de DP iktidarıyla birlikte laiklikten verilen ödünler, artarak sürmüştür. Bu ödünlerden ilki, ezanın camilerde Arapça okunmasına izin verilmesinden sonra, 1952 yılında din dersi kitaplarına ezanın Arapçasının eklenmesidir. 1953 yılından başlanarak ders kitaplarından, dinin sömürü aracı olarak kullanılmasına yönelik eleştirel metinler çıkarılmış; laiklik, ders kitaplarında, yalnızca "din ve devlet işlerinin ayrı olması" tanımıyla yer almıştır. Bilimin ve aklın yol göstericiliğine karşı çıkış, din dersi kitaplarında açık olarak dile getirilmiş; öteki ders kitaplarında anlatımın içine sindirilen kodlardan yararlanılmıştır. Sorgulamanın yerine ezber, dayanışmanın yerine çıkar ortaklığı, eşit yurttaşlığın yerine din kardeşliği, özgüvenin yerine boyun eğme... geçmiştir.

Ders kitapları, bu nitelikleriyle, 1950'li yıllardan başlayarak toplumu dönüştürmeye, değiştirmeye, geliştirmeye yönelik yaratıcı yurttaşlar değil; kadere razı, uysal, kolay yönetilebilecek insanlar yetiştirmeye aracılık etmiştir.

1950-1960 yılları arasında okutulmuş ders kitapları hakkındaki bu genel yargı, din dersi kitapları dikkate alınmadığında haksız ve ağır bulunabilir. Ancak, bu dönemde okutulan din dersi kitapları, 1946-1950 yılları arasında okutulanlar gibi genel bir din kültürünü isteyene, program dışı vermediği, bütün dinsel inanışlara eşit uzaklıkta durmadığı; tersine İslam mezheplerinden birini ötekilerin önüne çıkardığı; herhangi bir dinsel inancı olmayana hoşgörüyü yaklaşmadığı için yasalara karşın toplumsal olaylara dinsel açıdan bakışı diriltmiştir, yaygınlaştırmıştır. Din dersi kitaplarındaki laiklik karşıtı bu anlayış öteki ders kitaplarının satır aralarına yerleştirilen dolaylı anlatımlarla pekişmiş ve toplumu geriye götürmüştür.

Sıralanan nedenlerle tre cinayetlerinin, din uğruna işlenen cinayetlerin, türban sorununun, dinin siyasallaşmasının,ayırımıcılığın, yaşama din açısından bakan bir toplum olmamızın ders kitaplarıyla ilişkisi vardır. Din dersi programlardan ıkarılmadıa, öteki kitaplar ilerindeki laiklik karşıtı ögelerden arındırılmadıa, ders kitaplarının bu konudaki sorumluluğu sürecektir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Halit. *Yurttaşlık Bilgisi Yeni Programa Göre Uygulanmış Ortaokul Sınıf I*. İstanbul, Ders Kitapları, 1952.

AKSOY, Ömer Asım. *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1973.

AKŞİT, Niyazi – EĞİLMEZ, Osman. *Yurttaşlık Bilgisi İlkokul Kitapları Sınıf:IV*, İstanbul, Remzi kitabevi, 1956.

_____. *Tarih 5 İlkokul Kitaplar*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1954.

AKYÜZ, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e)*, 8. baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz. *Laiklik ve Laik Devlet*, Der. İ. Kaboğlu, "Laiklik Demokrasi". Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

ARMANER, Neda. *Öğretmen Okulları Ders Kitapları Din Bilgisi İkinci Devre I*, 6.baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1957.

Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939.

AKSEKİ, A. Hamdi. *İslam Dini İtikat, İbadet ve Ahlak*, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1958.

ARTAM, Nurettin – SEVİN, Nurettin. *Müslüman Çocuğun Kitabı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1961.

Birinci Yıl Kitabı, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

BAŞMAN, Avni. *İlkokul Sınıf IV Türkçe Kitabı Okuma yazma Dilbilgisi*, I. Fasikül. İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.

BATUHAN, Hüseyin. *Bilim, Dil ve Eğitim Üzerine Düşünceler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

BAŞGÖZ, İlhan – WILSON, Howard E. *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ank, 1968.

BERKES, Niyazi. *Teokrasi ve Laiklik*, 2.baskı, Adam Yayınları, İstanbul, 1997.

Celal Nuri. *Vatandaşlık (Yurt Bilgisi) İlk Mekteplerin 5'inci Sınıfları İçin*, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1931.

Din Dersleri I İlkokul Kitapları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961.

Din Dersleri 5. Sınıf, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950.

- Din Dersleri II İlkokul Kitapları*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1959.
- Din Dersleri I İlkokul Kitapları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- Din Dersleri I İlkokul Kitapları*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1959.
- Din Dersleri II İlkokul Kitapları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- DİNÇ, Sait. *Cumhuriyet Döneminde Yapılan Milli Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulamaları (1923-1960)*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi AİTE, 1999.
- EZGEÇ, Hakkı. *Askerliğe Hazırlık II Ortaokul Kitapları Erkekler İçin*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1942.
- ERİŞİRGİL, Emin. *Felsefeye Başlangıç Lise Kitapları*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.
- Faik Sabri. *Lise Kitapları III. Sınıf Türkiye Coğrafyası*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1929.
- GÖĞÜŞ, Bekir. – DEMİRAY, Kemal, *Ortaokul Kitapları Türkçe III*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1946.
- GÖVSA, İbrahim Alaettin. *Çocuk Psikolojisi (Öğretmen Okulu Kitabı)*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- GÖKDOĞAN, N. *Lise Kitapları Astronomi*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- GÜNÇER, Enver. *İlkokulda Türkçe Sınıf 3*, İstanbul, Ders Kitapları, 1959.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. *Düşünce Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- HELVACIOĞLU, Firdevs. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- İLAYDIN, Hikmet. *Okuma Kitabı IV. Sınıf*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958.
- İkinci Yıl Kitabı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- İlkokula Temel Bilgiler Vatandaşlık Bilgileri Sayı 66*, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1949.
- İlkmektep Müfredat Programı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
- KAPLAN, İsmail. *Türkiye 'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- KONRAPA, M. Zekai. *Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebi)*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958
- KURTULUŞ, Faruk. *Yurttaşlık Bilgisi Dersleri İlkokul Kitapları IV. Sınıf*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953.

- KUŞKONMAZ, Fatma. *Türkiye Cumhuriyet'inde Siyasal Sistemde Laiklik*, İstanbul, AİTT Ens., 2000.
- Okuma Kitabı, Beşinci Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.
- Okuma Kitabı, Dördüncü Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.
- Okuma Kitabı, Üçüncü Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1954.
- OKTAY, Emin. *Tarih III Ortaokul Kitapları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1953.
- ORAN, Hilmi. *Tarih İlkokul 5, 2.baskı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1954.
- OZANKAYA, Özer. *Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli* 6. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995.
- ÖZEK, Çetin. *Devlet ve Din*, İstanbul, Adam Yayınları.
- RONA, Tarık Emin. *Yurtbilgisi Dersleri İlkokul Kitapları IV. Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.
- SAKAOĞLU, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- SENCER, Muzaffer. *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul, May Yayınları, 1974.
- SEZEN, Yümnü. *Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No.73, 1993.
- ŞERBETÇİOĞLU, F. – TÜLİN, Hayri. *Yurttaşlık Bilgisi I Öğretmen Okulları Kitapları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- _____. *Yurttaşlık Bilgisi II Öğretmen Okulları Kitapları*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- TANER, Ali Haydar. *Psikoloji, Lise*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.
- TANÖR, Bülent. *Kurtuluş Kuruluş*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- TARDU, Bedii – ÇAĞLAYAN, Meziyet – ÇAĞLAYAN, Haydar. *Tabiat ve Fen Bilgisi I, İlköğretim Okulu Kitapları*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- Tarih İlkokul Kitapları IV. Sınıf*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.
- Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.
- Tarih İlkokul Kitapları V. Sınıf*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.
- Tarih İlkokul Kitapları V. Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945.

- Tarih Ortamektep İçin I*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.
- Tarih Ortamektep İçin III*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.
- Tarih Ortaokul İçin III*, Ankara, Maarif Matbaası, 1941.
- Türkçe Orta III. Sınıf*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1946.
- Türkçe V (Türkçe Metinler II), Lise*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- TURAN, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1996
- Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.
- TÜLİN, Hayri. *Yurttaşlık Bilgisi İlkokullar İçin Sınıf 5*, İstanbul, Kanaat Yayınları, 1952.
- Türkçe Sözlük*, Ankara, Dil Derneği Yayınları, 1998.
- Üçüncü Yıl Kitabı*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939.
- UNAT, Faik Reşit - SU, Kâmil. *Tarih V. Sınıf İlkokul Kitapları*, 6. Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952.
- YILDIZ, Nezihe. *Türkçe VII, İlköğretim Okulları için Ders Kitabı*, İstanbul, Mahir Yayınları, 1997.
- Yurtbilgisi Dersleri İlkokul Kitapları V. Sınıf*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.
- YENER, Cemal - IŞIN, Faik - ASLANER, Ali. *Tarih 5. Sınıf İlkokul Kitapları*, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 1954.